

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

I.

Alig szenvedhet kétséget, hogy a XIX. század társadalmi forradalomszítói között MARX-nak volt korára a legnagyobb szellemi hatása. A világ összes bémunkásait hazájuktól elvonni, és őket egy »nemzetközi« egységbe tömörítvén, a meglévő társadalmi rend megdöntésére fölhasználni: ez volt életének, – bocsánat az önmagának ellentmondó kifejezésért, – gyakorlati ábrándképe. És el kell ismerni róla, hogy ő ezért az ábrándért nemcsak nagy tudással és kiváló dialektikai erővel, hanem törhetetlen kitartással, makacs szívósággal küzdött egy életen át. Szóval, ő ama kiválóságok közé tartozik, kik tévedésüknek nagysága és következetessége által válnak nagyokká, s a kiknek élete és szellemi munkássága éppen ennél fogva sok mély és érdekes tanulságot rejt magában. MARX-ot nem »czáfolni« kell, legalább nem úgy, a hogy azt a német tudomány bizonyos gyűlölködő zsoldosai cselekedték; MARX-ot érteni kell, mert aki körösztüllát érzületének és elméjének pártosságán, az menten tévedése fölé is emelkedik.

MARX tetőtől talpig német, még pedig typosos, hogy úgy mondjam: vasas-német tudós, kinek nem csekély része volt abban, hogy a múlt század második felében a német szellem túlsúlyra jutott a francia és angol tudománnyal szemben s általán a német nemzeti szellem bizonyos hegemoniára tett szert a művelt nemzetek versenyében. Mert, bárha éppen ő volt az, ki a » nemzetköziség «-nek olyan végzetes értelmet adott, hogy az hazátlanságot, sőt hazaellenességet is jelenthetett: mégis jellemző, hogy, minden »Internationalismus«-a daczára, mindig a németiség szekerét tolta és mindig a német szellem fensőbb-ségeért küzdött a francia, angol, orosz stb. nemzetek munka-

ratuk ellenére is, tömöríteni fogja az összes socialis árnyalatokat; és bizony nem véletlenség az, hogy a nemzetközi socialista congressusokon MARX és ENGELS arcképei tekintenek le a résztvevőkre.« (pag. 43.)

De még jellemzőbb, hogy a németységnek ez idő szerint legkiválóbb történetírója, KARL LAMPRECHT, ki a nagynémet nemzeti öntudatnak napjainkban egyik irodalmi megszemélyesítője, milyen alig titkolt rokonszenvvel, sőt hódolattal beszél MARX-ról »Deutsche Geschichte« című sok kötetes munkájában,, főleg annak második pótkötetében. Ez a kötet, melynek első fele a mai Németország gazdasági életével foglalkozik, nem csekély mértékben MARX szellemének közbötlén hatását is érezteti. LAMPRECHT MARX-ot mondja »a 19-ik század legnagyobb német s egyáltalán leghatalmasabb európai socialista gondolkozójának«, és bizony nem köznapi méltatással szól elméleteiről az 510-513. lapokon. Mi több, érthetőnek tartja még MARX internationalismusát is! Ugyan kérem, mond LAMPRECHT, mért akadunk fönn azon, hogy a különböző nemzetek munkásosztályai rokon érdekeiket közös ápolásban részesítik, ha csak nemzeti érzésük e miatt csorbát nem szenved? Avagy nem cselekedtek ép úgy a 12-ik és 13-ik század lovagjai, a 15-ik és 16-ik század humanistái, a 17-ik és 18-ik század galanthomme-jai. Elítélhetjük-e a negyedik rendet azért, amit a magasabb osztályoknak megengedünk? »Avagy talán - kiált, föl LAMPRECHT - azért nem tetszik az internationalis socialismus, mert annak kezdeményezése Németországból indult ki és nem a külföldről«? (Deutsche Geschichte. Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. Zweiter Ergänzungsband. Zweite Hälfte. Freiburg in Breisgau.. H. Heyfelder 1904, pag. 149.)

Szóval, a német nemzeti történetíró nem csak hogy hazafiatlanságot nem lát többé MARX egykori törekvéseiben, hanem ellenkezőleg a legnagyobb mértékben büszke arra, hogy német agyból eredtek az úgynevezett »nemzetközi socialismus« elméletei. Mert nagyon is jól tudja, hogy ez a nemzetközi socialismus semmi egyéb, mint a »német socialismus«, a melynek hívei (mint pl. BEBEL is) böcsületes német hazafiak. És nagyon tisztában van azzal, hogy a német szellemnek milyen diadala volna az, ha a marxismus valóban elhatalmasodnék más nem-

zetek munkásainak körében. – Lám, mily messzire ható tekintete van ennek a chauvinista német történetírónak. Mily világosan látja, hogy MARX egész életén át, még tudtán kívül is, sőt olykor akarata ellenére, a német szellemi uralom egyik legszívósabb előharcosa volt Európában. Mennyire érzi azt, hogy a hová a marxizmus behatol, ottan voltaképpen a német hegemonia érdekköre hódít meg újabb területet.

II.

De hogy ez az igazság mintegy kézzel foghatóan álljon előttünk, nem elég a MARX tanait elemeznünk, hanem egy pillantást kell vetnünk egyéni élettörténetére is. Az elméletek magukban véve szürkék és igazi magyarázatukat gyakran csak szerzőjük személyiségének eleven képmása szolgáltathatja. Sajna, nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy MARX életének bizalmasabb részleteibe, agitatori működésének titkosabb műhelyébe kellően betekinthetnénk, és így csak azokra a legfőbb életrajzi mozzanatokra kell szorítkoznom, melyek nélkül életműve teljességgel érthetetlen maradna. A mi közönségünk különben még ezeket sem ismeri, vagy legalább nem látja azokat a kívánatos tárgyilagos világitásban. Főleg az ifjú MARX-szal kell bensőbb ismeretséget kötnünk, mert ő ama rohamos gyorsasággal kialakuló egyéniségek közé tartozik, kik már fiatal korukban állapítják meg akaratos elszántsággal egész életpályájuk irányzatát. Meglehet, hogy a szélsőségre hajló, forradalmi akarat-lények mind ilyenek. MARX-ra nézve mindenestre áll, hogy aki fejlődésének 9 esztendejét (18-27 éves korában) figyelemmel kíséri, az könnyű szerrel megérti egész pályafutását.

Az a körülmény, hogy MARX a Rajnartartományban (Rhein-provinz) és annak is legszélsőbb határán, Trier városában született (1818), kétségtelenül elhatározó befolyással volt életútjára. Trier több ízben került volt múltó francia hódoltságba, tartósabban a francia forradalom idején (1794), utoljára és leg-huzamosabban NAPÓLEON alatt 1801-ben. Az egész Rajnartartomány csak három-négy évvel MARX születése előtt (1814-15) jutott porosz uralom alá, és ez az új szerzemény olyan különemű, a német világtól részben annyira elidegenedett vidékekből állott, hogy beolvasztása jelentékeny nehézségekbe ütkö-

zött. Hiszen a fondorkodó METTERNICH épen erre való tekintettel engedte át a poroszoknak ezt a nehezen emészthető rajnai falatot. A tartomány ipari és kereskedelmi szellemben messze fölülmúlta a keleti porosz tartományokat, s a francziákkal rokonszenvező lakosságának fölvilágosodott polgári önérzete éles ellentétben állott az erősen feudális jellegű, vaskalapos porosz uralommal, mely akkoriban (III. Frigyes Vilmos alatt) olyan korlátolt is volt, hogy inkább szerette volna a bekeblezett tartományt a saját színvonalára alászállítani, semmint a saját eredeti birtokát, amahoz alkalmazva, gazdaságilag fölvirágoztatni. Nemzeti szempontból tehát a Rajna-tartomány ingatag terület volt, és így könnyen érthető, hogy MARX, bárha német szellemű műveltségben részesült, politikai tekintetben maga is csak ingatag öntudatra tehetett szert. A hét évvel későbben született és sziléziai (boroszlói) származású LASSALLE már egészen más világban nevelkedett és már lán-goló német hazafias érzéstől volt áthatva.

De az a német világ, a melyben az ifjú MARX gyökeredett (1835-43) a lelki ziláltságnak hihetetlen mértékét tárja elénk. A »Junges Deutschland« vezérei HEINE és BÖRNE már teljesen megbontották volt a német nyárspolgári érzületet, s a nyomdokukba lépő író nemzedék (GUTZKOW, LAUBE, MUNDT stb.) minden tőle telhetőt elkövetett, hogy vad politikai ábrándok s a hittel kaczerkódó hittagadás regényes kiszínezésében minden józan gondolkozásból kivetkőzzék. A gyorssajtó is akkoriban terjedt el Németországban, és a hirtelenül sudárba szökő hírlap-irodalom fiatalos iránytalansága nagy mértékben hozzájárult a korszellem teljes elzüllesztéséhez. Mindenki ellenzékeskedett és ellenzékiességben társán túltenni iparkodott; de tulajdonképen irányító gondolat és a politikai iskolázottság nyoma nélkül. Németországnak, hogy úgy mondjam, politikai kamaszévei voltak ezek, mikor már forrongott benne az egységre való törekvés, de csak alaktalan vágyódás gyanánt, mely aztán mindenféle vad világpolgári, világköztársasági és socialista álmadozásban tört elő. Az önmagát bíráló német »philister« némi sejtelmére ébredett a saját lénye kicsinyes, nevetséges vonásainak, és hogy ezeket önmaga elől elrejtse, a legmerészebb forradalmias tempókban tetszelgett magának, majd meg, a kishitőség végleteibe süllyedvén vissza, éktelen gúnynyal pellengérezte ki a saját po-

litikai éretlenségét. A sajtó csak úgy úszott a kongó radicalis szavallatokban, valamint a német kisvárosi korlátoltság és az apró udvarok atyáskodásának kicsúfolásában. De ami ennek a politikai hangzavarnak legsajátosabb német alapszínét adta: az ama szenvedélyes vallástagadás, mely viszont a szemforgató német pietismusnak ellenorkánját ébresztette föl s a theologiai viták özönébe fullasztotta az alig ébredező politikai öntudatot. A kereszténység történelmi és bölcsészeti alapjainak bírálata pedig összekapcsolódott a zsidóság emancipációjának, no meg a »noemancipaüo« féktelenül vitatott kérdéseivel. Egy IDA HAHN-HAHN grófnő pl. az igazi nőtől azt követelte, hogy minden férfit hódítson meg, de egyiknek se adja magát egészen oda. CHARLOTTE STIEGLITZ asszony öngyilkossá lett, hogy ez által férjének, (ki különben igen tehetségtelen poéta volt), tárgyat szolgáltatson a versírásra. Az ilyen perversus érzés és cselekvésmód már-már az idegjárvány jellegét kezdte öltetni, úgy hogy a német történetírók ezt az egész időszakot a »problematicus lelkek« korának nevezik. Ennek a problematicus világnak egyik legjellemzőbb tünete a Berlinben keletkezett »Gesellschaft der Freien« volt, mely jobbadán írókból, hírlapírókból és már többé nem is kétes jellemű hölgyekből állott, kik a »genialis« viselkedés címén olyan korcsmai és utczaí botrányokat rendeztek és olyan suhancz-módra sértették a vallásos érzést, valamint a közszemérmét, hogy azt bővebben részletezni nem óhajtom. Ennek a jeles társaságnak egyik főalakja volt a MAX STIRNER írói néven szereplő KASPAR SCHMIDT, kit manapság mint NIETZSCHE előfutárját szokás dicsőíteni. Alapítója a társaságnak a kor theologiai vitáinak egyik nevezetes főalakja, BRUNO BAUER volt, ki, mint látni fogjuk, nagy szerepet játszik az ifjú MARX élettörténetében is. Félreértések elkerülése végett azonban meg kell jegyezmem, hogy MARX ennek a kornak egyik igen tiszta és feddhetetlen jellemű egyénisége volt, kit a beteg korszellem csakis elméleti tekintetben sodort már ifjú korában a legszélsőbb végletekbe.

MARX ifjúkori magánéletéből csak három mozzanatot emelek ki: atyjához való viszonyát, szerelmét és a BRUNO BAUER-rel való kapcsolatát, mert ezek nagyon alkalmasak arra, hogy lelkületét élénk világításba helyezték.

Atyja, HEINRICH MARX, igen derék, közbecsülésnek örvendő ügyvéd volt, ki a »Justizrath« címmel lón kitüntetve. Egészen a maga erejéből, nagy szegénységből küzdötte föl magát bizonyos közepes jólétbe és igen boldog házasságban élt nejével. HENRIETTE PRESSRURG-gal. Az asszony egy régi németalföldi rabbicsalád származottja volt, mely a 16-ik század elején vándorolt Hollandiába magyar földről, Pozsonyból. A házasság gyermekekkel gazdagon volt megáldva, de ezek közt csakis a másodszülött, Kari tűnt ki észtehetsége által. Az érzékeny szívű, lelkes apa szinte fölolvadt a fia iránti nagy szeretetben, mint ezt azokból az érdekes levelekből látjuk, melyeket 1835-37-ben intéz fiához, mikor ez a bonni, majd egy évvel későbbben a berlini egyetemet látogatja. Egyik levelében (1836) írja az akkortájt 18 éves joghallgató fiának: »A jogról alkotott nézeteid ugyan nem alaptalanok, de nagyon alkalmasak arra, hogy rendszerbe foglalva vihart támaszszanak, pedig nem is sejtöd, hogy az ilyen tudós viharok mily veszedelmesek lehetnek.« (Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Herausg. von FRANZ MEHRING. I. Bd. Stuttgart. Dietz Nachf. 1902. pag. 14.)

A harmonikus lelkű apát már korán nyugtalanítja fiának forradalmi érzülete. így egy 1837-iki levelében az az aggodalom gyötri, hogy fia elég gyöngéd érzésű-e és szíve összehangzó-e elmetehetségével, főként pedig, hogy az a hatalmas démon, mely benne lakozni látszik, »égi származású, avagy inkább fausti jellemű?« Az apai sejtelem itt valóban rátapint fia egyéniségének alapproblémájára. A fiú kedély dolgában nem a gyöngéd és föllengző lelkületű apára, hanem prózai és naturalista vérmérsékletű hollandus anyjához hasonlított. KARL MARX-ban két lélek lakott: egy elméleti, mely őt a szaktudomány, sőt a bölcsészet felé ragadta, és egy gyakorlati, mely őt később arra tüzelte, hogy, pártot szervezván a maga számára, elméleteit világszerte diadalra juttassa. A két lélek erősen útjában állott egymásnak, mert a gyakorlati MARX mintegy versenytársa lett az elméleti MARX-nak és fordítva. Látni fogjuk, hogy a párt-szemponthoz kedvéért önkéntelenül erőszakot tesz elméletein és fordítva, elméleti bátyújával igen megnehezíti magának a gyakorlati agitációt. E tekintetben érdekes őt LASSALLE-T összehasonlítani, ki fényes tudományos tehetségét játszi könnyedség-

gel helyezi politikai föladatainak szolgálatába. MARX izmos, nagy tehetség volt, de genialitás nélkül szűkölködő. Az elméleti és gyakorlati lélek oly erősen súrlódott benne, hogy az ebből eredő dissonantiát még atyja is megérezte. Az idősebb MARX különben csak rövid ideig támogathatta tanácsaival egyetemi hallgató fiát, mert már 1838-ban elhunyt. Ha ő tovább él, akkor bizonyára mindent elkövet vala, hogy fiát tisztán az elméleti irányba terelje, mert az volt neki legforróbb lelki vágya, hogy fia habilitálja magát és mint egyetemi jogtanár szerezzen nevének dicsőséget.

De még egy másik fontos körülmény is hozzá járult ahhoz, hogy a fiatal MARX-OT tisztán elméleti irányából kizökentse és időnek előtte a gyakorlati érvényesülés útjaira sodorja. Már 18 éves korában titkon eljegyezte szíve választottját, úgy hogy e korai kötöttsége következtében egyetemi tanulmányai alatt folyton az a tudat sarkantyúzta, hogy minél előbb kell majd az életben érvényesülnie, ha jegyesét, aki igen előkelő nemesi családból származott, oltárhoz akarja vezetni. Az esetnek, mint látni, regényes színezete van, de egyben azt is világosan elénk tárja, hogy az ifjú MARX-nak szenvedélyes lelke mindenképp az akaratnak szokatlan koraérettsége által tűnik ki. MARX-ék szoros benső barátságban éltek LUDWIG V. WESTPHALEN, titkos kormánytanácsos családjával, úgy hogy, a két család gyermekei együtt nevelődven, az ifjú MARX-nak már korán alkalma nyílt »Trier legszebb leánya«, JENNY V. WESTPHALEN iránt lánggra lobbanni. Hét évi nehéz küzdelmek után a jegyesek (1843) egybe is kelhettek, és semmi kétség, hogy MARX ebből a boldog házasságból merítette a legtöbb erőt sokat hányatott forradalmas-életének soknemű válságaihoz. Még azok is, a kik haragudtak rá communista meggyőződéseért, azt mondták róla, »hogy ennek az atheista embernek házassága igazán az égben kötöttet«. Ámde reánk kissé kiábrándítólag hat az a körülmény, hogy MARX e szép házasság frigye daczára is lándzsát tör irataiban a communisták nőközösségeért és egyéb furcsa családi, illetve családiatlan eszményeiért.

Ami MARX szellemi fejlődését illeti, arra döntő hatással voltak a berlini egyetemen töltött esztendőik. Szerencsétlenségére akkoriban kiváló tanítómestere semmi szakmában nem akadt, és talán csak az élelméjű hegelianus jogtanár, GANS, tett

reá mélyebb benyomást. Különbösen is, a jogi pálya nem vonzotta, hanem nagy energiával a bölcsészet és főképpen HEGEL rendszerének tanulmányozására vetette magát, melynek dialektikai módszere oly erősen megragadta elméjét, hogy többé egész életén nem tudott tőle megszabadulni, bármennyire is küzdött ellene. Nem volt önálló bölcsészeti világfölfogás megalkotására termett elme és így mesterétől függésben maradt gondolkodásmódja még akkor is, mikor annak idealismusát naturalismusba csavarta el. HEGEL öt esztendeje, hogy halott volt már, mikor MARX Berlinbe került, de bölcsészete csak akkor kezdett igazán elhatalmasodni a német politikai, szépirodalmi, tudományos életben és mindennek fölött a protestáns theologiai harcokban. Alig nevezhetnék újkori bölcsészt, ki a keresztény gondolattól mélyebben át lett volna hatva, mint éppen HEGEL, mégis dialektikájának sajátos kétértelműségénél fogva éppen az ő iskolájából állottak elő azok a bűvárok és bölcsészek, kik bírálatukkal a kereszténységet gyökerében támadták meg, és kik általában a 19-ik század legnagyobb német forradalomkeltői lettek. A »Junghegelianusok« táborához sorozható DAVID FRIEDRICH STRAUSS is, kinek könyve Jézus életéről (1835) éppen MARX egyetemi tanulmányainak időszakában keltette azt a szinte példátlan izgalmat, mely egy mérhetetlen röpirat és ellenröpiratzáporban tombolta ki magát. MARX-nak legfogékonyabb ifjúsága egészen ebbe a nagy vallásforradalomba esett bele, és így nem csoda, hogy annak láza, bárha vajmi csekély érzéke volt a vallás mibenléte iránt, őt is elragadta.

Bizony nagyon forró s fölötébb egészségtelen levegőben folytak le az ifjú MARX tanulmányi évei. Semmire sem lett volna neki akkoriban nagyobb szüksége, mint kiváló tanítómesterekre és csöndes magába zárkózásra; de ezek helyett egy féktelen theologiai háborúság fülsiketítő puskaropogása és a tiszta látást elhomályosító mérhetetlen füstfölege környékezte a nagy becsvágyú ifjút. Egyik oldalról a tudományos történelmi bűvárlat, messze túllőve célján, a keresztény hitet alapjaiban támadta, az ellenkező oldalról pedig az Evangelische Kirchenzeitung fő-muckere, a vad fanatismustól lángoló HENGSTENBERG fújt a nagy zióni vészharsonába, jajongva a hit pusztulása fölött és ádáz alattomos hajsztát indítva a szabad-

kutatásnak még árnyéka ellen is. Hogy MARX végzete egészen beteljesüljön, hát az ő balsorsa épen azzal a BRUNO BAUER-rel hozta legszorosabb kapcsolatba, a ki ennek a vallástudományi zivatarnak legtúlzóbb s legszánalmasabb szereplőjévé és áldozatává lett.

BAUER, állása szerint, theologiai magántanár volt és a Junghegeliánusok táborához tartozott: alapjában tehetséges, elmés, de nagyon egyensúlytalan ember, kinek a hegelismusért rajongó ÄLTENSTEIN porosz közoktatási miniszter volt a pártfogója. MARX, aki kilencz évvel fiatalabb volt BAUER-nél, egyideig ennek hallgatója volt, később azonban barátja, bajtársa, tudományos tanácsosa. Mikor ALTENSTEIN miniszter BAUER-t a bonni egyetemre helyezte át, hogy ott egy év leforgása alatt rendes tanszékhez juttassa, MARX-nak is erős kilátása nyílt a bonni egyetemen való mielőbbi habilitatióra. A miniszternek váratlanul közbenjött halála azonban egyszeriben körösztülhúzta a baráti pár szövetséges terveit. Ugyanabban az évben (1840) halt meg ugyanis III. Frigyes Vilmos porosz király és utódjának, a középkori szellemért lelkesedő IV. Frigyes Vilmosnak, közoktatásügyi minisztere, EICHHORN, a pietista ellenhatás embere, minden tanszabadságnak elszánt ellensége, szóval a porosz zelotaságnak megtestesülése volt. Alig, hogy a bonni theologiai kar neszét vette a rendszerváltozásnak, ellenezni kezdte a »gyanús« érzületű BAUER kineveztetését; ez pedig, bárha egyideig óvatos volt, sőt STRAUSS ellen is állást foglalt, utóbb fokról-fpkra túltett még STRAUSS-on is és az evangéliumok történeti bírálatának valóságos fenegyerekévé nőtte ki magát, mert végűi oda jutott, hogy Jézus személyének történeti létezését is tagadóba vette. Az egyetemi tanítás jogától való megfosztatásának történetét részletesen mondja el FERDINAND CHRISTIAN BAUR, a tübingai theologiai iskolának hegelianus szellemű nagyhírű mestere, »Geschichte der christlichen Kirche« című munkájában, melynek ötödik kötete (pag. 350-94) ennek az egész korszaknak vallás forradalmát igen szépen tárgyalja. – A BRUNO BAUER munkái közül csak a »Christus und die Caesarén« címűt (Berlin 1877. Eugen Grosser) említem meg, melyben a szerző szép történelmi tudását és elmésségét annak a képtelen tételnek bizonyítására pazarolja, hogy a kereszténységnek alapján véve vajmi kevés köze van a zsidósághoz, és hogy az

lényegileg nem is a zsidóságból, hanem a görög-római bölcsészeiből, a stoicismusból, sőt egyenesen SENECA-tól eredt.

Azt talán mondanom sem kell, hogy BRUNO BAUER bukásával MARX is végképen elesett a magántanárságtól. Ha atyja még életben lett volna, akkor valószínűleg nem oly könnyedén adja föl az egyetemi pályát; de meglehet az is, hogy éles tragikai Összeütközésbe került volna atyjával, mert apa és fiú bizonyos tekintetben ellentétek voltak. És, ha látjuk, hogy a fiatal MARX a reá váró jegyesével szemben micsoda válságos helyzetbe jutott, mikor magántanári terve dugába dőlt, akkor emberi részvétünket tőle meg nem tagadhatjuk. A saját macacs vérmérséklete, a beteg idegzetű korszellem és az ennek folytán föltámadott sötét, bűsz porosz ellenhatás, mind összeesküdtek ellene, hogy neki szélsőséges forradalmivá kelljen válnia.

III.

A tanári pályán való érvényesüléstől elesvén, a büszke, daczos MARX rohamosan haladt tova a társadalmi rend megtagadásának azon a lejtőjén, mely őt a communismus karjaiba sodorta. De bárha ez a viharos szellemi bontakozás csak rövid néhány esztendő (1840-45) foglal el, mégis nagyon fontos, hogy különböző szakait, ha azok nem is válnak el élesen egymástól, kellően megkülönböztessük. MARX a vallástagadáson köröszül jut el a meglévő társadalmi rendnek politikai és gazdasági megtagadásához. Egyetemi tanulmányai idején, STRAUSS, BAUER és mindenek fölött FEUERRACH hatása alatt, a vallás kérdésében válik úgynevezett » szabad-gondolkozó«-vá: ez az ő ifjúkori fejlődésének, hogy úgy mondjam, theologiai korszaka. Szakítván az egyetemi pályával, a »Rheinische Zeitung« munkatársa, majd meg szerkesztője lesz (1842-43), de a censura betiltja a túlságosan szélsőséges újságot, mire MARX-nak nem marad egyéb hátra, mint hazáját elhagyni. Párizsba vándoroltak akkoriban, már HEINE óta (1831), a német elégületlen, forradalmi elemek és oda kerül MARX is, mint fiatal házas ember, 1843 novemberében. Ott RuGE-val együtt rövid ideig a »Deutsch-Französische Jahrbücher«-t, majd meg a socialista »Vorwärts«-et szerkeszti. Ez az ő vedlésének politikai korszaka, mikor szellemét még túlnyomóan hazájának politikai sorsa foglalkoztatja, és

mikor még csak fokról-fokra közeledik tulajdonképeni tárgyához, a közgazdaságtanhoz. Francia földön, a francia socialis-musnak közbötlén tanulmányozása idején alakú ki elméjében a világtörténelemnek egyoldalú gazdaságtani fölfogása, melyet a »történelmi materialismus« nevezéssel szokás megjelölni. Mikor (1845) Párizsból kiutasítják és Brüsszelben szellemi ikertestvérével, hű barátjával ENGELS-sel újra találkozik, akkor már, ez utóbbinak tanúsága szerint, a » történelmi materia-lismus« alapgondolata teljesen kiforrott benne. (»Das Kommu-nistische Manifest« Berlin 1906. Buchh. Vorwärts. ENGELS elő-szava: pag. 18.) Innen, vagyis 1845-től, számíthatjuk MARX-nak gazdaságbölcsészeti korszakát.

Megvallom, hogy nézetem szerint nem lehetséges MARX szellemén egészen körösztüllátni, ha ezt az ifjúkori fejlődés-menetét nem ösmerjük. A lélektan alapigazságai közé tartozik ugyanis, hogy az ember hajlandó a saját alanyi fejlődésének szakait az egész emberi társadalom történeti fejlődésébe mintegy kivetíteni, vagyis hajlandó önmagával elhitetni, hogy azok a stádiumok, a melyeken épen az ő egyéni elméje körösztüllent, voltaképen az egész emberiség szellemének fejlődési szakai. Röviden: az alany hajlandó *individuális* fejlődését a *socialis* fejlődéssel fölcserélni, összezavarni. Már GOETHE mondta, hogy, amit az emberek a történelemben belemagyaráznak, az voltaképen a saját alanyi szellemük; de, mint annyi más bölcselemnek, úgy, sajna, ennek sem volt még eddig semmi látható foganatja. Innen van, hogy a társadalombölcsészek oly nagyon eltérnek egymástól, mihelyt az emberiség evolúciójáról van szó. Mindegyik hajlandó ugyanis a maga alanyi fejlődését az emberiség világtörténeti fejlődésébe belecsempészni. És pedig annál is inkább hajlandó erre, minél kevésbé válik öntudatossá önmaga előtt a saját egyéni fejlődése. Már pedig régi dolog, hogy az önismeret dolgában vagyunk mindmegannyian a leggyöngébbek. Eme gyöngeségünkből kifolyóan, egészen észrevétlenül, illetve öntudatlanul magyarázzuk bele különleges alanyiségünket a világtörténelemben.

MARX is öntudatlanul viszi bele saját alanyi fejlődésének szakait a társadalomról alkotott fölfogásába. Egyéni tehetsége, hajlandósága őt a gazdaságtani elmélkedés felé terelték; de, mert nem mindjárt találta meg önmagát, hanem egy theologiai

és politikai stádiumon botorkált köröszkül, míg ahhoz a tárgyhoz ért, mely egyéni tehetségének legjobban megfelelt, a gazdálkodás, az áru csere kérdéséhez: azt hitette el magával, hogy komoly tárgy csakis ez lehet; minden többi csak mellékes sallang, jdíszítmény, csak másod és harmadrendű, vagy éppenséggel teljesen elenyésző jelentőségű kérdés. Ha ő az emberi társadalom »alsó és fölső építményéről« (Unterbau und Überbau) beszél, akkor ebben a réteg-megkülönböztetésben az ő saját ifjúkori fejlődésmenete tükröződik öntudatlanul. Alsó építménynek, vagyis fundamentomnak azt veszi, a mihez utoljára jutott el: t. i. a gazdasági életet; fölső építménynek ellenben azt mondja, vagyis »ideológia« néven azt csúfolja, ami az ő tanulmányaiiban, fiatal próbálkozásaiban csak átmenetet jelent: a jogot, politikát, bölcsészetet, vallást, vagyis mindazt, ami őt alanyilag csak másod-, harmadsorban érdekelte, illetve a mihez kevésbé értett. Az elfogulatlan gondolkozó első tekintetre látja, hogy a társadalmi élet különböző irányú megnyilvánulásai, minők pl. a gazdálkodás, jog, politika, sem alsó-, sem fölső építményhez nem hasonlíthatók, mert valamely valóságos alsó építmény megállhat, ha fölébe fölsőt nem is emelünk, ellenben gazdálkodás, jog, politika egymással a kölcsönös föltételezés viszonyában állanak, mert nem lehet ott gazdálkodni, ahol a jognak legkisebb nyoma sincsen és nem állhat fönn semminemű jog, ha valamelyes kormányzat nem működik a társadalomban. Ámde ne csudálkozzunk MARX-nak azon az elfogultságán, hogy alanyi fejlődésmenetét, és ezzel kapcsolatban alanyi értékelését, társadalmi fejlődésnek és társadalmi értékelésnek tüntette föl, hiszen nála jóval magasabb rendű elmék, mint pl. COMTE is, hasonló tévedésbe estek társadalomtani vizsgálódásaikban. COMTE élettörténetéből is ki lehet mutatni, hogy ő maga olyan »teologiai«, »metaphysikai« és »positivus« stádiumokon ment köröszkül, a minőket ő az emberi társadalom fejlődésében vél megállapíthatni. Mikor pedig későbbi fejlődése folyamán bizonyos mértékben a szülői házból magával hozott katolikus alapérzülethez (mint valamelyes első szerelemhez) tért vissza, akkor bölcsészete vallássá kezd átalakulni. Ily módon gondolatmenete némiképen kört írt le, csakhogy nem egészen zárt kört, mert az a vallás, melyet ő akart megalapítani, Isten helyett az emberiség imádatát követeli, de egyébként nagy mértékben a

katholikus vallás utánzata és körülbelül úgy viszonylik a katholicismushoz, mint az »esperanto« mesterségesen készült nyelv a latin, olasz, spanyol stb. nyelvekhez.

Csak azért említem a COMTE példáját is, hogy minél erősebben hangoztathassam a társadalomtani kutatás módszerének azt az első és legfőbb intelmét, hogy alanyiségünk fejlődésmenetét ne vetítsük ki a társadalomba, mert ezen az úton a legjobb esetben is nem sociológiához, hanem lírai versek készítéséhez jutunk. Főképen pedig ne hitessük el magunkkal, hogy saját elcsuszamlásaink és eltévelyedéseink egymásutánja az emberi társadalom evolúciójának különböző korszakait tárja föl, mint a hogy ezt a MARX példája igen élénken szemlélteti. Ifjúkori fejlődésmenetének közelebbi vizsgálatát ép azért tartom nélkülözhetetlennek, mert csak ezen az úton tűnhetik ki, hogy elméletei mennyire csak a saját alanyiségát tükröztetik.

Ifjú korában ő vereségről-vereségre haladt. Nem azt mondom én vereségnek, hogy nem habilitálhatta magát, vagy hogy az általa szerkesztett »Rheinische Zeitung«-ot a censura kivégezte, vagy hogy őt Franciaországból kitiltották: ellenkezőleg, életének ép eme mozzanatai tüntetik őt föl legrokonszenvesebb színben, mert az ellene működő hatalmának galádságát, vagy legalább is nagyfokú korlátoltságát tárják föl és egyben éreztetik velünk MARX akaratának azt a keménységét, melyet minden külső üldözés csak keményebbé kovácsolhatott. Más vereségekről szólok én itt: belső vereségekről, melyeket a világ nem lát, s melyeket csak mi magunk éreztünk, és még többször magunk előtt is eltítkolunk.

MARX Berlinben a bölcsészet tanulmányozásába merült volt el: de ugyan mire ment vele? Roppant küzködött HEGEL-lel, nagy csatákat vívott vele száz ívre terjedő kéziratokban, melyeket végűi összetépett, mert érezte, hogy nem bír mesterével. Innen van, hogy az » ideológia «-ról később oly elvetően beszél, holott ő maga is csak ideológus volt, de belül vereséget szenvedett ideológus, ki, a saját alanyi vereségét a társadalomba vetítvén ki, azt hitette el magával, hogy a különböző »társadalmi ideológiák« csak amolyan cziczomái az emberi szellemnek, melyek a társadalom fejlődésében igazi mozgató energiát nem jelentenek. A korszellem hatása alatt a vallás

bírálatával is foglalkozott: de ugyan mire ment vele? Végül is egy FEURBACH-nak kellett jelentkeznie, aki szintén HEGEL-tanítvány volt, hogy annak irataiból megtanulja, miként kelljen a vallással szemben tagadó állást elfoglalnia. Hja, ha MARX-nak egyéni »ideológiája« ilyen mankóra szorult, akkor könnyen érthető, hogy ő a »társadalom ideológiáit« is sánta hatalmának képzelte, melyek a gazdasági tényezők mellett mitsem számítanak. - Aztán német nemzeti politikával foglalkozott: de ugyan mire ment vele? Talán igazi érzéke volt a németiség politikai helyzete iránt? Talán tudta, vagy legalább sejtítette annak módját, hogyan kelljen a németiséget, szégyenletes történelmi százfelé tagoltságából kiemelve, valódi nemzetté kalapálni? Szó sincs róla. Ő csak szélső radicalismus-ban utazott, mert ebben utazott volt már az egész »Junges Deutschland.« Ő is francia mintára akarta hazáját boldogítani és valamelyes a nagy francia forradalom után másolt német forradalom látványosságában szeretett volna gyönyörködni; holott nagyon jól tudhatta volna, sőt tulajdonképen tudta is, hogy mily óriás ellentét választja el a francia és német nemzetek politikai vérmérsékletét. A francia és német szellem összehasonlítása legjobban világíthatta volna meg előtte a nemzeti elvnek alapvető jelentőségét a politikában; de, mert alapjában véve nem volt politikai tehetség, abba a tévedésbe esett, hogy minden áron francia lelket szeretett volna beleoltani a német »Michel«-be. És mivelhogy ez nem sikerülhetett, vajjon minemű tanúiságot vont le a »Rheinische Zeitung« bukásából? Talán azt, hogy tévedésben leiedzett a nemzeti elv megértése tekintetében? Nem. Ő nem önmagát érezte tévedőnek, hanem inkább magát a nemzeti elvet kezdte tévedésnek tekinteni. így haladt aztán az »Internationalismus« felé.

Hogy erről meggyőződünk, főleg három dolgozatát kell behatóbb figyelemre méltatnunk, melyek mind a »Deutsch-Französische Jahrbücher«-ben jelentek meg. Ezeknek elseje »Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. Einleitung« című, mely azonban nem jut el a hegeli jogbölcsezet bírálatához, hanem Németországgal általában foglalkozik. A másik kettő a zsidá emancipatio kérdését tárgyalja egy BRUNO BAUER ellen irányuló,, de igen tárgyilagos hangú vitairatban. Mind a három dolgozat, fölött - írja MEHRING - a FEUERBACH szelleme lebegett, ki-

nek »Das Wesen des Christentums« című roppant föltűnést keltett munkája MARX-ra valóságos kinyilatkoztatásként hatott. Maga ENGELS is írja, hogy FEUERBACH munkája általános lelkesedést keltett közöttük, úgy hogy pillanatra mindannyian hívei lettek. Ez a pillanat azonban két-három esztendeig tartott, úgy, hogy a Jahrbücher teljesen az akkor egész Németországban divatossa lett hittagadó bölcészet hatása alatt állott.

A Németországról szóló dolgozatában különben MARX maga is hirdeti akkori mesterének dicsőségét. Dolgozatát ezzel a fölkiáltással nyitja meg: »Németországra nézve a vallásnak bírálata lényegileg már be van fejezve; már pedig a vallásnak bírálata előzetes föltétele minden egyéb bírálatnak.« Ezzel FEUERBACH-ra céloz, kinek hittagadását fejtegetései folyamán a következő két tételben foglalja össze: 1. »Minden hittagadó bírálatnak alapja, hogy az ember csinálja a vallást, de a vallás nem teszi az embert. 2. A vallás bírálata abban csúcsosodik ki, hogy az emberre nézve az embernél magasabbrendű lény nem létezik.« A mai ember elbámul ezeken a laposságokon, s azzal kezdi menteni MARX-ot, hogy mikor ezeket írta (1844-ben) csak 26 éves volt. Különben a mai ember bizonyos fejcsóválással olvassa magát, a mestert, FEUERBACH-ot is, mert el-eltűnődik a fölött, hogy ez a bölcész miként gyakorolhatott korára olyan nagy hatást. Igazán bele kell magát élnie az embernek a német világba és különösen a negyvenes évek német világába, hogy megértse, miért volt a közönség annyira elragadtatva a kereszténység ellen irányuló eme fölületes támadásoktól. De hát így jár majd a jövő század embere is a mai kornak sok hirtelenhatású írójával. FEUERBACH azzal hódított, hogy a hitrombolást bizonyos rajongó lelkesedéssel végezte, úgy, hogy a dolognak az a lát-szata volt, mint ha éppen ő, az atheista, volna az igazán hívő lélek. Egy atheista, aki a hit oltáráról ledönti a régi istent és egy új istent helyez oda, magát az emberi nemet, a humanitást: óh, mily édes, fenkölt és elbűvölő látvány ez! El tudom képzelni, hogy a szőke fűrtű német ifjak keble hogyan dobogott az istentelen istenességért, a kereszténytelen kereszténységért, a fából való vaskarikáért, mely lehetővé tette, hogy az ember egyidejűleg a hit és a hitetlenség kéjeiben fürödhessen. De MARX a kritikus MARX, aki nem volt szőke fűrtű ifjú: miért rajongott ő az új, a hittagadó evangéliumért?

A dolog nyitja a következő: FEUERBACH őszinte német demokrata lélek volt, ki szerette a népet és hevült a természet szépségeiért. Kedélyének ez a költői vonása bölcsészeti írásainak is bizonyos tiizességet, ragyogást kölcsönzött, mely a rokon gondolkozású, de szárazabb kedélyű MARX-ot annyira megbűvölte, hogy a FEUERBACH írásain képezte a saját egyéni stílusát. MARX és FEUERBACH ezenfölül testvérek voltak HEGEL-ben, HEGEL dialektikai módszerében. Mind a ketten azon fáradtak, hogy ezt a nevezetes dialektikát, melyet HEGEL egy föllengző, a mindenséget átölelő idealista világfölfogás megalkotására fejlesztett ki, úgy idomítsák át, hogy az egy naturalista, illetve materialista gondolkozásforma módszeres eszközévé váljék. FEUERBACH voltaképen nem tett egyebet, mint hogy HEGEL vallásbölcsészettét, mely a kereszténységnek logikai megdicsőítése akart lenni, úgy forgatta ki valójából, hogy a kereszténység megtagadásává lett. MARX ezzel párhuzamosan arra tört, hogy HEGEL egész történelmi philosophiáját, mely a világtörténelemnek sajátyszerű logikai megdicsőítése akart lenni, szintén úgy állítsa feje tetejére, hogy a mesternek történelmi idealismusa - történelmi materialismussá alakuljon át. Ez az a mély benső rokonság, mely a fiatalabb MARX-ot FEUERBACH-hoz kötötte. Ha ENGELS inkább pillanatnyi föllángolásnak akarja föltüntetni MARX-nak FEUERBACH-ért való hevülését, akkor ez részéről tévedésen alapúit. Azt hiszi, hogy barátja dicsőségét védi, ha minél rövidebb tartamúnak mondja FEUERBACH-nak reá gyakorolt befolyását. Pedig MARX FEUERBACH-tól kapta a lökést történelmi materializmusának kifejtésére. Amit FEUERRACH csak a theologia körében végzett el, azt MARX a történelem philosophiájának körében akarta elvégezni. Egészen különböző területeken működtek ugyan, de egyek voltak abban, hogy a hegeli bölcsészettet saját dialektikai módszerének segítségével föl kell forgatni és naturalismussá átalakítani.

(Folytatása a jövő számban.)

A nemzet jogosultságának bölcsészete.

Irta és fölvasta a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek
1908. május 8-án tartott ülésén: GÁTHY BÁLINT.

Az emberiség nemzetekké való szervezkedésének útjára léptünk. A húszadik századdal áthaladtunk a küszöbön. Hiába fogja hirdetni mégannyi bölcs, hogy a társadalmi osztályok harcza fogja reányomni e századra a maga bélyegét, hogy e harcznak jellemvonása az emberek boldogságának nagyobb általánosítása, hogy az általános emberi jogok egyforma birtoklása halálos csapást fog mérni minden nemzeti egyéniségre és szét fog robbantani minden államhatárt, melyen belül a fajok, mint nemzetek, törekszenek kifermálódni: a század jövő történelme meg fogja czáfolni ezt a tételt, be fogja bizonyítani ennek hamisságát és azt, hogy az osztályok egymással való versenye az emberiség küzdelmében csak episodus jelentőségű, episodusa a nemzettestek kifermálódási nagy munkájának. Az emberiség egyetemében helyet követelő osztályöntudatnak a társadalmakra ható ereje soha sem lehet egytetemes csak annyiban, amennyiben egyik vagy másik nemzettest kebelében létező ugyanazon osztály törekvése visszahat a másokra és azt ugyanazon czélok megközelítésére és elérésére ösztönzi, de sohasem azonos eszközökkel és módozatok mellett, mert ennek útjába áll az a vérmérséklet, melyet a természet adományozott a különböző földrészekben küzdő osztályokat alkotó embereknek. Örökös hullámváz tapasztalható így az emberiség életében, mert amikor az egyik földrészen célhoz ért valamelyik osztály, mire a másutt utána törekvő hasonló osztály ezt a célzt megközelítette, már az előbbi új cél elérésére kényszerítettett, már újabb alakulás csirája bukkant föl az emberi gondolatvilágban, már új jelszó igyekszik a jog köntösét magára ölneni, s az emberek tekintélyes tömegei új formában hirdetik önmagukat elnyomottaknak, és az állítólagos elnyomók ellen új harcz vette kezdetét.

A társadalomtudomány nem merülhet ki az osztályküzelmek elemzésével. Ha azt hiszi, hogy csak az anyagiakért való kemény osztályharc az igazi történelem, ha úgy hirdeti, hogy a társadalomphilosophia csúcspontján ez az elmélet áll: akkor szűk ennek a tudománynak a látóköre, akkor az egész földet felölelő emberiség belső életének nagy mozgalmait iránt nincsen érzéke, akkor csak az emberi test kielégítésének a tudományát hirdeti és nem látja a természet megfejthetetlen munkájával azonos, titkos szellemi életnek a testnél sokkal hatalmasabb munkáját, mely rombol és teremt, népeket töröl el a föld színéről és varázsol elő újakat, egyiket kicseréli a másikkal, ezt beleolvastja amabba, emezt halálra ítéli, amazt halottaiból támasztja föl és ismét beledobja a világv verseny sodrába.

Ennek a küzdelemnek a gyűrűiben hányódnak ide-oda az egyes osztályok és intézik a maguk kisebb csatározásait egymás ellen anélkül, hogy a velük együtt akaratlanul is vívott ama nagyszabású harcok kimenetelére saját céljuk szerinti irányító befolyást gyakorolni tudnának.

Az emberiség küzdelme nem egy az osztályharcokkal. Az azt kisajátítani akaró törekvés csak vaklárma. A jog nem ezen a címen válik egyetemessé, az igazság abszolútussá, mert itt a cél megvalósulása szülőoka lesz újabb, terhesebb zsarnoki önkénynek, melynek nyomása alatt ismét csak milliókat számláló tömegek fognak nyögni és szenvedni és újabb harcra szorítottatni. Pedig az egyetemesnek hirdetett emberi boldogság nem állhat fönn és nem létesülhet zsarnoki uralom mellett. A jog fogalma kitörlődne az emberiség szótárából és gondolatából, ha létezését a jogtalanság nem bizonyítaná, nem tenné szükségessé és szívárványként nem ragyogtatná a képzelet és vágy elérhetetlen látóhatárán.

Éppen ezért a jog a maga egyetemes jelentőségében nem egyik vagy másik társadalom vagy osztály alkotta rendszabály, nemcsak az enyém-tied kérdése, nem a javak bírásának törvényekbe foglalt formája, mely a váltakozó erkölcsi fölfogás után igazodni kénytelen, - hanem egy változhatatlan ősforrása a mindenségnek, melyet csak az emberi önzés szokott koronként arcúlni, melyből származtathatja a maga igazát az ember, az osztály, a társadalom, a nemzet és az egész emberiség.

Hol keressük és főként mi módon ismerjük föl ezt a jogot, mely egy magával a mindenséggel, abban él, az által hat és uralkodik rajtunk, mely forrása, de egyúttal igazolása is az emberiség minden küzdelmének?

Saját létezésünk okán kívül nincsen örök titok pecsétjével lezárva semmi, mert elkövetkezendő évezredek kutatásainak eredményei a tudás tárházába sorozhatnak olyan tényeket és valóságokat, melyeknek létezését ma még a hit gyöngye világitásánál sem sejtheti az ember. És ezeket nemcsak a természet erői dobják fölszínre, hanem napfényre csalogatja azokat az emberi szellem, mely nem szűnik meg fürkészni es alkotni soha, még akkor sem, ha talán a gyomor már semmi anyagi jó után nem vágyakoznék. A szellem nem hagyja abba a természet erőinek párosítását, hogy újabb eredményekkel lepje meg a világot.

Egyetlen agyvelőben sejtelve támad valami lehetőségnek, melynek még csak elmosódó körvonalai derengenek az agyvelő dúcsejtjei közt; nem is tud neki nevet adni, de érzi, hogy e határozatlan gondolatembryum növekedését nem fogja immár megakasztani semmi hatalom. A siker előmozdítói, a kétely, a tagadás, a rágalom, a tudákos kicsinylés gyülekeznek, ámde, mint a nap-sugárban meglátszó porszemek, a megpendített gondolat millió részecskére omlik és befurakodik az emberek gondolatvilágába, – akaratlanul tömeggondolattá lesz és megkezd az érlelődés nagyszerű munkáját, hogy egyszer csak, egy rendszerbefoglalásra képesített agy földolgozván az anyagot, mint új vívmányt, mint valóságot helyezze oda az emberiség asztalára.

Am az eszmék mezején sincsen megállás. De míg az anyagi javak forrásául szolgáló vívmányok a reá vonatkozó gondolatok tisztázódásának fáradtságos útját megteszik, addig ugyanezt az utat az eszmék jóval hosszabb kálvárián át teszik meg. És itt az utat szenvedés és vér mutatja, mert csak így hatolhat előre az emberiség, s még sem tudja világosan megjelölni a végcélt. A tökéletesedés nem ez, mert ez csak az út; végső határt az emberiség rendeltetése mutat. De hiszen egyik évezred ásta sírba hanyatlik a másik. Az elme átölelheti-e hát a fejlődés egész körét? Dicsekedhetik-e megállapodott, többé meg nem dönthető tételekkel csak egyetlenegy bölcsészeti rendszer is? Vajjon a tökéletesedés kötelessége-e az emberiség ren-

deltetése, vagy inkább egyenes kényszer a fejlődés, melynek méhe az idő, mely szüli az emberek gondolatait, a tényeket, az eredményeket? Létezik-e egyáltalában cél az emberiség életében olyan értelemben, hogy ezt az egész lássa maga előtt; vagy pedig a részek külön harczi messze a rendeltetés határától visszazökkennek az emberiséget vagy annak részeit oda, ahonnan a célért küzdeni elindult? Nem! A végezel a mindenség gazdálkodása, mely az élet föltételeit megszabja, pusztít azért, hogy újra teremthessen, átváltoztat azért, hogy örök mozgása ne szüneteljen; erőt erőre halmoz, sokszoroz és oszt, de végkép soha semmit el nem enyésztet. E harc között, mint vadász, áll az emberiség, hogy céljaira szükséges eredményeket elfogjon, létesítsen, szolgálatába kényszerítsem

A természet erői pedig szakadatlanul végzik munkáikat, s vájjon a valóság erejével állítható-e, hogy a haladást az az akaraterő mozgatja, melynek indító gyújtópontja az ész, s nem-e inkább az ész maga ama természeti erőnek egy testetlen szikrája, mely világokat űz tova az űrben? A mindenség fejtegetésében nem áll rendelkezésünkre semmiféle alaptétel, bármilyen mértékben hirdesse is a tudomány valamely tételnek igazság voltát, mert rajtunk kívül a világok milliói keringenek és egyiknek az élete a másakra gyakorolt hatásoktól függ. És amidőn a parányon, a földön nyüzsgő emberiség berendezkedését vizsgáljuk, hol keressük meg azt a valóságot, melyhez viszonyítván ezt az életet, bizonyíthatnánk, hogy e földi berendezkedésben általánosan érvényesülő igazságok foglaltatnak?

Az állati élet fölött valónak hirdetett halhatatlanságunk büszke hangoztatása sejteti velünk, hogy, amidőn elismerjük az egyetemeshez való viszonyunk szükségszerűségét, mint részecskéék, csak akként alkothatjuk az egyetemeset, ha földi elrendezkedésünk nem hat zavarólag az egyetemes harmóniájára. Egy fogalom, egy cél, amelyhez cselekvésünk illeszkedik, az általános igazságot csak úgy közelítheti meg, ha ki tudja mutatni, hogy e fogalom, e cél bennefoglaltatik az egyetemesben, melyben nincsen dissonantia, ha annak munkájában osztozik, annak hű tükrét viseli arczulatán. Másként ez a cél nem az emberiség java, hanem csak egy részé, egy osztályé, egy társadalomé. Ám, ha a cél eredendő okát föllelte az egyetemes

természet rendjében, akkor igenis elkövetkezhetik az egyetemes igazság uralma.

Az egyetemeshez való e viszony elismerése nélkül az emberi tevékenység és csonka tudomány igazolását csak az örökös bírnívágyásban találja, amely szüli a soha meg nem szűnő harczol, szenvedést. E nélkül ingoványra épült az emberiség békéje, a társadalom, mert az erő uralma az iszapba taszítja a gyöngébbet, ahonnan forradalmak árán iparkodik szabadulni. Minden elért törekvés csak úgy éreztetheti a maga megnyugtató hatását, ha a gondolkodó ember föl tudja ismerni benne az egyetemes világrend törvény- és szükségszerűségét. De hogyha csak egyes, bármilyen széleskörűnek is látszó osztály vagy tömegérdek sugallotta a létrejött törekvést, már elvesztette az általános igazságnak a jellegét, mert amely alkotást csak milliók ismernek el igazságnak, ellenben milliók mint jogtalanság ellen küzdenek ellene, - az nem tarthat számot arra, hogy indító okait az egyetemes igazságban találhassa föl.

Szárnyaljunk föl a gondolattal a világegyetem megismerhető complexumába s onnan származtassuk le a világrend törvényeit, hogy a társadalmi alakulások fajaiban föltalálhassuk az emberiség egyetemes céljának igazolását, megállapíthassuk ennek vagy annak az alakulásnak törvényszerűségét és jogsultságát. Van egy szilárd pont, melyre az emberiség bizonyos formák közt való élete és részekre tagozódása a jog erejével támaszkodhatik, melyből sugárzik a minden ellentmondást lefegyverező emberi törvény. Ez a megingathatatlan pont nem az a formája a hitnek, mely csak tehetetlenségünk vergődő megnyilatkozása, félelem a halállal bekövetkező átváltozástól, mely annyi ezeréves élete után sem meri bevallani, hogy a természet már eddig is fölismert jelenségeiben fölmutathatók olyanok is, amelyek az átváltozáshoz kapcsolódó hit épületének számos köveit tördelték ki. Bizonyítatik ma már, hogy parány okban gőzgépek ereje szunyád és ha még e parányok hegyeket elmozdítani képes egyesítése nem is lehetséges, vájjon ki van-e zárva amaz idő elkövetkezése, amikor fölismerik a természeti erők egyesítésre szükséges alkalmazhatóságát és e parányok ereje egy csapásra megváltoztatja hitünknek minden tételét a világegyetemről.. Ámde ekkor ne is állítsunk föl tételeket részigazságokból, akkor ne is tartsunk osztályküzdelmeket egyedül üdvözi-

tőknek, hanem valljuk be őszintén, hogy célunk csak az: emberi önzés szülötte, mely hasznát mások keservein keresi; akkor ne ezen az alapon hirdessük az egyetemes igazság, jog, akaratszabadság rendszerét, mert ezt a legnagyobb rendszerkészítő, a természet fogja menten agyonsújtani.

Nem tudjuk kapcsolatba hozni rendeltetésünket, létezésünk okát, célját a végtelenségben rohanó világokon létezhető valóságokkal; ide vagyunk lánczolva a földhöz szenvedéseinkkel, véghetetlen boldogtalanságunkkal, vágyainkkal, – annyiszor csalhatatlannak hirdetett igazságaink is tehát csak e parányi világ önző megállapításai addig, ameddig ez az igazság eredendő okát és forrását nem a nagy természet parancsoló rendelkezéseiben találja föl. E részigazságok csak abból a célból rendszerbe foglalt tételek, hogy a tömegek emésztő viaskodásában össze ne törjön az az egyes, kinek ereje csekély ahhoz, hogy megbirkózzék a hatalom gyakorlásához szükséges föltételek nagyobb mennyiségével rendelkező kiváltságosakkal, vagy a többi élére került osztályokkal. És mert a társadalmak ütközőpontja mindegyre változik, az ösztönök ereje nem engedi érvényesülni azokat a tövekvéseket, melyektől az egész emberi nem remél boldogságot: fictiók az osztályérdekhez forrott szabadság és jogtételek, mert ez, de bármiféle uralom is, alávetetteket, elnyomottakat tételez föl elkerülhetetlenül, és ekkor ez uralom igazsága nem egyetemes igazság.

De hát hol található föl az a mérték, melyhez szabható volna az emberiség törekvéseinek jogossága? Miféle társadalmi vagy népalakulat az a forma, a mely megvalósulását nem rész igazsággal, hanem a természet rendjére alapított általános igazsággal okolhatja meg, melyből, mint csirából, fakadhat és nőhet az emberiség boldogsága? A megszerezhető »jó« volna ez a mérték? Nem! Mert a természetünkben gyökerező lustaság, mások kárán igyekvő szerzési ösztön minden egyéniségben más alakban és terjedelemben jelentkezik, s végeredményben ezren élvezik a jót s milliók sóvárganak utána, vagy veszítették azt el. A végzett munka szabályozott jutalma sem lehet a mérték, mert hiszen millióra osztható képesség, erő, akarat, lelki és testi kiválóság, elmaradottság meg nem mérhető és értékelhető; a közjavak egyforma birtoklásának a vágya, vagy megvalósulása pedig a kitarítottak tömegét fogná elővarázsolni a dolgozók

rovására, és minden szellemi képesség magatökéletesítő erejét tenné tönkre. Miféle jogalkotás bizonyítaná itt azt, hogy egyetemes igazság vette át a maga uralkodását? mikor minden egyének egyedüli törekvése volna szabadulni a munkától furfanggal, hazugsággal és fölemelkedni a dolgozó méhek milliói közül a harácsolásra rendelt intéző herék kategóriájába? És vajjon elenyésztené-e ez a társadalom a természet alkotta határokat, a szervezetünkben adva levő ezerféle vérmérsékletet? Vagy inkább a második Bábel torony épülne föl, mely kétségtelen összeomlásával megsemmisítené az emberiség eddig összegyűjtött kincseit?

A természet életrendjében nincsenek ilyen zökkenések. Ott minden valóság egy cél szolgálatában áll. És hogyha látszólag rombol is és egyes dolgokat halálra is ítél, ennek az ítéletnek az eredendő oka sohasem az, hogy, saját magát táplálván, létező alkatrészeket emésztszen föl. hanem csak az, hogy a szükséges harmóniát létrehozza és ellentéteket egyenlítsen ki. Ez azonban nem azonos a gyomor emésztésével, a bírnivágyással, a test ingereivel. Az ember szellemi fölsőbbsege nem lehet rabszolgája a gyomornak, amikor fönnen hirdeti a tökéletesedést, a tökéletesre való törekvést; amikor lángelmék alkotásaira mutathat rá, melyek mértföldmutatói a tökéletes felé haladásnak. Ám, ha ez kétségbevonhatatlanul áll, akkor az emberi törekvés a maga okát olyan egyetemes érvényű törvényre alapíthatja, mely azonos magával a világrendet tükröztető természeti törvénnyel.

Nem is keressük az egyén, vagy egyének tudatosan összehozott csoportjának akarati szabadságát a természet törvényeiben, mert ezt csak úgy lelhetnénk föl itt, ha minden emberi cselekedetet úgy tekinthetnénk, mint amely nem is az ő cselekedete, hanem általa, mint vak eszköz által, a természeti erő nyilvánulása, megjelenése; de ekkor azután nincs is szabad akarat és az ehhez kapcsolódó bölcsészeti tételek egy csapásra halomra dőlnek.

A természet szemlélete, a tapasztalati tudomány, a szociológia a megfejtés kulcsát nem adja külön-külön a kezünkbe. Ha az eddig nem ismert valóságokat létrehozni képes emberi szellemet függetlenül bíráljuk a világtesteket mozgató természeti erőtől, akkor láthatjuk meg az előbbi csorbáit, éktelen-

kedo púpjait, az akaratszabadság elméletének tátongó üregeit. Mert nemcsak a szervezetet és annak mechanikai mozgását befolyásolják az ösztönök, hanem az egész érzelmi és szellemi világot. A remény, a vágy, bánat, öröm, alázatosság, gőg, boszú, lemondás, mind idomítói a cselekvésnek. S ez érzelmek nemcsak az egyén, hanem a tömegek érzelmei is. Minden élő ember bármely érzelme hatni törekszik a külvilágra s így gátakat állít a másik elé; a tömegekben pedig erőszakos kitérésekben jelentkezhetik. A társadalmak törekvésének útja körösztözi egymást. A nyelvek által elkülönített népösszeségek, a faj által megkülönböztetett csoportok külön célok felé törnek. És itt nyomorult semmivé törpül minden humanizmusra alapított elmélet, mert mindenik a saját célja elérhetése végett ezreit alkotja meg a törvényeknek, rendelkezéseknek, a cselekvési szabadságot korlátozó, irányító szabályzatoknak, amik között, mint béna koldus, ténfereg az egyes és soha se tudja, melyikbe ütközik bele. Az egyén bénultan támolyog a rendelkezések tömegében. Sokszor sejtelemmel sem bír a szabályokról, amelyek a társadalmak és államok rendjének érdekében alkottattak meg, mégis vagyoni, vagy erkölcsi javainak elvesztésével bűnhődik. Mindezek tagadásai az egyes akarati szabadságának. Államcélok megvalósításának, új társadalmi rend megteremtésének lehet-e hát egyedüli vezérelve az akaratnak tökéletes szabadsága?

Am, hogyha a világrend csak a cselekvési szabadságnak ekkora megterhelésével biztosítható, akkor lehet-e alapvető igazságot hirdetni anélkül, hogy figyelmünkre ne is méltassuk a természet háztartását, mely visszautasíthatatlanul parancsol nekünk? Tudományos elméletekkel egyetlen embert sem lehet igazgatni, nem hogy népcsoportokat. És csődöt fog mondani minden társadalmi elmélet, mely csak az embert nézi s nem igyekszik fölhatolni ama régiókba, hol a természet ura láthatóvá válik, ahonnan letekintve, az emberek küzködése gyermekjátékként tűnik föl a természet hatalmával szemben és ahonnan meglátható az is, hogy az emberiség minden törekvése csak a természet erejének irányító befolyása mellett érvényesülhet, tehát csak azon belül van jogosultsága.

Vajjon nem volt-e olyan jog és igazság szabályozója egy már letűnt társadalmi rendnek, mely ma tételes törvénynyel tilalmazott bűncselekmény és merő jogtalanság a köztudatban?

De hiszen a haszon, bírnivágyás alapjain álló köztudat a maga örökké változó formájával nem lehet indító ok a jog és az igazság tekintetében, amikor a természet reánk ható örök törvényei állandóak és változatlanok. Mert igaz ugyan az, hogy a természet az évezredek tovatűnésével áthasonítja az ember testi és szellemi életét; kialakulhat ennekfolytán oly társadalmi rend, mely az emberiség békességét más, eddig nem ismert módon értelmezett akaratszabadságból származtathatja és igazolja, és ekkor hazugságokká fognak válni ma létező igazságok, jogi formák és rendszerek; ámde a természet állandóságot mutató rendszerében fölismerhető egy szintén nem változó igazság, mely független a természetnek az emberiségre gyakorolt, átváltoztató hatásától, mely önmagában elegendő valamely, az embercsoportok egymás melletti elhelyezkedésében látható tünet oly mértékű igazolására, mely az időmúlás ezredéveket jelentő lépéseivel változásnak alávétve nincsen. A kérdés csak az, mi ez az igazság?

Amikor az akarat a természet reánk hatni soha meg nem szűnő irányító hatásánál fogva egyik mozzanata a mindenséget igazgató erőnek, akkor a jog meghatározásában a kiinduló pontot ott kell keresnünk, ahol már az emberiség társadalmakra, csoportokra oszlása fölismerhető, ahol már rendszabályokat alkotnak, melyek irányítják az emberiség harcát, ahol már föltételeket szab az erősebb a köz örve alatt az élet megkívántóságainak miként való megszerzéséhez, ahol már elméleteket építenek föl az igazságról, egyedáruságot létesítenek az erkölcstől, a jogról, a hatalomról. A másik kiinduló pont ott kell hogy legyen, ahol a fajok kiformalódnak, csoportokká tömörülnek, megszületik a kapocs gyanánt szolgáló nyelv, szétárad a szervezetben a közös sors tudata, megalakul az állam, ennek keretén belül osztályok keletkeznek, közös előnyökért vetelkedni kezdenek, és az egésztest összetartani hivatott államjog hatályba lép, megszabja az egyéni akarat kiviteléhez szükséges formai kellékeket, azokat törvényként hirdeti ki és légióját parancsolja meg a jogoknak és köteleességeknek.

Itt kell föltalálni a természet parancsolta, nem befolyásolható igazságot, hogy megállapíthassunk olyan jogot, mely nem vitatható el semmiféle elmélettel, valaminthogy nem vitatható

ennek vagy annak a természeti erőnek a létezése és ható képessége.

Nincsen semmiféle különbség az egyéni és a közakarat között a természeti akaratra támaszkodó létezés jogánál fogva. Létezik-e azonban akarati szabadság, mely indító okát az ember vagy az emberek csoportjának benső erőktől sugallott elhatározásából merítheti? Hiszen a közakarat, mihelyt éreztetni kezdi hatását, abban a pillanatban gyökerében támadta meg az egyén akaratát, s mert nem támaszkodhatik kivétel nélkül az összeség akaratára, egyúttal nem is érdemli meg a közakarat nevet. Nem egyéb az, mint a tömegek akaratának megfélemezése, az emberi társadalmak egyensúlyának biztosítására szükségesnek ítélt rendszabály, amit akár önző, akár egyéb célból egyes kiválóbbak alkottak meg. Sőt a közakarat épen azt igazolja, hogy szükség van a millió felé ágazó egyéni akarat megrendszabályozására. Ám ekkor minden bár évmilliók után bekövetkező társadalmi berendezkedés híjával lesz, mint amiként a múltban volt és a jelenben is van, minden akarati szabad elhatározásnak.

Minden embernek, osztálynak, társadalomnak kimérni azt, ami őt megilleti, még akkor sem lehetne, ha az egész föld sorsát egyetlen gyűjtőpontról, egyetlen személy igazgatni képes is lenne; – sőt ekkor volnának az emberek milliói bebörtönözve, ekkor volna minden haladás szárnya lemetszve, ekkor kapnák igazán adagonként a kenyeret az emberek. Hiába köröszöljük el a végtelenségben még pillanatot sem jelentő századokat a liberalizmus, a demokratizmus, a socializmus vagy talán a humanizmus századainak, száz ember közül kilenczven mégis rongyos, mégis éhes, mégis jog nélkül való; a társadalmak a harcot újra kezdik, mert az egyik markából kikapart kenyér hiányzik az előbbiekből s a gyomor nem egyenlő emésztőképességű! Hiába emelte a kereszténység százezreit a templomoknak, – szelleme szerint száz közül egy ha tud lemondani, emberi szívvvel szeretni. – Hol lelhető meg itt a benső lényünk-ből születő igazság, a melyhez mérhető volna az emberek, a társadalmak, a nemzetek joga? Nem segít ennek fölismeréséhez az emberiség történelme útján leszűrődöttnek látszó egyetemes fölfogás, amelyben minden ember látszólag megegyezik, amelynek ellenkezőjét nem tartja igazságnak. Mert épen azért,

mivel a fölfogások homlokegyenest ellenkező tartalmú harczaiból szűrődött le, nem biztosíthat semmi a felől, hogy most már ez a harcz végképen megszűnt. Ez tehát nem a jog alapján nyugvó igazság, mely kizár minden különvéleményt, melynek fölül kell állania minden érdeken és hatalmi harczon. – Ez az út csak az igazságoknak ezernyi fajához vezet, melyek emberi vágyak méhéből születnek, amelyek hű tükrei ugyan az egyes korszakok uralkodó nézeteinek, eszméinek, de amelyek összeségükben sem adják azt az igazságot, melynek a joggal egyenértékű foganatját a természet ereje adja meg.

Ne zavarjanak a »jog«-nak fejlődési mozzanatai. Hiszen a továbbfejlődés útja beláthatatlan, s itt nem a törvényekkel védett rendről és emberi javokról van szó. Az ezután kihirdetendő jog nem tarthat számot nagyobb maradandóságra, mint bármelyik, ma már jogtalanságnak nevezett jog. A jogból jog nem származik, csak a társadalom alkot szabályokat ezen a czímen. Az erkölcs sem szülőanyja a jognak, mert erkölcstelen tény lehet holnap az, amit ma az erkölcs dicsfénye övez. – Csak a jogból merített rendszabályok pályafutásában van fejlődés, mely alkalmazkodik az ember, a társadalom mindenkori kívánalmaihoz. Az igazság gyúrható valami, melynek külön gyűjtőpontja fészkel minden agyban; az ellenvéleményre, száz-félé társadalmi rendszer utáni vágyakozásra, véres kitörésekre, tömegnyomor előidézésére, a gazdagságnak kevés kezekben való fölhalmozódására, személyek kizsákmányoló uralmára tehát bő táplálékot ad. Az igazság jogczímén előáll maga az államhatalom és, hivatkozva a közakaratra, törvényekben szabja meg, mit tart igazságnak; jogbeli hátramaradással sújtja a hozzá nem alkalmazkodókat, nem törődvén azzal, hogy a közakarat czíme sokszor milliók érzületével áll ellentétben. S egyszer csak elavul ez a törvény is, és keres az állam új alapot új igazságokra.

Az emberiség életében ezek csak részletek. Jönnek a fajok, a népek, az államok egymással szemben táplált igazságai, miket a jog palástjába burkolva keresnek. Jó az érvényesítés eszköze, a háború, a forradalom, ezeknek joga, amit világhírű gondolkozók ismernek el igazságnak. Pedig ezek az igazságok önmagukban hordozzák saját tagadásuk csíráját. Az az igazság, mely a mindenkori művelődésnek a tükrében látható meg, legyen

ez a művelődés a legvadabb középkori, csak egy állapotot jelző üres szó.

Ne keressük a joggal egyet jelentő igazságot a hit birodalmában, mely csak hiányos igazat tud, legalább az életben, szolgáltatni; ne keressük forrását az erkölcsben, mert egyetemes érvényű erkölcsöt elképzelni is lehetetlen; ne keressük a fejlődő művelődésben, mert az emberi szellem koronként megbénul, kiapadónak tűnik föl s, újakat termelni nem tudván, a régi kincsek vesztegetésével tölti idejét. Annak az embernek az igazságát kell megtalálnunk, akinek akaratszabadságát millió akadály korlátozza, aki része a mindenségnek, aki nem tud szabadulni ösztöneinek karmai közül, akinél összehangzóbb életet él egy virág, melyet életre hív a tavaszi nap melege, illatozni készlet a reggeli naptól fölszárított harmat és elmúlni kényszerít a dér. Kapcsoljuk be az embert az egyetemes világrendbe, melynek munkájában neki is rész adatott azért, hogy ne legyen hiány az egészben. Mint a világegyetem alkotó részét, mely nélkül csonka volna e művészi alkotás, tekintjük az embert, a társadalmat, amelyek nem szabadulhatnak a rájuk ható nyomásoktól, amikre irányítólag hat a napsugár, a tér, az idő, de akinek bármiként száguldozó képzelmei elé mégis tilalomfát állított a végtelenség. És itt meg fogjuk találni az igazságot!

A tudás épen úgy nem egyenlő az igazsággal, mint a hitetlenséggel. Ámító az, aki a tudást, annak pozitívus vívmányait az absolutus igazság és jogosultság alapjául elfogadja; de ámító az is, aki az emberiségnek újabb eredmények kifürkészésére való hajlamát és törekvését a hit, az erkölcs hanyatlásával hozza kapcsolatba. Hiszen érezzük a sejtelmek fátyolán köröszül is, hogy a mindenség egységes és összefoglaló törvények uralma alatt áll.

Az igazság maga az ember, az emberek egyesüléséből eredett társadalom, a társadalmak összefoglalásából idők folyamán kiforrott nemzetek. I\z emberiség gondolkozását a fejlődés folyamata alatt reá gyakorolt hatások irányítják, azok tisztogatják az eszmék termelésére képesített agyvelőt. A természet-tudományok bizonyítják, hogy a visszafejlődés csak látszólagos, hibája az ember fölfogóképességének, mert ennek alapoka csak a föld átalakulása, fölületének, világtájainak változása. A művelődésben való súlyedő és emelkedő irányzat ezzel áll össze-

függésben és azzal a jelenséggel, hogy a természet sokszor leg-tökéletesebbnek látszó alkotását ítéli elmúlásra, de csak azért, mert érzékeinkkel nem tapasztalható valamely irányban meg-zavart harmóniáját állítja helyre. És itt harczba száll az ember a természettel. E harcz ott vette kezdetét, ahol az ember leg-gyámoltalanabb volt a még ki nem ismert természeti erőkkel szemben. Rájött, hogy embertársa is ugyanazon kényszerítő okok behatása miatt küzd; de maga az ösztön, a test ingerei odavezették, hogy az erőt, a képességet egyesítsék, egymást megértsék. Ennek szükségét fölismervén, már tudatára ébredtek egymás ama jogának, melyet odakinált számukra maga a ter-mészet. – Ezzel azonban megindult az egymás elleni harcz is, mely a közös célért munkáló egyének közötti közérzület ki-alakulására vezetett. Hogy az egyén szervezetében jobban ér-vényesülő physikai erő a gyöngébbel szemben az erősebbet több-nek megszerzésére ingerelte, ez mit sem változtat a már sejtett igazságon, mely távolról sem a gyöngébb egyoldalú igazsága volt, mert hiszen a mindenségnek egyetemes és nem változó törvénye az, hogy önmagának életét, emberi akarattól függet-lenül szabályozván, kívül esik az emberi tudáson annak meg-értése, hogy mi okból oly buja a délvidék növényzete, s mi okból nyomorog az észak törpe cserjebokra.

Az emberiség életében a harcz azért folyik, hogy az akarat korlátait eltávolítsa. Ez a harcz egyenlő a végtelenséggel, mely tehát az igazság felé való haladás útja, az egyetemesség örök szabálya. Hogy a célok hasonzerősége mellett több, vagy igen sok, egész tömegeket kitevő egyes találkozik, ez a törvénynek csak megerősítése. Az igazság távoli fénye ott csillan élénk, ahol valamely törekvés ellentétbe jut azzal a szabálylyal, hogy senki sem sértheti meg az egyetemesnek ama törvényét, mely szerint minden létező a saját erő kifejtésének természeti alap-okát egyetlen közös szabadságból kell hogy származtassa! Ha ezt megsértette, előáll a jogtalansággal azonos igazságtal-lanság állapota, mely azonnal fölismerhető. Ekkor születnek meg a társadalmi törvények, mint szükségszerű korlátok, melyek azonban csak akkor érdemlik meg a jog és igazság nagy nevét, ha szabadságot nem a szabadság romjain biztosítanak. Ezért is nem lehet tökéletes az államakarat, mert az egyén akarat-kifejtésének néha túlságos megszorításához vezet, ami viszont

ellenkező törekvéseknek a melegágya lesz. Az államakarat szabálya szerint jogos csak az, amit ilyennek kinyilvánít, ezzel szemben minden akarat tilos cselekmény, vagy pedig olyan cél felé tör, mely igazolását az érette vívott küzdelem sikerében találja meg. Ámde, hogy ha a társadalmak által óhajtott cél a sikerben megtalálhatja a maga jogosultságát, bármi lett legyen is a tárgya, és hogy ha ezt a kivívott célt, eredményt az államakarat törvényes jognak jelentheti ki: akkor ez nem a fejlődés menete lesz, hanem olyan körforgás, melynek mozgó gépezete az ember bírasi, szerzési, uralkodási ösztöne, mely őt hol több javak élvezettségéhez juttatja, hol a már szerzettek elvesztésére kényszeríti.

Minden jogrendszernek, melyet a tudomány, a társadalom, osztály, államakarat eddig létrehozott, abban van ősi fogyatékosága, hogy nem az egyetemes igazból merítette létezésének okát, hanem a célszerűségből, a hatalmi kérdésből, s végeredményében azután jogok elavulásáról kell állandóan beszélnünk. Pedig akkor, amikor a természet alkotó ereje az emberi érzelmek, a nyelv, a vérmérséklet, a faj révén nemzeteket hoz létre a föld hátán, ez alakulás nem önkényes emberi mű, hanem a tapasztalásra képes ember által fölfogható, megérthető világrend szükségszerű nyilvánulása. Ha tehát az ember szabadságát nem a világrendet előttünk mutogató természet tényeire támaszkodva, hanem azért korlátozzák, hogy e korláton kívül állók az élet javainak a többiek rovására minél bővebb tömegéhez jussanak, akkor a jogtalanság állapota áll elő, holott az ember a természettel való viszonyában az ellenkezőre tarthat számot. Ha pedig maga az állam is létezésének okát egy egyetemesen ható okra vezetheti vissza, akkor az egymás mellé csoportosult államok joga és igazsága sem lehet különböző, ennél fogva az általuk kijelentett akarat sem állhatna ellentétben egymással. Azt bizonyítja ez a tétel, hogy minden emberi cselekedet, melyben a hasonlóság fölismerhető, hasonló forrásból merítette okát. A föladat csak az, hogy az állam, mely gyűjtőmendezése a szétfolyni kívánczó egyéni akaratnak, fölismerje a törekvésekben megnyilatkozó egyetemes vonást és ezt jelentse ki megtartandó szabálynak. Ha ezt cselekedni tudja, akkor hivatkozhatik arra, hogy nem nyűgözte le a különben is eredendőleg béna akaratszabadságot; szükséges és az egyetemes össz-

hang s fejlődhetés érdekében parancsolóan elismerendő korlátokat állított föl és nem jött ellenkezésbe a joggal! E vezérfonalba fogózva mutathat reá a közakaratra. Ez az a bűvös erő, mely a tömegek kormányzására szükséges államakarat elvitázhatatlan lényegét fölismertetni képes a soha sem elégedett emberiséggel, melylyel szemben azután a külön érvényesülést követelő egyéni, vagy osztályakarat magán hordja az igazságtalanság bélyegét. Ebben nemcsak az a parányi jogosítvány foglaltatik, mely szerint minden létezőnek joga van az élet anyagi megkívántatóságaira, mert ez csak a test jogát jelentené, hanem benne foglaltatik ebben mindaz, ami arányban áll a testi és szellemi végzett munka súlyával, jelentőségével, ami ezeket mint ható tényezőket képes behelyezni az egész emberiség hasonló törekvéseinek körzetébe.

A »jog« fogalmi tisztaságában a világrend megillető központi napja, melynek éltető sugárzásához minden valóságnak eltörölhetetlen igénye van annál fogva, mert egyformán alkotó részei a mindenségnek. A »jog« a maga szüzességében kifejezője az egyetemes világrendhez való viszonyunknak, mely oknál fogva tartalmát az időmúlás jogtalansággá semmiképp sem változtathatja. A »jog« e fogalma az az energia, melyből buzog minden emberi küzdelem. Ennek fölismerése nélkül minden állandóságot tagadnunk kellene, mert hiszen minden szabály, melynek rendeltetése az állami és társadalmi rend biztosítása, ezerféle intézkedést szül, amiknek ősi forrása nem lehet a jellemzett »jog.« Az igazság csak azért látszik különbözni a joggól, mert az előbbi a természet szakadatlanul más és más alakban, tapasztalati eredményekben jelentkező megnyilatkozásainak emberi értelemmel magyarázott munkája, az embereknek ebből eredett változó érzése. Ez fejlesztendő közérzületté, hová az összeség érdekeinek tökéletes kiegyenlítésül elfogadható legyen, s akkor megfelel a jognak!

Ezt az utat bizony szenvedés, nyomor, vér jelölik meg; de soha sem omlott még érette vér haszontalanul, mert az emberiség útjából mindig nehéz sziklát hengergetett el. E jogért folyik a végelethatalan harc. A tudomány által fölölelt minden viszony, melyet a társadalmakban közakarattal címen szabályoznak, csak része, kisugárzása ama »jog«-nak. Azért vagyok köteles korlátozni szabadságomat mások javára,

mert ezek a mások szintén szükséges részei az egyetemesnek, amely őket egyforma törvények uralma alatt hozta létre. Az egyetemességben csak úgy lehet többre igényem, ha annak célját hathatósabban munkáltam. Nem a »természetjog« tana ez, hanem megállapítása annak, hogy akarat, vágy, fogalom, ész, cselekedet, szenvedés, boldogság, mint megannyi okozat a létezés birodalmában, egyetlen okra, a világegyetem rendjére vezethető vissza. Ha a közakarat ennek az alapelvnek hódol, ha minden kijelentésén, mint a virágon a harmat, ott csillog annak félre nem magyarázható tudata, hogy jogosultságát az egyetemes rend alaptörvényeire fektetheti, akkor intézkedései csak azért lesznek egyesekre vagy tömegekre sérelmesek, mert ezek önző céljaik miatt nem bírják fölismerni ama vonást; de ekkor azután át is csaptak küzdelmükben a jogtalanság mezejére. Ennek fölismerése nélkül az egyes ügy, mint az osztály, a társadalom ügy, mint az állam, csak féligazságot szolgáltathatnak.

A jog, melyről szólok, állandóan uralkodik, kísér, támogat; intézményeink fölé odavarázsolja saját jellemünk, természetünk, gondolatvilágunk minden másoktól megkülönböztető vonásait; kijelöli számunkra a tért, melyen munkálkodnunk kell és lehet. E jogon, mint elmozdíthatatlan sziklán ütköznek meg a társadalmi mozgalmak hullámverései. Az egész emberiség sorsára kiható elhatározások, nagy tettek, gondolatok e csodálatosan föl nem ismert okból merítik igazolásukat. És amidőn e jognak sejtelve derengeni kezd a szívekben, midőn még nem ismert hatóképessége nagy kitörésekben jelentkezni kezd, nagy elmék elébe vágnak eszméikkel s már ismeretlenül is megdönteni iparkodnak s kötetek százaival vonulnak föl elébe és bizonyítják, hogy az emberiség társadalmi egyenlőségének kivívása miatta késik.

Az egyén igazsága és joga nem különbözik a társadalmakétól, ezeké is abból a forrásból táplálkozik, mint a néké. A történelmi tapasztalat nem értéktelen lom, nem mód a kiszákmányolók eljárásának igazolására, hanem bizonyíték valamely tétel föltétlen igazolására. Az emberek fejlődése, osztályokká, társadalmakká, fajokká, nemzetekké alakulása semmi más a tapasztalati tudásra nézve, mint történelmi folyamat. A természetben észlelt és följegyzett változások, azoknak kihatása az emberek

nagy tömegeinek elhelyezkedésére; a tömegek harcza egymással, az eszmékben mutatkozó minden termelés, mely irányította az emberek cselekedeteit, mely akármilyen célok elérésére sarkalta, – semmi más, mint történelem. Az emberiség sorsának megítélésében tehát nincsen más kiinduló pont; az ész, a logika, a következtetés tételeket csak erre fektethet, állításokat csak ezzel igazolhat, társadalmi rendszereket csak erre építhet föl. És itt nagyon sivár, egyoldalú volna a tudomány, mely a természet erőit akarja a maga hasznára kiaknázni, ha megelégednék azzal, hogy az emberi cselekvés rugója egyedül csak az anyagi érdek lehet, mert hiszen a természet nemcsak szent, követ, aranyat, élelmet, levegőt, esőt szolgáltat, hanem szokszor rendeltetés nélküli hegylánczolatokat, nem hasznosítható virágmezőket nyújt szemünk elé, hogy szépet alkosson. A természet nemcsak emésztésre szánt gyomrot adott az élő lényeknek, az embernek, hanem szemet a gyönyörködésre, szívet az érzelmek táplálására, lelket vagy agyvelőt művészi alkotásokra épen azért, hogy a maga munkáját mintegy visszatükröztesse az emberi gondolkozás képességében. Ennek is van történelme, ebben is van fejlődés. Maga a gyomor hatalmas követelő ugyan, de miatta épen úgy ölhet az állat, mint az ember.

Az emberiség rendeltetésének sem végső célja, sem kezdőpontja már csak azért sem lehet egyedül a vagyonszerzésre kényszerítő gazdasági fejlődés, mert ezen az alapon semmiféle eddig ismert kor történelmének nem gazdasági célok szolgálatában álló egyes jelenségei megokolhatók nem volnának. Ha az emberiség célja és küzdelme csak e kérdés körüli forogna, már évezredekkel ezelőtt elsovadt volna minden tudomány, költészet, művészet; soha sem született volna meg a humanismus gondolata, soha se jött volna a világra egy Krisztus, sohasem születtek volna ideálék, hősök, hanem egy kiszott váz volna már az emberi művelődés, ha ugyan e nevet megérdemelne még. Ez alapon a jog tárgya semmi más nem lehetne, mint az állati ösztönélet változás alá évmilliárdok múlva sem eső enyém-tied körüli harczának szabályozása.

Nem, e harczban nemcsak az egyén, melynek joga és szabadsága oly fönnen hirdettetik, hanem társadalmak is menthetetlenül elpusztulnának. Társadalmak, faji tulajdonságok, nemzeti egyéniségek nem ezért, nem ezen az alapon képződnek.

Nem ezért tömörülnek, nem ezért foglalják el a föld egy-egy darabját, nem ezért harcolnak a mellettök képződött hasonló csoportokkal.

A természet méhe szül egy külön érzelmvilágot, mely nem sajátja a többinek, melyet egészében levetközni épen úgy nem lehet, mint nem hasonló egyik ember érzelmvilága a másikéhoz, valamint nem egyik falevél a másikhoz: mégis, a hasonló fajú törzsek ugyanazon életföltételek uralma alatt állnak. A természet létrehozott különböző termékeivel teremti meg az összehangzást, nem alkot tehát egyformaságot élő termékével, az emberi nemmel sem. Hiszen az egész föld szertelen méreteinél fogva egyforma tulajdonsággal fölruházott, lakóit sem föntartani, sem újrateremtem, sem tökéletesíteni nem tudná. S hol volna az a csodaszer, mely ekkora emberitömeget egyforma módszerrel kormányozni tudna? Ide amaz erő kellene, mely világokat kerget az űrben, de nem maga az ember, ki egy gyöngé légvonat után halálos kórt szerez. Hatalmasabb volna ez a szer magánál a természetnél, mert milliókra menő egyesnek megszámlálhatatlan milliárd felé ágazó vágyát tudná megrendszabályozni. Semmiféle tudomány nem állított föl eddig és nem fog fölállítani olyan főelvet, mely az > egész emberiség sorsára zsinórmértékűi szolgálhatna. Mi marad hátra tehát eme vagy ama jelenség megokolására? Maga az. egyetemesen ható természet, mely a maga munkáját történelemnek ismert megnyilatkozásainak tükörén át szemlélteti saját gondolkodásra képesített teremtményével, az emberrel.

Ha a föld csak egyedeket hordozna hátán s ezek egyetlen egyszer sem ütköznének a mások érdekeibe, vágyaiba; ha a föld hőmérséklete ugyanolyan volna az északi sarkon, mint az egyenlítőnél; ha a föld táplálkozásra, élvezésekre használható kincseit egyformán, minden munka nélkül öntené elébe a szájtató millióknak: az emberiség még akkor is részekre szakadozna, mert e részekre oszlás a természet szükségszerű nyilvánulása az atomusokon úgy, mint a társadalmakon. A természet életrendjében pillanatig sincsen nyugalom.

A részek örök forrásban élnek, saját külön világukat iparkodnak minél jobban berendezni. Nem kivétel itt a szervezetbe behatolt kórokat előidéző bacillus, mely, hogy legyőzze ellenfelét, önmagát perczek alatt megszámlálhatatlan részekre.

osztja. Fajok támadnak a föld méhéből, egymás megérthetésére nyelvek születnek. Azonnal szembekerül az élet és halál problémája, s a természet által fejlődésre ítélt erősebb megsemmisítésére tör a gyöngébbnek, vagy azt önmagába beleolvasztja. De fölébred a jognak is a tudata, és, hogy az ember ne a gyomor kielégítése miatt folytasson egyedül harcot, a társadalom önmagának fékezésére törvényeket alkot. Nem az emberiség egyeteme hoz törvényeket, hanem a részek hoznak. A kor szelleme egyensúlyozza e törvények tartalmát. Ám a jogelveknek egy tekintélyes mennyisége minden koron át körösztlvonul, megtartja az életre és a társadalmakra gyakorolt azonos ható-képességét azért, mert egyetemes igazságból fogamzott. Minden társadalom elveket hirdet. Elég egy finom árnyalatkülönbség, már ok keletkezett a küzdelemre. Ezért nem juthat az ember a tökéletességnek ama fokára, a hol változás alá nem eső jogokkal bírhatna. Az a jog, mely nem egyetemes igazságból nyerte a maga létét, lassanként elveszti szabályozó-képességét, bármilyen eszme dobta is fölszínre, s észrevétlenül is újabb jogi meggyőződésnek ad helyet, és a fejlődő élet győzelmet arat az agóniába jutott jogelveken. A régi düledező alapokon megmaradni nem lehet, mert az életfölfogás kisiklott alóla. A törvényhozás mindig lustább az életnél.

Minden ember által érzett igazság csak úgy szolgáltatható, ha fölemelkedünk a néplélek, a természet magas régióiba, behatolunk a társadalmak forrongásának kohójába. Ha nem tudjuk meglátni a természetes alapokat, akkor az emberiség jogrendjében egymást czáfoló rendelkezések avuló mezején fogunk tapogatózni támaszték után. De hogyha fölismertük a társadalmak hullámvásának természetadta tünetényeit, az ezeket előidéző alaptörvényeket; ha a czélt nem az uralomratörés örökös vágyában látjuk, hanem az emberiség olyan küzdelmét ismerjük föl benne, mely azonos magával a világrenddel: akkor világosság gyűl agyunkban és, a végtelen távolban bár, de megsejtjük az emberiség sorsát eldönteni hivatott ama jogot, melyre, mint megdönthetetlen alapra, reáhelyezheti a jövő társadalma az emberiség békességének templomát.

A társadalmak által meghozott törvények hatóképessége pillanat alatt összeomlana, bármely vezéreszme uralomrajutásának eredménye volna, ha érvényességének körzete a föld

peripheriájával akarna egyenlő lenni. Az emberek akaratának elleneszegül tehát maga a természet, és a törvények hozzásimulnak az egyes tömegeket alkotó néptestekhez. Keresi az összehangzást az élő lények életében, hogy hasonlóvá tegye önmagához. Az emberi ész odaszoríttatik, hogy keresse ugyanazt az összehangzást, kerülje az összeütközésre alkalmas szirteteket, tompítsa az ellentéteket. Ám a napnak nem parancsolhatunk, hogy több meleget árasztson a jégmezőkre, kevesebbet a pász-tásszeleket küldő egyenlítő vidékére. Mindenik számol tehát azzal, ami adva van. Hozzáalakul, mint az a fereg, mely, hogy életét mentse, fölveszi az őt környező mező színét.

A népfajok keverednek, összeolvadnak, föl vehetik egymás tulajdonságait; a nyelv átalakul, mellékhatásokat hoz; ugyanazon eszme után indulhatnak egész népcsoportok, holott ez az eszme gyakorlati kivihetőségét más csoportok előtt régen elvesztette: ámde új fajt, új nyelvet az emberi elme sohasem alkothat, ezeket csak a természet erői szülik. És mert létrehozatalához az emberi munka hozzá nem járulhat és csak arra szorítkozhatik, hogy kutassa eredetének okát, erre philosophiai, társadalomtudományi rendszereket építsen föl: adva van a népfajok, a nemzetek magatökéletesítésének a joga, adva van az anyagi és szellemi erői kifejlesztésének az igazsága, a nemzeti fejlődésnek független szabadságjoga! Ez a jog, ez a szabadság általános emberi jog és szabadság, melyet azért nem lehet elkobozni, semmiféle tudománnyal megdönteni, mert ez a Mindenség joga és szabadsága arra, hogy megnyilatkozásait emberi akarattól függetlenül teljesítse a világegyetem titkos műhelyében.

Ebben a jogban és szabadságban rejlik a nemzeti egyéniség anyagi és szellemi erőinek a fejlesztési joga, melyet az egyetemes fejlődés minden részre és csoportra egyaránt érvényes jogosultságának korlátai között talál meg. Mit sem változtat ezen az a tény, hogy ez harczot szít, mert hiszen a természet kötelezi erre. Ott is minden élő lény a világosság, a meleg, a levegő szabadabb, korlátlanabb élvezetére törekszik, ebből a célból még a másik tulajdonságait is kész fölvenni, – épen úgy hat világosság, napfény gyanánt a műveltség mely, ha benső erőiből hatalmasabban fejlődik, magához vonzza, mint a mágnes, a gyöngébbet.

A fajok és nemzetek gyűri egymás mellett így hullámanak, így törekednek, a műveltség színvonalát egyenlősítve, önmagukat az életre megerősítem; így haladnak a tökéletesedés felé, mely évmilliók után lehet csak olyan, mint a tenger felszíne teljes szélsőnd alatt. Valamint az egyén életének minden mozzanata harc az ellenható tényezőkkel; valamint a társadalmak egymás mellett az azonosnak fölismert érdekkörökön belül harcban állanak egymással, - úgy a nemzetekké tömörült fajok egyéniségének gazdasági és szellemi kifejtése szintén harc; harc egyúttal a nemzeti erőnek szellemi fegyverekkel való hatványozása. A nemzeti szabadságvágy megvalósítása azonban a jog bástyájával akként keríthető körüi, ha igazolását az egyetemes világrend szükségyszerű korlátai között föl tudja lelmi. A jog a maga jelentőségében még itt sem lehet kiváltság. A fegyver az a művelődés, mely magával hozza az anyagi boldogulást is, melynek ez önként előáll járuléka. A történelmi tapasztalás igazolja, hogy a természettől életre hivatott nemzeti művelődés a maga hatását hullámszerűen terjeszti a szélek felé. Természetes, hogy legérzékenyebb csapást ama szélekre mér, ahol egy másik művelődés kibontakozási irányzatával találkozik össze. Ámde a természet háztartásában az erősebb a gyöngébb rovására fejt ki sokszor a maga erőit, de sohasem akként, hogy az egyetemes összhang megzavartatnék. Az izmosabb, a benső erők érvényesítésére alkalmasabb faji, nemzeti társadalom a maga szellemi erőivel hódít. Ekként igyekeznek elhelyezkedni a nemzetek. És mert a művelődés nem erőszakot magábanrejtő fegyver, mikor a magasabb szárnyalást vett nemzeti művelődés odakínálja az anyagi és szellemi előbbremenetel módjait a gyöngébbnek: akkor ez egyúttal védelme is annak és semmiképpen sem jogfosztás. E jog épp úgy joga a gyöngébbnek, ha képes ellentállani a beolvasztásnak.

A nemzeti érzés a művelődés emelkedettségének fokán út és mód arra, hogy az emberiség megismerjen egy közös érdeket az egymás mellett való boldogulhatás céljából. E nélkül a külön célokat követő ember, a minden joggal és szabadsággal fölruházott egyén csak kóbor dúvad módjára harcolna önmagáért, s az emberiség ügye holpontra jutna. Az egyén munkaszabadsága értéktelen teher volna, mert az embernek szíve is van, melynek érzelmvilága csak a nemzetek körén át képes átölelni

az emberiséget. A közös jellemvonást, vérmérsékletet, az egészbe beilleszkedő művelődést termő földdarab nem senkié, nem valamennyié, hanem az »övé«, a »családjáé«, a »nemzeté.« Valameddig a megfejthetetlen természeti erők által létrehozott nyelvek szerint helyezkedik el az emberiség a föld hátán, mindaddig hiába ostromolják tudományos elméletekkel a nemzetek létezésének jogát; mindaddig az állami akaratot kijelentő törvény a nemzet egyéniségéből született, amely egyéniség ott csillog minden bötűjén. Szerte a földön csak látszólag folyik a harc a vagyonszerzés bálványa körül; a mélyen látó észreveheti, hogy a fajokat, mint a kristályosodni akaró folyadékot, egy láthatatlan erő tartja bilincseiben, viszi, ragadja egy cél felé, melyet talán még csak sejt, de amely meg van szabva előtte; ragadja a nemzetekké tömörülés célja felé.

Az emberiség csak határozott, de a művelődés által egyenlőszorozott nemzettestek által töltheti be a maga hivatását. Mit sem változtat ezen egyes korok ama jellemvonása, hogy a fajok termelésüknek újabb fogyasztó piacot keresnek vagy hódítanak meg, hogy egyes földterületeken a szaporodás túlszárnyalja a fogyasztóképességet, mert eljő az idő, mikor a termelés képessége annyira általános leszen, hogy minden fogyasztópiac egyúttal termelő műhellyé is lesz. Ebből azonban nem következik általános rombolás és az erősebbek részéről a gyöngébbek leigázása, hanem bekövetkezik az emberiség annyira óhajtott solidaritása a művelődés egyenlő hatásának alapján. Ez állapot nem az állati ember ama törekvésének lesz az eredménye, hogy minden tevékenység rugója a gyomor emésztő kazánja legyen, hanem ama magasabb rendeltetésé, melynek valóságát hirdeti az emberi tudomány. Eme rendeltetés hite, mely keletkezésének okát a természettől ajándékozott szellemi képességben találja föl, egy általános egységbe össze fogja gyúrní a részeknek érzés, fölfogás, jellemben egyező hasonlót; közös, de éppen azért az egyetemesre értékes eszmények magvát hinti el az agy gondolkozásra, alkotásra képes sejtjeiben: türelmesen megvárja annak kikelését és az egyetemes célok nagy egészébe illeszti bele a részek harmóniát teremtő változatos munkaeredményeit.

Az emberiség kisebb tömegekben törtet e cél felé. Eszközül ingyen kegyelméből a természetnek kapta készen a faji, a nemzeti különbségeket, hogy küzdelme ne legyen hiábavaló.

E küzdelem határain belül a társadalom hasonló sorsú osztályainak célja az egyetemes cél felé tör ugyan, de hatástalan epizodus marad mindaddig, amíg tagadásba veszi a magasabb célú egység, a nemzeti egyéniség jogosultságát. Ha talán sikert ér is el és jogok tömegét ragadja is magához, – ez más osztály leigázását jelenti, amikor már megszűnt az ő sikere egyetemes igazság lenni s épen ezért új ellenforadalmat hív ki. Újra fölhangzik a jogtalanok jajszava és forradalmi dala.

Több az ábrádnál, vitatni az osztály küzdelem egyetemes eredményt kívívni képes jogát. Beleharsog ebbe a zűrzavarba a természet a maga égi testeket tovaűző parancsszavával, és az ember le fog szállani gögös trónusáról, engedelmes szolgaként szót fog fogadni és be fogja látni, hogy az egész emberiség föltnélküli boldogsága, szenvedés és jajszó nélküli zavartalan nyugalma egyenlő lenne a véggel, az igazság, a jog, a szép, az érzelem, a remény, a vágy, tudás, költészet, tudomány nirvánájával épen úgy, mint a természet semmi változatosságot nem mutató ábrázata azonos volna a mozdulatlan haláltorzképpel.

Nem! Az az erő, mely egy népet nemzeti öntudatra ébreszt, élő jog e tudatra. Egyesülése a nemzettesthez tartozó egyének e célra elhívott tudatának. Ez egyesek személyisége összeolvadván, személyiséggé avatják a nemzet egyetemét, mely millió tagjai által él, lélekezik, táplálkozik, cselekszik és kifejti művelődését, mely művelődés nem gát a másik művelődés előtt, hanem annak kiegészítő, az egész emberiség művelődéséhez kapcsolódó szükséges része.

Az egyes ember a maga célját az eszközöknek nagy sokaságával közelítheti meg, vagy érheti el, és mert minden egyes törekvése hozzáúrlódik a másikéhoz, millió és millió súrlódási fölület keletkezik, a küzdelem millió formában hömpölyög tovább. Az úgynevezett »emberi jogok« fogalmában milliárd egyéni vágy, érdek kavarg, a melyet szabályozni, egyenletes mederbe terelni semmiféle sociologia nem lesz képes. Az egész földön egyforma érzelmeket támasztó eszme soha sem fog születni, mert egy és ugyanazon eszme sokszor egyénenként változó érzelmi világot teremt az emberekben. Az eszmék, a célok csak az érzelmek közösségének kialakulása mellett valósíthatók meg, melyen belül az egyes a maga képességeit rendelkezésre bocsátja. Az erők egyesítése kevesbbíti az eszközök sokaságát, tehát hatéko-

nyabbá teszi azt az egyet, mely az emberek hasonló érzelmeiből, mint magasabbrendű közakarát, testet ölt. Ennek támadnak szellemóriásai itt is – ott is, akik a faji, nemzeti tudatból szívják tndásuk mézét és, amint előbbrevitték fajuk ügyét, az egyetemes ügyet mozdították elő.

A szabadsághoz való joga az embernek ama forrásból ered, ahonnan ered a népeké, a nemzeteké, csak érvényesülése más a föld minden pontján. Hatása is csak külön-külön mérhető meg, áldása is csak külön-külön érezhető azért, mert minden nemzettestnek más az érzélemlága, jelleme, vérmérséklete; olyan, mint amilyené a természet formálta. És mégis egyetemes lehet a cél, mert semmi csorba nem esett az emberi jogokon, ha azokat másként valósíthatják meg az Andesek lábainál és másként a Kárpátok koszorúzza völgyben.

A világúrben apró és mérhetetlen tömegű testek forognak és rohannak tova. Mindeniknek más az életföltétele, mindenikben más az életnek, a megsemmisülésnek oka – látszólag sátáni zűrzavarban kavarnak – mégis együttesen a mindenség nyugalmas összhangját mutatják. Harcz folyik itt is, pillanatok alatt világóriások múlhatnak el, egyik legyőzi a másikat, – a végtelen idő még sem áll meg! így él a földön minden, így mozog, így érvényesül. De valamint minden naprendszer égitestek sokaságát foglalja magában s kényszeríti őket arra, hogy létföltételeiben osztozkodjanak, – épen ilyen naprendszerek a nemzetek ez emberi társadalomban, melyek a hasonló fajhoz tartozó emberek millióit egyesítik, kényszerítik a közös cél szolgálatára azért, hogy a földön élők összhangozása megvalósítható legyen. Ott is, itt is egyetemesem ható ok szüli az okozatot.

Nem véletlen eset, vagy emberi elme okozta tákolmány, az emberiségnek nemzeti egyedekre való oszlása, hanem tény, melynek alapoka a nehézkedés, az egyensúlyozás természeti szükség törvényében található föl. A nemzeti erő pozitívus életfolyamata az emberiségnek.

Egyedüli gátja a végromlásnak. A történelem semmi más, mint életföltételeinek megszerzési küzdelme. És amikor biztosította a maga létét, már bele is kapcsolódott az egyetemes célba. Mint megannyi kaptár áll egymás mellett a nemzetek külön egyénisége. Az általuk összegyűjtött javak közkincesi az

egész emberiségnek. Javai köztulajdon jellegét viselik magukon, mert a művelődés vívmányai, ha alkalmasak a boldogításra, rosszak, vészthozók nem lehetnek itt, ha amott áldást fasztoztok.

Nagy gondolkodók korszakot jelentő eszméi elavulnak. Nem voltak alkalmasak az emberiség boldogítására. Még él egy eszme, melynek zászlója alá milliók csoportosultak, de már veszít melegéből, már ezren válnak hozzá hűtlenné, már döntögetni kezdik igaznak hitt tételeit, s egyszer csak eljő az idő, amikor senki sem esküszik reá. Miért? Azért, mert nem tartalmazott egyetemes érvényesülésre képes igazságot! Tetszetős volt a szívnek, a reménynek, a váagnak, de nem gyökerezett a természet nagy igazságában. És látunk érthetetlennek tetsző eseményeket, és látjuk az emberek egy-egy tömegét a halálba rohanni; nem azért, hogy gazdasági uralmát megtartsa vagy kifejleszse, hanem azért, hogy gazdaságán faji, nemzeti nagyságának zománcza csillogjon. Évtizedeket alvó fajok ébrednek és követelik a maguk számára a saját művelődésük érvényesíthetésének a jogát. – Az emberek nagy vándorlásainak, vegyülésének eme korszakában, a jogokért, egyenlő szabadságért küzdő emez időkben a fajok, a nyelvek által elválasztott népcsoportok oda harsogják a többinek, hogy ezt vagy azt »én« követelem a »magam« számára. És mintegy villámütésre sorompóba lépnek milliók, zászlót bontanak, mely az »övék,« nem másé, nem az »emberiségé.« Kardok sietnek ki hüvelyükből, ágyúk ezrei készek halált szórni az »én« zászlómért, az »én« művelődésemért, az »én« jogaimért. – Mikor? a huszadik században, a humanismus századában!

Ennek a századnak a problémája a föld naprendszerének, a nemzeteknek kiformalódása lesz. A múlt század vége már ezt jelezte villámlásaival.

Az emberiséget összefűző anyagi érdek a végromlás útja. Allamtestek, ahol az anyagi érdek a döntő tényező, ahol mérhetetlen kincsek halmozódtak föl, iszonyú katastróháknak néznek elébe, mert a vagyon természeténél fogva megoszlni, részekre tagozódni iparkodik, mert a vagyonösszehalmozódás megnyirbálja a szabadságot, tömegeket aljasít rabszolgákká, zendülést idéz elő, mert kiöli az emberekből a szép, a nemes imadását és csak állati ösztönöket ébreszt. Ellenben az egymás mellett

élő nemzettestek körén belül megvalósítható művelődés mindig akként igyekszik kézbe juttatni a vagyont, hogy az milliók elégedtségének az eszköze legyen; a hazaszeretet emberi érzelme meggátolja az óriási aránytalanságok kifejlődését, mert beleültet a szívekbe egy magasabb cél iránti érzületet, mely nem ellentétes más népek honszeretetével.

A fenyő elpusztul az egyenlítői égöv alatt, a rózsa az északi fény jéghegyei tövében.

A világegyetem változatos gazdagsága nem esetlegesség, hanem az azt létrehozó ismeretlen erő akarata; – az emberi nem részekre szakadozása nem önkényes emberi mű, hanem ugyanazon erő ténye. Az ember, akaratszabadsága csupán amaz akarat körén belül végzi játékait; ámde minden olyan cél, mely bármiféle tudomány tételeiben keresi is a maga igazolását, de beleütközik a jelzett egyetemes erőbe, örökre megvalósíthatatlan és nem fogja előbbrevinni az emberiséget, nem fogja meggyógyítani a milliók fájdalmát, nem fogja fölszárítani milliók könnyeit.

Ha pedig amaz akaratnak létezése, előttünk pillanatonként való érvényesülése megdönthetetlen tény, akkor ez az a mérhetetlen forrás, melyből az emberiség a maga részekre tagozódásának, erő kifejtésének jogát egyedül meritheti. A mindenség erejétől életre hívott nemzetnek történelme által igazolt önmegtartási, szabad érvényesülhetési joga ebben gyökerezik. Az egyénnek és a nemzetnek joga az emberiség harmóniáját majdan megvalósító életre egy és ugyanazon forrásból fakad.

E jog el nem évül, el nem avul, e jog örökkévaló.

ISMERTETÉSEK.

A társadalom élettudományi alapjai.

Szervezet és társadalom.

Nem is valami ritkán, tudósok is vannak úgy a saját tudományszakukkal, mint a maga ágyával az a kórházi beteg, aki azt hiszi, mindjárt jobban lenne, ha egy másik ágyba fekdühetnék. Tudományos kutatásainknak eredendő bajai és békői minden szakon megvannak, és emberi fegyvereinkkel a sikernek egyenlő reményében küzdhetünk az igazságért mindenik szakon, ha az valódi tudomány és nem célzatosan összefont emberi hazugságok szövevénye. Persze kiki a saját tudományszakának bajait érzi leginkább és könnyen hajlandó a másutt elért sikereket ama végleges győzelemnek tartani az ismeretlen fölött, amelyre az ő tábora eddig hiába törekedett.

S ez a lelki állapot a legtöbbjükben azért is erősödik, hogy a más tudományágak munkásainak eredményeit nem első kézből, hanem olyan ismertetésekéből veszik, melyek – talán félig öntudatlanul is nagyobb bizalmat akarván kelteni az érdeklődő, de nem szakértő olvasóban – bírálat nélkül, gyümölcsözésre kész faként állítják a művelt nagyközönség elé az igazságnak néha még alig gyökeres fiatal palántáját. A palánta fejlődése gyakran abba marad, és éppen a legkiválóbb kutatók szokták a tudományos föntartásoknak szúrós sövényével a leg-sűrűbben körülvenni, hogy avatatlan kéz hozzá se férhessen.

Becsülését a közönség, avagy más tudományszakok embere, az elért sikerhez és nem az eredményért való küzdelmes munkához méri. Ezért hirdetik a népszerűsítő írók a sikert és hallgatják el a küzdelmet; ha a kettőnek valódi arányát tárnák elő, akkor a tudományt nem népszerűsíténi, hanem népszerűtlenné tennék.

Nem helyeseljük az ilyen kegyes ámitást sem, jóllehet az emésztést találhatna abban a körülményben, hogy a további

tudományos munka eszközeinek megadása túlnyomólag a hozzá nem értők bizalmától függ. Nem helyeseljük már csak azért sem, mert, bár az eredményt a valóban elértnél csupán azért tüntettük is föl nagyobbban, hogy ezáltal magunknak a további eredmények, az óhajtott igazi eredmény eszközeit biztosítsuk, – a mi hasznunk nem pótolhatja a kárt, melyeket más tudományszakoknak az által okoztunk, ha ott bizakodva építenek a mi eredményeinknek még ingó alapjára. Erre, az előbb említett emberi gyöngeségnél fogva, különben is nagyon hajlandók; a saját tekintélyünknek az avatatlanok szemében megfogyása árán is, kötelességünk őket fölvilágosítani.

E folyóirat lapjain már többször reá mutattunk, mennyire bizakodik a társadalomtannak egy egész nagy iskolája az élettudományok eredményeiben és mily tévesen hiszi, hogy az élettudományok terén megállapított törvényszerűségekből csak társadalmat (illetőleg majd államot, majd nemzetet) kell mondani az állati vagy növényi szervezet, és embert vagy családot a sejt helyett: és mindjárt megtaláltuk a bölcsék követ a társadalomtan számára is. Ha pedig kiderül, hogy a SPENCER-féle társadalomtan élettudományi hasonlatai – nem a társadalomtan, hanem az élettudomány újabb vívmányai miatt! – nem állhatnak meg többé, hát – úgy vélik – itt van, biztosabb alapú, az újabb sejt, sejtlejt és fejlődés: nem gyógyultunk meg az egyik ágyban, ahová költöztünk, de biztos a gyógyulás a másikban!

Szinte mosolyogtató, hogy ilyen körülmények között életbúvárok is akadnak, akik meg a társadalomtántól várják, amit a társadalombúvárok az élettudományoktól remélnek. Életbúvárok mondanak olyanfélét, hogy az emberi társadalmak alakulásából ismerhetjük meg a többsejtű lények keletkezése történetét, holott a társadalombúvárok meg az állati szervezetek keletkezésének törvényeiből akarják megismerni a társadalom létrejöttének törvényeit.

Nem csoda, hogy – az élettudományban való túlságos bizakodás ellenhatásául – van, aki az ellenkező szélsőségbe esik és tagadja, hogy a társadalom is szervezet volna és ezáltal eredendően hibásnak, legalább is semmitmondónak jelent ki minden összehasonlítást az élő testi szervezetek és a társadalom között. Hogy a társadalmat szervezetnek tartsuk, ez csak attól

függ, miképpen határozzuk meg a szervezet fogalmát. Ha úgy, hogy a meghatározás csak a testi - állati és növényi - szervezetekre üljék, hát akkor a társadalom nem szervezet. Ha tágabb körrel és úgy határozzuk meg, hogy abban a körben a társadalom is helyet találjon, akkor a társadalom is szervezet. A döntés azon múlik, melyik meghatározást fogadjuk el.

Mi a szervezetet a következőleg határozzuk meg: Szervezet minden, ami életmunkát végez; ami a rajta kívül álló világgal szemben egységként jelentkezni képes; ami megkülönböztethető, de egymással kapcsolatban álló részekre tagolódott és munkáját e részek között megosztotta; ami végűi fejlődésnek az eredménye.

Tulajdonképpen elég volna jellemzőül a végzett életmunka; mert nem ismerünk semmit, ami életmunkát végez a nélkül, hogy többi jellemzője is meg ne volna: az egység a külvilággal szemben, a részekre tagolódás, a részek különböző alkotása, kapcsolat a részek között, a munkamegosztás és a fejlődés útján való létrejövétel. A fejlődés persze itt nem azonos a növekvéssel, a tömegbeli gyarapodással, sőt a többihez folytatólag járuló részeknek meghatározott törvények szerinti elrendeződésével sem a növekvés közben, amit a kristályokon láthatunk. A fejlődés fogalmának leglényegesebb alkotó eleme a részek különbözővé válása a részekre tagolódás közben, de az eredendő egységnek és összetartozásnak megóvása mellett. Kristályodás alkalmával kívülről jött részek helyezkednek el, meghatározott törvények szerint, az egészben; olyan részek, melyek megelőzőleg nem foglaltattak az egészben s melyekre az egésznek csak elrendező, de nem átalakító hatása van; a kristályodás szükségképpen a kezdő kristály tömegének gyarapodásával jár. Fejlődés közben a részek mindig az egészből, illetve már elkülönült részek szaporodása, osztódása által különülnek el és megelőzőleg már benne foglaltattak az egészben, mind körösztül mennek az egésznek nem rendező, hanem átalakító hatásán is; a részek elkülönülése, szaporodása, sajátos rendeződése és különbözővé válása nem jár szükségképpen az egész tömegének gyarapodásával. A fejlődés éppen úgy különbözik a részek elrendeződésének minden egyéb fajaitól, mint ahogyan az áthasonítás (az assimilatió) útján való növekedés különbözik minden egyéb tömegkeli gyarapodástól.

A fejlődés útján való létrejövétel, a részeknek osztódá-

suk útján való szaporodása és az egésznek a fölvelt részek áthasonítása útján való növekvése minden egyébtől elkülönítőleg jellemzik a szervezeteket; de sem a részek kapcsolatának minősége, sem megszakíthatatlansága nem tartozik a szervezet szükségszerű jellemzékei közé. Petitio principii azt mondani, hogy valami azért nem szervezet, mert részei között nincs testi kapcsolat (illetőleg cohaerentia), vagy mert egyes részek a kapcsolatból kiszakadhatnak. Azt aligha fogja valaki kétségbe vonni, hogy az ember teste szervezet; és mégis, e test alkotó sejtjeinek számszerint túlnyomó többsége semmi testi kapcsolatban nincs egymással és a többi testtel. Ilyen szabadon mozgó sejtek a fehér véresejtek, a nyiroksejtek, a vándor-sejtek, a ragadozó sejtek stb. (vagyis az úgynevezett leucocyták különböző fajai), és ilyenek, az Ember s a többi Emlősállat kivételével, a Gerincesek vörös véresejtjei is, melyek az Emlősállatokban az embryalis koron túl legnagyobbbrészt elveszítik sejtmagjukat, a mi azonban lényegileg nem változtat azon a sajátságon, hogy éppen a legmagasabbrendű állatok sejtjeinek többsége nem fűződik testi kapcsolattal a szervezet többi sejtjéhez. Régi megszokás és kifejezésbeli pongyolaság mondatja az élettudományi írókkal a vörös és fehér véresejteket meg a nyiroksejteket vér-, illetőleg nyiroktestecskének (Blutkörperchen, corpuscules sanguins, corpusculi di sanguine, blood-corpuscles stb). Tévedés azt hinni, mint ha ezáltal, valami kifejezésbeli árnyalattal, bármiféle lényeges különbségre akarnának reá mutatni köztük és szervezet többi sejtje között.*) A v érte stecske, nyiroktestecske stb. kifejezés abból az időből származik, midőn sejtten még nem létezett, illetőleg mikor még nem volt kimutatva, hogy a szervezet formált elemeinek oly sok félesége sejtnek, illetőleg sejtszármazéknak tekintendő. Csakhogy akkor még a dúcsejteket is dúcstestecskének, a porczsejteket porcztestecskének, a csontsejteket csonttestecskének nevezték, és így tovább, pedig a csontsejtekről, például, nagyon könnyű kimutatni, és róluk nem is vonja kétségbe senki, hogy nyújtványaik útján összekapcsolódnak, anastomisálnak egymással. Dúcstestecskékről (Ganglienkörperchen)

*) Ebben a tévedésben van Med. Dr. PIKLER J. GYULA. (L. „Organismus-e a társadalom?” című dolgozatát (Huszadik számad. IX. évi. 2. sz. 113-126. 1.) a 119. lapon.

ma már nem igen beszél senki; de még akárhány szerző, főleg a régi iskolából valók, mond porcztestecskét (Knorpelkörperchen) és csonttestecskét (Knochenkörperchen) a nélkül, hogy ezeket a sejtféleségeket a többivel szembe akarná állítani. Ha pedig a »magasabbrendű« sejtokra különösen jellemzőnek tekintjük az anyagcsereközvetítést a szervezetben, akkor meg éppen a »vértestecskéket, nyiroktestecskéket« stb. kellene a legtypusosabb »magasabb rendű« sejteknek tekintenünk, mert a különböző táplálék szertehordásában, adásban, vevésben nekik van legnagyobb részük. És a *Béka* fehér véresejtje éppen olyan fajlagosan békasejt, mint a milyen fajlagosan embersejt az *Ember* fehérvéresejtje.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy a társadalom azért nem szervezet, mert az emberek benne nincsenek olyan módon testileg összekapcsolva, mint, például, a sejtek az állati szervezetben; hiszen az állati test sejtjeinek túlnyomó része sincs ilyen kapcsolatban. A legmagasabbrendű élőlények is mennek fejlődésükben olyan állapoton keresztül, a midőn csekély számú sejtnek halmazából állanak; de azért ez a kis sejthalmaz is szervezet, valaminthogy szervezet már a kezdősejt, az egysejtű fejlődési fok, a termékenyített pete. Vannak, akik állítják, hogy csekélyebb számú sejtnek ama halmazában nem testi összefüggés, hanem kölcsönös vonzásuk, talán bizonyos vegyülettani vonzás (Chemotaxis) tartja össze őket. Mi ugyan nem így tapasztaltuk; de ha így volna is, lenne-e jogunk megtagadni ama sejthalmaztól azt, hogy szervezetnek tekintsük? A társadalom alkotó elemeit, az embereket, illetőleg az egyes családokat, értelmi és erkölcsi, vagy ösztönbeli kapcsolatok tartják össze, mely utóbbiak bizonyos tulajdonságok közösségén, a közös nemzettel áthasonító (assimiláló) hatásán alapúinak. Összekapcsolja őket továbbá az egymásra utaltság, a kifejlődött munkamegosztás, vagy, ha úgy tetszik, cserefolyamatok. A kapcsolatnak ez a nem testi formája korántsem zárja ki azt, hogy a társadalmat szervezetnek mondhassuk. A szervezetnek felsorolt egyéb jellemzékei is mind illenek a társadalomra, hiszen úgy írtuk körüli a szervezet fogalmát, hogy abban a társadalmak és a testi szervezetek egyaránt elférjenek.

Mindebből azonban, nevezetesen abból, hogy a szervezet fogalmát a társadalmakra és a testi szervezetekre egyaránt

illőnek alkottuk meg, még semmi sem következik. Különösen nem következik az, hogy a testi élet s a testi szervezkedő kialakulás törvényei azonosak legyenek a társadalmi életnek s a társadalmak alakulásának törvényeivel. A szervezet fogalmát az alkotó részek testi kapcsolatának követelményével megszorítani éppen oly önkényes dolog, mint azt mondani, hogy állat csak az, aminek szarva van. De nem kevésbé önkényes, sőt a tapasztalással is ellenkező dolog azt állítani, hogy, a társadalmak is, az élő testek is szervezetek lévén, jóformán nincs is közöttük semmi lényeges különbség: más a testi szervezet, és más a társadalmi szervezet. Mennyiben más: nem tartozik ide.

Ezeket pedig, a fogalmak némi tisztázása végett, abból az alkalomból mondjuk most el, hogy MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY legutóbb magyar nyelven is közétette (»A társadalomtudomány új, élettani alapjai«. Uránia. IX. évf. 4. sz., 162-168. 1.) azt az előbb németül megjelent dolgozatát (C. H. DE MÉRAY, Neue biologische Grundlagen der Soziologie. – Politisch-Anthropologische Revue. VI. Jahrg. Heft 10), melyet mi is ismertettünk (»Magántulajdon, csere és társadalmi élet az állatorszámban«. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. évf. 2. sz. 164-179. old.) A magyar dolgozat több pontban eltér a némettől. Az eltérések, néhány rövidítésen kívül, főleg azokat a tévedéseket igyekeznek helyreigazítani, a melyre mi is reá mutattunk. Ezt az igyekezetet örömmel kell látnunk, mert magunk is hirdetjük az élettudományi ismeretek nélkülözhetlenségét minden társadalombúvárra nézve; de viszont károsnak tartjuk az élettudományok eredményeinek hamis, vagy a mai kor színvonalán nem álló föltüntetését és az élettudományban még nagyon vitás kérdéseknek szent igazsággként hirdetését.

Néhány példán megvilágítjuk, mennyire találkoznak a változtatások a mi megjegyzéseinkkel és mennyire sikerült egyes tévedéseket helyreigazítaniok.

A német dolgozat (különlenyomat 3. old.) azt mondja, hogy az élet legegyszerűbb alakját a *Bacillusok*on észlelhetjük; hogy azoknak éppen olyan természetű életük van, mint az állatoknak és az embernek; hogy szellemi képességeket sem tagadhatunk meg tőlük, épp oly kevésbé, mint az állatoktól. A *bacillusok*nak e szellemi képességeire hoz föl az a *m o e b a k* ról észleletek egy sorát, melyeket régebbi szerzők ily képes-

ségek bizonyítékaiként értelmeztek. Ismertetésünk ezzel szemben utalt arra, hogy a bacillusok, bacteriumok s általában a microbiumok növényi szervezetek; hogy tehát növényi sejtek szellemi képességeire nem lehet tipusosan állati szervezetet, aminő az *Amoeba*, például fölhozni (175. old.) A magyar dolgozat már most azt mondja, hogy az »élet legegyszerűbb jelenségeit . . . az egysejtűek mutatják.« – ». . . ugyanazon természetű életük van, mint az állatoknak, embereknek, csakhogy még végtelenül kezdetleges fokon. De még pszichikai életet sem lehet tőlük eltagadni, épp oly kevésbé, mint az állatoktól. GARTER például egy mikroszkopikus protozoát, egy acinetát és egy másikat, egy amoebát figyelt meg ilyen szellemi tevékenységük alatt (p. 162).« Itt már alkalmazható a példa, mert a *Protozoonok* is egysejtű lények. Ámde vannak egysejtű lények állatok is, növények is. A bacteriumok, például, egysejtű növények. HORVÁTH az előbb idézett mondathoz jegyzetben hozzáteszi: »Itt csak az állati élet vonalán maradunk, s így nincs ok komplikálni a növényélet kezdő jelenségeivel, bárha azok is ugyanoly biológiai természetűek«. Egész dolgozatában mégis a bacillusokkal és bacteriumokkal foglalkozik, tehát azokból az élő lényekből indul ki, melyek éppen a növényélet kezdő jelenségeit mutatják.

Megjegyzendő különben az is, hogy kissé furcsa dolog egy olyan értekezésben, mely a társadalomtudomány új, élettani alapjairól szól, az egysejtűek szellemi életére a CARTER észleletei hozni föl bizonyítékul. A CARTER észleletei 1858-ból származnak és 45 év előtt, 1863-ban jelentek meg (*Annales d'histoire naturelles*, 3. série, 1863). Azóta kimutatták, a többek közt éppen a szerzőnktől többször idézett VERWORN is, hogy a CARTERÉ-hez hasonló észleletek részint emberi képzelettől színesek, részint egészen másként magyarázandók és az egysejtűek lelki műveleteit nem bizonyíthatják. Az egysejtűek, például az Infusoriumok, lelki működéseit a ROMANES észleleteivel sem igen lehet bizonyítani. ROMANES az egysejtűek dolgában éppen nem szakértő, mert különben nem hozna föl azon a helyen, ahonnet a HORVÁTH idézte mondása származik, az *Infusoriumok* értelmességének bizonyítékául olyan észleleteket, amelyeket *Botatoriusokon*, tehát *Férgeken*, elég magas fejlettségű, soksejtű állatokon végezett. (»Je me rappelle avoir vu un petit rotifère d'une espèce fort commune . . .«, ROMANES G. J.,

L'intelligence des animaux. 2-ème édition, Paris, Alcan, 1889. vol. L, p. 18. Az angol kiadás nincs kezünk ügyében.) EHRENBERG, a múlt század elején, még az *Infusoriumok* (»Infusions-thierchen«) közé osztotta be a *Botaioriusokat*; de a ROMANES könyvének már az első kiadásakor hosszú ideje soksejtűnek, Metazoon-nak ismerték föl és a *Férgekhez* sorolták őket. Mindezek tehát nem új, hanem már régen letárgyalt »biológiai alapok«.

A német dolgozat ezeket mondja: »Auch wissen wir, dass unter den Bazillen eine ebensolche Reihenfolge der Entwicklung vorhanden ist, wie unter den Tieren. Es giebt niedere und immer höhere und höhere Arten, bis zu der Amöbe, die ungefähr dieselbe Stellung in diesem Reiche des Lebens einnimmt, wie der Affe im Tierreich.« (Különlenyomat, 5. old.) Ismertetésünkben (p. 15) figyelmeztettük a szerzőt, hogy az *Amoeba* semmikép sem állítható a bacteriumok fejlődési sorozatának a végére, és hogy az Egysejtű állatok között az *Amoeba* nem a legfejlettebb, hanem a legalsóbbrendű alakok jellemző képviselője. A magyar dolgozat (163. old.) így szól: »Tudjuk azt is, hogy az egysejtűek is« - tehát már nem a bacillusok! - »egész fejlődési sort képeznek, vannak alacsonyabb fejlettségűek és magasabbak, épp úgy, mint az állatok közt. A bakteriológia nem rendelkezik ugyan még oly pontos osztályozással, mint a zoológia, azonban kétségtelen a természettudomány előtt, hogy itt is fejlődési fokozatok vannak, mint mindenütt, ahol élet fejlődik ki. A sor legtetjén áll valamely monád*) - már nem Amoeba! - »és ugyanazt a helyet foglalja el, mint az állatvilágban a majom«. Kár, hogy a dolog így sem állhat meg: egysejtűek és állatok nem kerülhetnek így szembe egymással, mert, amint már említettük, az egysejtűek egy része állat, a másik növény; a *Monasok* beleillenek az egysejtűek sorozatába, de nem valók annak a tetejébe; a bakteriológiának kevés köze van a *Monasokhoz*, azok a bacteriumok sorozatában sehol sem foglalhatnak helyet, mert *Mastigophoronok*, és valószínűleg állatok, holott a bacteriumok *Schizomycesek* és határozottan növények (a botanikusok *Schizophyfonóknak* is nevezik őket).

*) Helyesebben, illetőleg magyarul, *Monas* (μόνας, μονάδος, - németül „Monad”), a rendszertanban használt latinos formában is *Monas*, pld. *Monas prodigiosa*, *Cercomonas*, *Trichomonas* stb-

A német dolgozat azt mondta (különlenyomat, 8. old.): »Nach Delage ist das Chromosom der Bewegungsfaktor der Vermehrung.« Ismertetésünkben (15. old.) megemlítettük, hogy itt szerző és idézet nem illik össze: DELAGE helyett BOVERI-t és chromosoma helyett centrosomát kellett volna írni. A magyar dolgozat óvatosabban nyilatkozik (164. old.): »DELAGE szerint is a chromosoma a szaporodás tényezője«. Tehát DELAGE szerint is, és a chromosoma nem mozgató tényező, hanemcsak tényező: bizonyosan mondott effélet DELAGE is, és a szaporodásnak bizonyosan valamiféle tényezője a chromosoma is. Csakhogy a megelőző két mondat így szól: »WILSON és BOVERI pedig azt mutatják ki, hogy a sejt szaporodása a sejtmag actusa. A chromosoma, amiből a szaporodás kiindul, a sejtmagnak alkatrésze.« Nem; ezt nem mutatta ki sem WILSON, sem BOVERI, sem DELAGE. Mert a szaporodás nem a sejtmag actusa és a szaporodás nem »a chromosomából« indul ki. Valamikor, a sejtleletah kezdő korában, hittek olyasvalamit, hogy a sejtmag a sejt szaporító szerve. WILSON, BOVERI és DELAGE azonban ismerik, mert maguk is építik a sejttan »újabb« alapjait. »A mag«-ról lehet beszélni; »a chromosomáról« nem. A sejtmag chromatina-állománya a már megindult sejtosztódásnak bizonyos állapotában úgynevezett chromosomákba sűrűsödik, és a mag helyén bizonyos számú chromosoma is láthatóvá lesz. Az osztódást egészen más tényezők indítják meg; azok hatása alatt oszlik föl a mag egyes chromosomákra, amelyek azután a két leánysejt megosztozik. Az újabb álláspont, bár legújabbban ez ellen is hallatszanak hangok az élettudományban, az, hogy a sejtmag, nevezetesen annak chromatina-állománya – és így a chromatinának chromosoma nevű csoportosulatai – nem a szaporodásnak, mint ilyennek, tényezői, hanem a szülői tulajdonságok átörökítésének a szaporodás alkalmával.

Fejtegetéseiben HORVÁTH KÁROLY főleg egy olyan élettudományi tételre épít, melyet az ő forrásai, mint immár megdönthetetlen igazságot, az élettudománynak újabb vívmányát, tüntettek föl. Ezek között a források között nem lehetett ott eredetiben az élettudományok igazi mestereinek egyetlen dolgozata sem, amelyekben az illetők saját bűvárlataik eredményeit közlik és föltárják bizonyítékaikat, de az eredmények-

hez fűződő kétségeket is. Ama tétel azt mondja, hogy a sejtben a mag az igazi egyéniség, a magot környező protoplasmát a mag állítja elő és különféle czélokra a sejtmag alakítja és használja föl. Ebből HORVÁTH azt következteti, hogy az embernek a sejtmag, az ember »kultureszközeinek« a protoplasma felel meg, amint ő mondja: a protoplasmák. Az a tétel az élettudományban mindig csak merész és megokolatlan állítás-ként szerepelt, sohasem volt ellentmondástalan és ma már teljesen megdöntöttek tekinthető. A sejttest, illetőleg a protoplasma, helyesebben a magnélküliség fejlődési fokán álló elemi élőlény, állítja elő a sejtmagot, bár az élőlények fejlettségének mai állapotában sejtmagos anyától származott egyetlen elemi élőlény – mondjuk sejt – sem nélkülözheti azt állandóan. Azok a moleculacsoportok, melyek a sejtmag állományát gyarapítják, részint a sejttestben, részint a sejtmagban, a már ott lévők szaporodása útján, jönnek létre. A sejtmagnak fontos szerepe van az elemi élőlény életműködéseiben; de sejtmag és sejttest elválaszthatlanul, mint ugyanazon egység tartozékai, alkotják az elemi élőlényt. Mag nélküli sejtek, azaz elemi élőlények a magnélküliség fejlődési fokán, vannak; éspe-dig vannak részint átmenetileg, részint állandóan. Állandóan a magnélküliség fejlődési fokán vannak, mert testükben a chromatinaállomány csak szétszórt, parányi moleculacsoportok képeben mutatható legfőljebb ki, – a microbiumok (bacteriumok, bacillusok stb.). Sejttestnélküli magok, mint elemi élőlények, egyáltalában nem ismeretesek. Ilyen dolgokban SCHAPER-ekkel, FRANCÉ-kkal és mindenféle compilerokkal bizonyítani nem lehet. A WILSON-ok, DELAGE-ok, BOVERI-k és HERTWIG-ek, akiknek ezen a téren számbavehető saját búvárlataik vannak, egészen más dolgokat mondanak.

HERTWIG RICHARD ebben a kérdésben (»Die Protozoen und die Zelltheorie« Archiv für Protistenkunde 1. Bd. 1902, p. 1.40, a 34. lapon) így nyilatkozik: »Haben doch hervorragende Forscher sich in dem Sinne ausgesprochen, dass man sich eher lebende Kerne ohne Protoplasma, als Protoplasma ohne Kern vorstellen könne. Wie ich oben schon gelegentlich hervorgehoben habe, werden mit solchen Ideen ganz unbewiesene Vorstellungen in die Zellenlehre hineingetragen. Die vielen Entdeckungen der Neuzeit haben in keiner Weise den

alten Satz erschüttert, das dass Protoplasma der Träger der Lebensfunktionen ist.«

HERTWIG R.-nak ezt a nyilatkozatát HORVÁTH KÁROLY, német dolgozatában idézőjel között, így adja vissza (p. 8 a különlenyomatban): »In neuerer Zeit haben sich sehr bedeutende Forscher immer entschiedener dahin ausgesprochen, dass sie sich eher einen Kern ohne Protoplasma, als ein Protoplasma ohne Kern vorstellen können. Und so gelangte der Kern bei der Bestimmung der Zellenindividualität zu einer immer hervorragenderen Stelle. Ja, heute kann man schon sagen, dass das eigentliche Individuum der Zellkern ist, und alles, was ihn umgibt, zur seine Arbeitsmittel, Werkzeuge, aufgespeicherten Vorräte, sein Hab und Gut sind.« Múltkori ismertetésünkben (179. old.) reá mutattunk erre az ellentmondásra az eredeti és az idézet között. A magyar dolgozat (164. old.) már legalább nem idézőjel között mondatja HERTWIG-gel, amit ő sohasem mondott.

A magyar dolgozatban is óvakodik attól a szerző, hogy, mint a biológusokhoz intézendő kérdőpontjaiban tette, a Protozoonokat állítsa a Metazoonok sejtjeivel ellentétbe a közöttük lehetséges kapcsolatok szempontjából. Mindeniütt a bacteriumokat hasonlítja össze a »magasabbrendű sejtek«-kel: az előbbiek az állatoknak, az utóbbiak az embereknek felelnek meg. Csak némely helyen ír (pld. a 165. lapon) bacteriumok helyett egysejtűeket. Sőt maga is fölhozza az átmenetet a Protozoonok telepei és a Metazoonok teste között. Az azonban (a. 167. lapon) tévedés, hogy a szervezkedésnek alacsonyabb foka az, amidőn a sejtek között csak vékony összeköttetések vannak, és magasabb foka az, »hogy egy közös protoplasmátömegben él számos sejt.« Az utóbbi módja az együttélésnek, az úgynevezett plasmodium-alkotás, a legalsó fok; csak a legalsóbbrendű elemi élőlények között (és némely soksejtűek egyedfejlődésének bizonyos fokain) fordul elő; a magasabbrendű egysejtű lények telepeiben az egyes elemi élőlények teste elkülönült és többnyire csak vékony protoplasmahidak útján függ össze.

Nem akarjuk azt mondani, hogy szerzőt a német dolgozatán tett változtatásokra az ismertetésünkben foglalt megjegyzések indították. Hogy azt az ismertetést a magyar dolgozatnak sajtó alá rendezésekor nem olvasta volt, két okból következ-

tétjük. Először abból, hogy ismertetésünket nem idézi, holott hivatkozik MADZSAR-nak nem sokkal korábban megjelent föl-olvasására, melylyel amaz ismertetésünk szintén foglalkozott. Másodsor abból, hogy a magyar dolgozatban is ott van (a 162. oldalon) az »infusoriumszál« (a német dolgozatban, a különlenyomat 4. oldalán »Infusorienfaden«), amely kifejezésnek helytelen voltára külön figyelmeztettük (a 176. oldalon). Algafonál vagy algaszál (Algenfaden), helyett infusoriumszálat mondani olyan hiba, melyet, ha figyelmeztetik reá, mindenki siet tollhibának minősíteni és kijavítani attól való féltében, hogy miatta tárgya legelső elemeiben is járatlannak tarthatnák.

Ismételjük, hogy nagyon helyeseljük szerzőnek törekvéseit, mert bizonyos élettudományi járatosság minden társadalombúvárra nézve nélkülözhetetlen; de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy fejtegetéseiben a kellő szabatosság hiánya az élettudományok hitelét csökkentse a társadalomtan iránt netalán érdeklődő magyar olvasó előtt.

Teljesen elhibázottnak tartjuk az emberi eszközök és javak összehasonlítását a sejtek protoplasmájával. Hogy a LUCIANI-féle rajzok a sejttestben az emberi szerszámokhoz hasonló alakú képződményeket mutatnak: részint véletlen, részint képzelődés. FOERSTER-től idézi szerző: »a vagyon semmi egyéb, mint készlete oly energiaformáknak, amelyek az ember munkaképességének a fentartására szolgálnak s oly energiaformák átalakításából állott elő, a mely ama formában még nem volt alkalmas.« Nem tudjuk, csakugyan így mondja-e FOERSTER; az illető munka nincs kezünk ügyében, s a szerző sem árulja el, hol, a dolgozat melyik lapján nyilatkozik így FOERSTER; de ilyenféle meghatározásokban egyéb társadalmi gazdaságtani munkák is tetszelegnek. Szerzőnk (a 165. lapon) hozzá teszi: »A protoplasmát sem lehetne másképp meghatározni.« Nézetünk szerint ez a meghatározás a protoplasmára épp oly kevésbé illik, mint az élőlények, például az ember, testére.

A protoplasma az elemi élőlénynek másodlagosan még át nem alakúit, primariusan működő testállománya. Az energiaforrású szolgáló készletek a protoplasmában halmozódnak föl, mint tartalék tápanyagok, de azok többé nem protoplasma. Ha már efféle hasonlatokkal akarunk élni, a sejtmagot az ember fejéhez, a sejttestet a többi testrészéhez, kezéhez, lábához, törzséhez hasonlíthatjuk; csakhogy a protoplasma nem

tagolt valami, hanem a sejtestnek egységes, fő állománya. Szólhatunk protoplasmáról, de nem lehet egy sejtnek protoplasmáiról szólni.

A társadalom tagjai között létesülő csere is egészen más természetű, mint azok a folyamatok, melyek egy soksejtű szervezet egyes sejtjei között végbemennek. Az emberek másnak adhatják, kicserélhetik az eszközeiket; de egyik sejt nem adhatja át a protoplasmájának egyetlen darabkáját, a protoplasmában kikülönült egyetlen elemi orgánumát sem egy másik sejtnek. A szervezetben is megeheti egyik sejt a másikat; de az sem csereviszony, ha az emberevő megeszi az embertársát. A sejtek egyik a másikon a legkülönbözőbb módon köröszkül nőhetnek; vannak a szervezetben formált képletek, amelyek az egész szervezetet átjárják és sok sejttel lépnek kapcsolatba. Általában az egy szervezetbe tartozó sejtek összefüggése, a közös egységben együvé tartozása, sokkal bensőbb, mint ahogyan régebben hitték. De a mit egyik sejt a másiknak valósággal átad, az gyűledék (excretum) vagy váladék (secretum), vagy többé-kevésbé megemésztett tápanyag, tehát a protoplasmára nézve mindig idegen test; vagy végűi az az élettani hatás, melyet a szervezet egyik része a másakra gyakorol. Erőforgalom és anyagforgalom a szervezetben egyaránt fontos tényezője az életnek. Ez az erő- és anyagforgalom azonban nem valami másodlagos csereviszonynak, hanem az eredendő együvé tartozásnak a következménye. És a szervezetre nem is a csereviszony, vagy éppen anyagcsere-folyamatok az egyes részek között, hanem a munkamegosztás a leginkább jellemző, melynek következménye, hogy mindenik rész munkájának hasznát látja valamiképen az egész, tehát a többi rész is. Újra meg újra hangoztatjuk, hogy a magasabbrendű szervezet nem elemi élőlények, sejtek, társulása és közöttük csere-folyamatok megindulása, hanem az eredetileg tagolatlan – vagyis az egysejtűség fejlődési fokán lévő – szervezetnek, egy kezdősejtnek, részekre tagolódása, a részek együtt maradása, a kezdősejt bizonyos állományainak a részekre egyenlőtlenül való eloszlása és az ezzel kapcsolatban föllépő alkotásbeli és működésbeli különböző bevalásuk által jön létre. A társadalmak alakulásában is fölváltja a lehető legkisebb családnak, a kezdőcsaládnak, eredeti egységét, illetőleg pusztán élettani kapcsolatát, a meg-

növekedő családnak részekre tagolódása és a részeknek – az élettanin kívül – erkölcsi és értelmi kapcsolata, mely szükségképpen munkamegosztáshoz vezet. A munkamegosztásnak járuléka a társadalmakban is a csereviszony a részek között, és az igazán mellékes, hogy a csere tárgyakra, vagy munkabeli szolgáltatásokra vonatkozik-e: anyagforgalomnak és erőforgalomnak ott is egyforma jelentősége van. Nincs ok reá, hogy az előbbit különösen kiemeljük, avagy egyedül jellemzőnek tartsuk.

Csupán az állandósult »anyagcserefolyamatokat« tartván jellemzőknek, Szervezetnek mondhatnók és a társadalmaktól nem tartanak lényegesen különbözőnek az állat- és növényvilág összességét sem. Állatok és állatok, növények és növények, valamint növények és állatok között szünetlenül megy végbe állományok számtalan féleségeinek kicserélődése. Ilyen kicserélődésekre vezető alkalmazkodások nélkül élet a földön meg sem maradhatna.

Egyébiránt az »anyagcsere« (Stoffwechsel) kifejezést az élettudomány már egészen más értelemben foglalta le, mint amelyben HORVÁTH KÁROLY használja. Elemi élőlények, egysejtűek, anyagcseréjéről éppen úgy beszélünk, mint a soksejtűekéről. Anyagcserén értjük mindazoknak a vegyülettani változásoknak összességét, melyek az élőlényekben a környezet hatására s a környezetben az élőlények hatása alatt végbemennek. Bizonyos állományoknak a szervezet egyik részéből a másikba jutását nem anyagcserének mondjuk; nevezhetjük anyagforgalomnak a szervezetben. Ha tehát HORVÁTH KÁROLY-lal azt mondjuk, hogy az emberi társadalom »állandósult anyagcsereszervezet« (166. old.): nem mondottunk semmit, – és azt is rosszul mondottuk.

Annak megállapításához, hogy az emberi társadalmak tagjai kapnak is, vesznek is egymástól; hogy adnak is, kérnek is: nincsen szükség »új biológiai alapokra«. Ameddig bírta, mindenik inkább vett, mint adott; csak mikor venni nem tudott: adott is, hogy kaphasson. A nyers erő elégtelensége alakította át a rablást cserévé, s a cserét az együvé tartozóságnak, a közösségnek érzete és hatása szabályozta. A szervezetnek is minden része, mely a kezdősejt tagolódása következtében bizonyos elkülönültségre és – képletesen szólva – bizonyos önkormányzatra és egyediességre tett szert, a többinek rovására igyekszik gyarapodni; de mivel a többi részeknek is hasonló

törekvésével találkozunk, a részeknek külön törekvései – együvé tartozóságuknak, az egész individualitásának, hatása alatt – bizonyos egyensúlyba jutnak.

Élettudományi ismeretek – de csak a megértés, és nem a félreértés – mindenképp tisztázó hatással lehetnek a társadalomtani fogalmakra. Társadalomtanak és élettudományoknak kölcsönös megértésre kell törekedniök. Ami leginkább úgy érhető el, ha lesznek sociologusok, akik alapos biológiai iskolán, és biológusok, akik ugyanilyen sociologiai iskolán mennek keresztül. Mivel pedig a sociologiai iskola könnyebb a biológusnak, mint a biológiai a sociologusnak: kívánatos volna, hogy egyetemünk élettudományi – legcélszerűbben zoológiai – intézeteiben egy-egy socio-biológiai osztály létesüljön, mely az élettudományoknak társadalmi vonatkozásaival foglalkozzék. Hogy magyar társadalomtant teremthessünk, kétségen kívül szükség van a GAAL JENŐ-től sürgetett központi sociologiai intézetre; de szükség van socio-biológiai intézetekre is. Az utóbbiaknak az előbbivel szemben az a jóoldalak is megvan, hogy némi hozzáértéssel és jóakarattal, Budapesten is, Kolozsvárt is, igen csekély költségek árán létesíthetők. Akkor majd a Horváth Károly ok tehetsége és munkája nemcsak elismerést fog érdemelni, mint ma, hanem ezen a téren is gyümölcsözővé leend.

A.

Lélektan. Gyermeklélektan.

„A gyermeki elme.”

Örvendetes jelenség, hogy az olyan munka, mint Dr. RANSCHBURG PÁL könyve (A Gyermeki Elme ép és rendellenes Működése, egészségtana és védelme. Budapest 1908. Az Athekaeum kiadása, ára 6 kor.) immár második kiadásban megjelenhetik, mert bizonyosságot tesz arról, hogy a művelt magyar közönség, főképp pedig paedagogusaink, fokozódó érdeklődést tanúsítanak a gyermektest és gyermeklélek fejlődésének ép oly vezető, mint mérhetetlenül fontos kérdései iránt. Angliában, s még inkább Amerikában, szülők és nevelők valóságos szenvedéllyel űzik a rendszeres gyermekmegfigyelést, és kívánatos volna, hogy ez a gyönyörű és egyben hasznos kedvtelés a mi családjainkban is minél inkább elterjedjen, mert ez biztató

jele volna az új nemzedék, tehát a nemzet jövője iránt való komoly érdeklődésnek.

Leírhatatlan, hogy szülők és nevelők gyakran mily csekély ismeretével bírnak a gyermeki szervezetnek, és hogy mennyire képtelenek magukat beletalálni a gyermek lelki világába. De ha, szeretettől ragadtatva, a gyermektanulmányozásra adják magukat, egy nagy dolgot mindenestre megtanulhatnak és ezt meg is kell tanulniok, hogy minden testi, lelki szervezet már önnönmagában rejti a fejlődés alapföltételeit, és hogy ennél fogva az egyéniségnek természetes, önnönmagából való fejlődését mindenek fölött tiszteletben kell tartani. Nincs annál nagyobb lelketlenség, mint ilyen vagy amolyan kiesztelt tulajdonságokat mesterségesen beléoltani akarni a gyermeki egyéniségbe, oly módon, mintha az viaszok gyanánt tetszés szerint idomítható volna, és mintha az nem fejlődne belülről is a saját lényének élettani és szellemi törvényei szerint. Csak a tudatlanság és, ami a tudatlanságtól gyakran alig különböztethető meg: a gonoszság vetemedhetik arra, hogy, tekinteten kívül hagyva a gyermeki lénynek önkéntelen, magából való kibontakozását, zsarnoki önkénnyel, a saját kedvtelése szerint igazgassa egyéni kialakulását. Az igazi nevelés voltaképpen nem áll egyébből, mint lehetőleg észrevétlenül történő, gyöngéd irányításból, mely arra ügyel, hogy a természetes testi-lelki fejlődés ne terelődjék valamelyes rendellenes és beteg irányokba. Fölve ennek a nevelési rendszernek: ne csak szeresd, de mindenek fölött tiszteld a gyermeki lelket. A szentírás csak a gyermeknek a szüle iránt való tiszteletét követeli; de mi azt hisszük, hogy ennek a parancsolatnak a megfordító ttjára is igen nagy szükségünk volna.

A gyermeklélek iránti tiszteletet pedig semmi sem fejlesztheti ki annyira, mint a gyermekvilágnak módszeres tanulmányozása. Ezért örvendünk az olyan könyv elterjedésének, minő a RANSCHBURG-é. A ki némi figyelmére méltatja ezt a munkát, különösen pedig annak harmadik és negyedik fejezetét (pag. 52-113.), az könnyű szerrel meggyőződhetik arról, hogy mily igazán hálás föladat a gyermeklélek tanulmányozása. Mily jelentősek pl. már maguk ezek a címek: »A beszéd élettana. A gyermeki beszéd fejlődése. A gyermek fogalom- és szókincsének fejlődése az iskolaköteles korig. A gyermeki

beszéd hibái és fejlődési zavarai. Az iskolásgyermek emlékezete. Hogyan tanuljunk? Hogyan számol a gyermek? A gyermeki fölfogás és képzettársítás zavarai«. – Ajánljuk ezeket az érdekes tárgyakat főképen igen tisztelt feminista hölgyeink szíves figyelmébe. A helyett, hogy ROUSSEL NELLY asszony gyermek- apasztó elveiért hevülnének, talán épen női méltóságuk érdekében is jobban tennék, ha a gyermekvédelem és gyermektanulmányozás nagy nemzeti és humanitárius föladatai körüi fáradoznának. íme, itt nyílik számukra óriási, parlagon heverő terület úgy gyakorlatias kezdeményezésük, mint elméleti bűvár-lataik tekintetében. Alapítsanak külön gyermekvédő és gyermektanulmányozó egyesületeket, tartsanak előadásokat a gyermek testi és lelki fejlődéséről, hirdessék a gyermeklélek tiszteletének nagy eszméjét, szóval csináljanak igazi gyermek-cultust, mert erre talán sehol a világon nincsen oly égető szükség, mint minálunk.

Legalább átérzik majd azt is, amit némely maradi (reactionarius) lelkek semmiképen sem tudnak fölfogni: hogy az emberséges és nemzeties gondolkozásmód mennyire egybeesik, illetve, hogy egymást kölcsönösen föltételezi. Mert van-e annál, általános emberi szempontból, vérlázítóbb társadalmi jelenség, mint hogy gyermekek ezrei elégtelen táplálék és egyéb szenvedő körülmények következtében vagy elpusztulnak vagy testi és lelki nyomorékokká lesznek? Már pedig ami így általános emberi szempontból föllázítja az emberi érzést, az egyszersmind arczúlsapása a nemzeti érzületnek, hazafias gondolkozásmódnak is. – De más tekintetben is fontos volna, hogy feminista hölgyeink mindenekfölkött a gyermek-cultust tűznék ki egyesülésük főczéljául. Ebben a törekvésükben ugyanis tökéletesen egyek volnának velünk férfiakkal, és így fényesen megczáfolhatnák azt a terjedező gyanút, hogy a nemeknek egymás ellen való lazítását tekintik voltaképeni föladatuknak. – Végül, ha igaz az, hogy feminista hölgyeink oly nagyon lelkesednek a tudományokért: hát itt a gyermektanulmányozás, annak terén határtalanul bő alkalmuk nyílik nemes elméleti szomjúságuk tökéletes kielégítésére. Mert a gyermek testi-lelki életének tudományos kutatása belevisz a természettudományok, és főleg a biológia, továbbá a társadalmi tudományok és bölcsészet minden ágába, úgy hogy az emberi ismereteknek alig van olyan jelentős

szakmája, mely valamiképpen nem állana kapcsolatban a gyermek tanulmányozásával. Milyen szép volna, ha tudományos hajlandóságú hölgyeink a tudományt is első sorban a gyermek, tehát a jövőendő nemzedék üdvösségének szempontjából művelnék. Milyen dicsősége volna az a magyar nőnek, ha a gyermek világának igazi megértéséhez ő adná kezünkbe a tudományos kulcsot. De ha RANSCHBURG könyvébe beletekintünk, ebből a szempontból kissé szomorú tanulság meredezik elénk, melyett semmiképpen sem hallgathatunk el.

Ennek a könyvnek ugyanis igen fölöttő vonása, hogy a gyermektanulmányozás kérdéseiben százával idézi a magyar szerzőket, tudósokat, orvosokat, paedagógusokat stb. Kíváncsivá lettünk tehát, hogy hány magyar hölgynek neve szerepel benne akár lélektani, akár biológiai stb. tanulmányokkal. De szinte röstellem kiírni, a százak között csak kettőnek nevét tudtam kiböngészni. A 126-ik oldalon GEÖCZE SAROLTÁ-nak »Az akarat nevelése« című munkájára hivatkozik a szerző; a 197-ik oldalon pedig RÉVÉSZ MARGIT orvostanhallgató kisasszony nevét említi, mint a ki közreműködött a gyermekek számoló képességére vonatkozó kísérleti vizsgálatokban. A feminista egyesület hölgyei azonban, úgy látszik, nem érdeklődnek ama tanulságos kísérleti és megfigyelési módszerek iránt, melyek a gyermek testi-lelki életének titkaira új fényt derítenek. Ők inkább a gyermekapasztás kísérleti módszerei iránt látszanak rajongani.

A RANSCHBURG könyvével való foglalkozás talán más irányba terelné gondolkozásukat. De, bárha mi ezt a munkát a gyakorlati gyermek-cultus szempontjából hasznosnak és ajánlatosnak tartjuk, még sem nyomhatjuk el vele szemben kritikai észrevételeinket. Mindenekelőtt nagyon furcsáljuk azt a módszert, melylyel RANSCHBURG tudományos szerzőkre, avagy munkáikra hivatkozni szeret. Első tekintetre mellékes dolognak látszhatik, hogy milyen rendszert követ valaki az »idézések«-ben, ámde RANSCHBURG idéző eljárása villámszerűen bevilágít egész tudományos életünk bizonyos alapbajába, hogy ne mondjuk, kórságába. A 14-ik oldalon pl., ahol a központi idegrendszer anatómiáját tárgyalja, a következő bűvárok munkáit említi: BETHE, LENHOSSÉK, THANHOFFER. Az idegtanban járatlan, magyar olvasó természetesen örvend, hogy egy német bűvár (BETHE) neve mellett mindjárt két magyarét is olvashatja, de azt ugyan-

csak nem gyaníthatja, hogy mit jelent itt a BETHE név; nem sejtethi, hogy BETHE voltaképpen követője és bizonyos mértékben tanítványa APÁTHY ISTVÁN-nak, és hogy neki épen az az egyik főérdeme, hogy az egész tudományos világ előtt síkra szállott APÁTHY ISTVÁN fibrillumtanáért, mely az idegrendszer legfinomabb szövettani alkotásáról, s ennél fogva egész életműködéséről is, egészen új fölfogás tapasztalati alapjait rakja le.

BETHE munkája: »Allgemeine Anatomie u. Physiologie des Nervensystems. Leipzig. Verl. v. Georg Thieme 1903.«, a melyre RANSCHBURG utal, egyáltalán nem jöhetett volna létre APÁTHY idegtani vizsgálódásai nélkül, sőt lényegében nem is egyéb, mint rendszeres küzdelem az APÁTHY új álláspontjáért, valamint síkra szállás az idegtanban eddig uralkodó úgynevezett »neuron elmélet« ellen. A tudós német szerző, igazi loyaltással, könyvének mindjárt legelső sorában APATHY-ra és annak alapvető munkálatára hivatkozik, mely a nápolyi zoológiai állomás közleményeiben jelent meg. (»Das leitende Element des Nervensystems und seine topographischen Beziehungen zu den Zellen. Mittheil, der zoolog. Station zu Neapel. Bd. 12. 1897.«) Könyvének 16. oldalán BETHE így nyilatkozik APÁTHY kutatásainak jelentőségéről: »Az a nagy érdem, hogy a SCHULTZE féle föltevés reális alapra helyeztetett, kétségen kívül APÁTHY-t illeti meg. Ő ezt az elméletet új életre keltette, tovább fejlesztette és összehasonlíthatatlan készítményei által sok évi munkában az idegtannak új, termékeny alapjait rakta le.« Aztán érdekesen elmondja, hogy hosszú ideig mennyire tamáskodott az APÁTHY eredményeiben, de hogy készítményeinek szemlélete mennyire meggyőzte őt és mennyire fölforgatta az idegrendszer szerkezetéről alkotott eddigi fölfogásait:

»Kételyeim vajmi gyorsan eloszlottak, midőn APÁTHY úr 1896 őszén, a nápolyi állomáson való találkozásunk alkalmából, szíves volt készítményeit megmutatni. E reám nézve mindenkor emlékezetes nap előestéjén még kijelentettem volt neki, hogy azt, amit ő leír, minden lehetőség körén kívül esőnek tekintem, és hogy csakis önámításon alapúihat, ha azt hiszi, hogy oly rendkívül vékonyágú fibrillumokat külön-külön, egyénileg, millimétereken köröszkül, (ami a microscopium alatt óriási hosszúság) követhet. De amit ekkor bemutatva láttam, annyira meggyőzően világos volt, hogy néhány mesterkéltnél kifogás után kény-

telén voltam ellenkezésemet földadni. A hogy én jártam, úgy jártak sokan mások is, és semmi normális látású ember nem zárkozhatik el az APÁTHY-féle praeparatumok meggyőző hatása alól, természetesen föltéve, hogy szemeit irigység vagy pedig sértett hiúság el nem homályosítja.« (pag. 16.)

Meg vagyunk győződve, hogy RANSCHBURG nem tartozik a BETHE által itt jellemzett természettudományi vizsgálók közé, akik irigységből, vagy sértett hiúságból, normális látó és halló képességüket elveszítik. Úgy látszik, hogy ő csak némi gondatlanságból, bizonyos székesfővárosi áramlatok sodrába került. Ámde ezt könyvének tudományos becse érdekében őszintén sajnálhatjuk. Ha ő ugyanis, mint ismételt idézéséből kitűnik, BETHE munkájára oly nagy súlyt helyez, akkor a logikai következetesség elemi parancsolata lett volna, hogy APÁTHY fibrillumtanát legalább fölemlítse és legalább jelezze, hogy a mai idegtanban két ellenkező áramlat küzd egymással: a neuron-elmélet, melynek értelmében az ideghullámokat vezető pályák nem folytonosak, hanem szakgatottak s az egész idegrendszer nem önmagában zárt, hanem a perifériák és a központ felé nyitott pályarendszert alkot; holott az APÁTHY féle fibrillumtan értelmében az ily rendszer vezető pályái folytonosak és az egész idegrendszer épűgy önmagába zárt vezetékrendszert alkot, mint pl. a vérkeringést szolgáló vérerek rendszere. Bármelyik elmélet híve is legyen RANSCHBURG, az az egy bizonyos, hogy az idegtan mai állapotáról tudományos képet nem nyújthat többé, ha a fibrillumtant elhallgatja. De mi értelme is van annak, BETHE-t a ki e tan egyik előharczosa, emlegetni, másrészt azonban a tant magát és annak magyar megalapítóját teljességgel mellőzni? Vagy talán éppen azért kell így eljárni, hogy magyar bűvárnak általánosan elismert érdeméről éppen csak a magyar közönség ne szerezzen tudomást?

Annál föltűnőbb a RANSCHBURG eljárása, mert ő egyébként minden lehető, sőt bizony lehetetlen alkalmat is megragad, hogy magyar írók és bűvárok nevét vagy munkáit emlegethesse.

Így pl. könyvének 52-ik oldalán »A beszéd élettana« című fejezetet a következő nevezetes mondással nyitja meg: »Hangképző szervünk berendezése, KLUG szerint, fűvös hangszernek, még pedig nyelves sípnek felel meg.« Milyen furcsa hivatko-

zási mód ez! Hiszen akkor ilyeneket is mondhatnánk: BEKE szerint a háromszög szögei együttvéve 180° -ot tesznek. APATHY szerint a delejtűnek északi és déli sarka vagyon. LENGYEL szerint a víz chemiailag Hydrogeniumból és Oxygeniumból van alkotva stb. stb. Elvégre a Chauvinismus mutogatásának is megvannak a maga természetes határai, és az még sem járja, hogy a tudomány régi közkeletű tételeit egy-egy magyar bűvár tarsolyába csúsztassuk belé, mert épen az a magyar bűvár tiltakoznék ez ellen a legnagyobb jogossággal. De ha RANSCHBURG olyan nagy chauvinista, hogy már-már minden emberi tudást magyar tudósoktól eredőnek szeretne föltüntetni, honnan van az, hogy épen APATHY-val tesz kivételt és BETHE-t csúsztatja helyébe? Honnan van az, hogy az idegfibrillumtant, mely pedig magyar vívmány és mely egy önálló magyar lélektudománynak is alapjait alkothatja, a föld színéről eltüntetni kívánja?

Nem bocsájtkozunk ez alkalomból RANSCHBURG könyvének részletesebb tudományos elemzésébe. A gyakorlati gyermekcultus érdekében a könyvnek minél szélesebb körökben való elterjedését melegen óhajtjuk és még csak néhány megjegyzésre szorítkozunk, melyeket a szerző talán egy újabb kiadás rendezése alkalmából figyelmére méltathatna. A gyermektanulmányozás meglehetősen fiatal ága az újabb élettudományi és lélektudományi vizsgálódásoknak. Nagyon kívánatos volna, ha a szerző ennek az új tudományágnak történelmi kialakulásáról néhány lapon képet nyújtana. Ily módon alkalma nyílnék neki magának is a saját álláspontját, melyet a gyermektanulmányozás terén elfoglal, kissé jellemezni. RANSCHBURG az úgynevezett »kísérleti lélektan« terén érdemeket szerzett magának, melyek kötelességévé teszik, hogy álláspontját a zavaros WUNDT-féle fölfogásokkal szemben tisztázza. Azt örömmel látjuk, hogy az »apperceptio« tanának német homályosságaitól menten tartja magát, ámde azt nem kerülheti el, hogy az ilyen és hasonló kérdésekben határozottan állást foglaljon. Különösen szükséges volna, hogy a gyermek lelki fejlődésére vonatkozó fölfogását megismertesse, mert munkájának mostani alakjában a fejlődéstani szempont még nagyon háttérbe szorul a kissé túltengő pathológiai szempont mögött.

P. M.

Társadalmi mozgalmak általában.

Törvényhozás a munkabeszüntetésekről.

A strike-ok szabályozása terén Új Zéland úttörő szerepet vívott ki magának. Fölállította a föltétlen strike-tilalmat, a bér vagy más tekintetben támadható viták elintézését pedig állami bíróságra bízta, annak közkötelező döntvényei alá helyezte. Végtelenül merész társadalom-politikai kísérlet volt, mely azonban az életben fényesen bevált.

A strike-ok és boycottok végkép megszűntek. Az Új Zélandba küldött *Victorian Commission* azt mondja ki jelentésében, hogy e törvény, »a legméltányosabb, legtökéletesebb és a legüdvösebb az ausztráliai államok törvénykönyveiben«. Bevált ez intézmény még akkor is, midőn rossz gazdasági viszonyok folytán a munkásságra kedvezőtlen döntéseket volt kénytelen hozni a bíróság. A nép bizalommal van az intézmény iránt, úgy hogy az ott, a hol egyszer lábát megvetette, állandóan terjeszkedik.

Nincs a termelésnek egyetlen egy ága sem, mely olyannyira egyforma viszonyokat teremtene és olyannyira egyforma törvényeknek volna alávetve, mint az ipari termelés. Oly tétel ez, melyet az élet nap-nap után újra bizonyít és épen ezen alapú a socialis demokracia nemzetközisége, világsolidaritása.

Látva tehát azokat az üdvös eredményeket, melyeket a kényszerdöntés biztosít, természetesnek vette volna mindenki, ha a társadalmi politika művelői annak behozatala mellett emelik föl szavukat. Ám nem így történt, hanem ellenkezőleg. Az aggodalmaknak és ellenvetéseknek egész sorát hangoztatták ez intézmény ellen. Azt mondták, hogy politikai és magánjogi tekintetben valóságos forradalmat jelentene, ha a parlament törvényhozó jogkörének egy részét bocsátaná át a döntő bíróságnak; hogy Ausztrália közgazdasági tekintetben egészen más elbírálás alá esik, hogy specialis körülmények, viszonyok vannak ott, minélfogva ez intézmény, ha ott be is vált, Európában eredménynyel fölállítható nem lenne. Fölhozták még azt is, hogy az érdekelt osztályok is ellene foglalnának állást.

Nem szándékozunk ezúttal annak vizsgálatába bocsátkozni, hogy ezek az ellenvetések mennyiben voltak jogosultak és

mennyiben nem; való azonban az, hogy az európai államok a kényszerdöntés elvét nem fogadták el.

Más világrészbeli államok azonban, nem engedve magukat visszariasztani az aggodalmaktól, jelentékenyen közeledtek ipari törvényhozásukkal a kényszerdöntés felé. Így Kanadában már 1900-ban történt az első kísérlet. Az üdvös tapasztalatok arra indították a törvényhozást, hogy újabban még inkább közeledjék a kény szer döntéshez.

S az élet ezeket az államokat igazolta; mert azóta számos aggodalomra ráczáfolt. Kitűnt az is, hogy Ausztrália közgazdasági viszonyai nem is olyan speciálisak és a fejlődés is vas-szükségyszerűséggel mindinkább a kényszerdöntés felé vezet.

Alább közöljük Kanada államnak törvényhozási intézkedéseit a strike-ok megszüntetését illetőleg. Most, hogy a mi ipartörvényünk módosítása küszöbön áll, a kérdés különösen alkalomszerű.

Kanadában az első kísérlet, mely munkásviszályoknak törvényhozási intézkedésekkel való megszorítására irányú, az 1900. évre nyúlik vissza. Ekkor hozta a törvényhozás az u. n. *Conciliator Act* törvényt, mely ugyanazon év július 19-én már életbe is lépett. Jellemző e törvényre, hogy a kényszer elve teljesen hiányzik belőle. A hatóság működése lényegében inkább arra irányú, hogy egy már kitört munkaviszály okait kutassa, hogy békéltető tárgyalásokat kezdeményezzen a felek között, hogy mindkét fél kérelmére döntő jogkörrel fölruházott bírákat vagy egyeztető személyeket nevezzen ki. A békéltető, vagy bírósági eljárás igénybevétele tehát merőben a felek akaratától függ. Fontos e törvény még abból a szempontból, hogy a munkaviszonyra vonatkozó statisztikai és egyéb adatok gyűjtésére egy munkásügyi hivatalt, („*Department of Labor*”) létesített.

A kényszerdöntés felé való jelentékeny közeledést mutat az 1903. évi „*Railway Labour Disputes Act.*” (»A vasúti üzemekben előforduló munkaviszályok megszüntetéséről szóló törvény« - így idézendő.) E törvény már nem bizza egyedül a felek akaratára a békéltető vagy döntő bírósági eljárás megindítását, hanem fölhatalmazza a munkaügyi ministert (*Minister of Labor*) hogy kitört strike, vagy bekövetkezett kizárás esetén, vagy oly esetekben, midőn munkabeszüntetés vagy kizárás bekövetkezése közbötlelenül fenyeget, bármely félnek, vagy

az illető munkaviszály által érintett bármely testületnek (városi tanács) fölszólítására, avagy saját elhatározásából vizsgálatot rendeljen el és e czélből egyeztető bizottságot nevezzen ki. Ha a békéltető eljárás sikerre nem vezet, a miniszter elrendelheti, hogy a vitás ügyben bíróság döntsön. Ha a felek a bírák személyére megegyezni nem tudnak, azokat a miniszter nevezi ki.

E törvény korlátolt terjedelmű volt, mert csupán a vasúti üzemekben támadt vitákra vonatkozott.

A munkaviszályoknak nem ily specialis kategóriánként, hanem általánosabb szabályozására az „*Alberta Railway and Irrigation Company*” Lothbridge, Alberta bányáiban 1906. márcz. 9-én kitört munkabeszüntetés szolgáltatott alkalmat. A Department of Labor több ízben ajánlotta föl közbenjárását, a vitázó felek részéről azonban mindannyiszor visszautasításra talált. Már majdnem teljes egy éven át tartott a munkaszünet, midőn végre december hóban sikerült KING-nek, a miniszter megbízottjának, a feleket békekötésre reábirni és e strike-ot így beszüntetni.

Hogy hasonló eseteknek eleje vétessék, illetőleg, hogy egy már kitört strike minél előbb befejezést nyerjen, KING a minis terhez tett jelentésében azt ajánlotta, hogy az 1903. évi Railway Labor Disputes Act mintájára hozassék hasonló törvény a köszénbányákra is. Megokolásában kiemelte, hogy e strike-októl a közérdek épen annyira szenved, mint a vasútakétól.

Így jött létre az 1907. évi *Industrial Disputes Investigation Act*, melynek teljes címe: Törvény a bányáüzemekben és közérdeket érintő iparágakban keletkezett strike-oknak és kizárásoknak megelőzéséről, illetőleg megszüntetéséről.

A törvény célja tehát megelőzni, illetőleg megszüntetni minden oly ipari vitát, mely a közérdeket bármily formában is érinti. Nem vonatkozik tehát egyedül a köszénbányászatra, hanem minden iparüzemre, melyben a köz érdekelve van. Végtelen hordóerővel bíró rendelkezés ez, melynek jelentőségét látjuk, ha meggondoljuk, hogy 1900–1906 között az összes strike-olóknak egyharmadrésze oly vállalatokban, üzemekben volt alkalmazva, melyek, mint bányák, távíró, közlekedési vállalatok stb., közérdekűek és így e törvény hatálya alá esnek. A törvény rendelkezései a következők:

A békéltető eljárás minden esetben megindítandó. Strike-nak, vagy kizárásnak a békéltető eljárás tartama alatt való kimondására büntetést állapít meg a törvény, mely munkaadókra 100-1000 dollárig, munkásokra pedig 10-50 dollárig terjedhet. Megállapítható ez minden egyes napra, vagy egy-egy részére ama napoknak, melyeken a strike vagy kizárás tart. A vasúti üzemek szabadon választhatnak az 1903. évi törvény és az új törvény által előírt eljárás között.

A törvény végrehajtásáról a munkaügyi miniszter gondoskodik, kinek e célból a *Registrar of Boards of Conciliation and Investigation* van alárendelve. E hivatal 3 tagból áll, kik közül egyet a munkaadók és egyet a munkások javaslata alapján a miniszter nevez ki; az így kinevezettek egyeznek meg azután az elnöklő harmadik személyében. Ha a harmadik személyére megegyezni nem tudnak, azt a miniszter nevezi ki; ugyancsak ő a másik kettőt is, ha a munkaadók vagy munkások a maguk részéről senkit javaslatba nem hoznak.

A hivatal köteles mindent elkövetni, a mi a vita békés megszüntetésére alkalmas. Jogában áll hozzá nem tartozó ügyeket visszautasítani, tanukat kihallgatni, könyveket, okmányokat megtekinteni és szakértőket meghallgatni.

Ha a békéltető eljárás eredményre nem vezet, a bizottság jelentést tesz a miniszternek, egyúttal javaslatokat tesz az ügy rendezésére vonatkozólag, megjelöli esetleg az időt, a melyben és a melynek tartamára e rendelkezések életbe lépnek. A kisebbség véleménye - ha van ilyen - minden esetben és a többségével egyidejűleg benyújtandó.

Oly iparágakban, melyek nem közérdekűek, jelen törvény csak mindkét fél beleegyezésével nyerhet alkalmazást.

A szervezett munkásság túlnyomó része kedvezően fogadta a törvényben lefektetett elveket. A Winnipeg-ben 1907. szept. 16-án tartott 23. *Trades and Labor Congress of Canada*, az ipari békéltető eljárásról több ízben hangoztatott kedvező véleményének megfelelően, kifejezte hozzájárulását a törvény elveihez. Sőt 59 szóval 22 ellenében elfogadott a congressus egy határozatot, hogy a törvény hatályát az összes iparágakra terjesszék ki.

Végül még néhány szót a törvény beválásáról! 1907. ápr.-nov.-ig 22 esetben nyert alkalmazást. 11 eset vagy egyezség, vagy bírói döntés alapján nyert elintézést, 11 pedig addig még nem volt elintézve.

Dr. Kn.

Gazdasági szocializmus.

Nemzetiségi kérdés és socialis demokratia.

A MARX-féle szocializmus terén mindinkább fölhalmozódó, nagy irodalmi termelésben végre a nemzeti eszmének új földolgozásához is eljutottak, s a MAX ADLER és RUDOLF HILFERDING szerkesztésében 1904 óta Bécsben megjelenő MARX-Studien című sorozatos kiadvány második kötetében*) OTTO BAUER Die Nationalitätenfrage und die Socialdemokratie cím alatt 576 lapon át foglalkozik e kérdés elméletével és gyakorlati alkalmazásával Ausztriában és Magyarországon.

BAUER könyvét kezdetben azzal a meggyőződéssel olvasuk, hogy alaposan képzett bölcselkedővel és történettudóssal állunk szemben, később azonban fokról-fokra előtérbe nyomul az osztrák centralista pártember, a ki teljesen át van hatva pártja elveinek és törekvéseinek csalhatatlan igazától, s minden fönnálló intézményt e meggyőződés világánál vizsgál. Sőt a kinek szellemét a socialis demokrata meggyőződés bármely okból hatalmába ejtette, az is kedvét lelheti a BAUER fejtegetéseiben és azt a vitatkozó füzetet**) is rokonérzéssel fogadhatja, melyben a socialis demokraták nagy tekintélyű patriarchája, KARL KAUTSKY a BAUER eredményeivel foglalkozik. Mi nem vagyunk socialis demokraták s az igazság világításában foglalkozunk BAUER-nek e könyvével és, bár sok újat és elmé-

*) Az első kötet három különálló munkát tartalmaz, melyek címei: R. HILFERDING, Böhm-Bawerks Marx-Kritik; I. KARNER (K. RENNER), Die sociale Funktion der Rechtsinstitute besonders des Eigentums; M. ADLER, Kausalität und Teleologie im Streite um die Wissenschaft.

**) Nationalität und Internationalität. Ergänzungshefte zur Neuen Zeit, Nr. 1. Ausg. am 18. Januar, 1908. (36.)

set találtunk eszméi között, különösen következtetéseinek Magyarországra vonatkozó része ellen állást foglalunk. BAUER nem ismeri a magyarországi nemzetiségek történetét, midőn az ausztriai csehek és lengyelek stb. viszonyát Ausztriához egy kalap alá veszi a magyarországi tótok, oláhok, szerbek stb. viszonyával Magyarországhoz. Magyarország területén tót, román, szerb stb. állam soha sem volt, Ausztria említett nemzetiségei azonban virágzó állami életet éltek, mielőtt Ausztria főnhatósága alá jutottak.

A nemzet a socialis demokrata agitátorok világításában a kiváltságos osztályok, a gentry és a bourgeois, a földesurak és tőkésék alkotása; azzal szemben áll a proletariusság, melyet a kiváltságos osztályok nemzeti jelszavak alatt kizsákmányolnak. A nemzeti politika a kiváltságos osztályok javát szolgálja, s a proletariusságra a nemzeti vívmány haszonnal nem jár, sőt újabb terhet ró rá.

Miután BAUER nem socialista izgatás céljaira dolgozik, hanem állítólag tudományos socialismust csinál, nem helyezi előtérbe a gentry és bourgeois biztosan ható jelszavait, melyek csupán a fölszínen mozgó kifejezői a viszonyoknak, hanem – .. amint mondj a – a dolog mélyébe igyekszik pillantani. A nemzet BAUER szerint a sajátos jellemben és szellemi közösségben áll, melyek a nép közös sorsának eredményei. A nemzet történelmi termék (Die Nation ein Erzeugniss der Geschichte: 21. l.), tehát közös nemzeti jellemben és műveltségben kifejezésre jutó tulajdonsága meghatározott területen lakó népnek, a mely műveltségről a nemzet erkölce és jogrendszere, vallása és tudománya, művészete és költészete tanúskodnak. E nemzeti műveltségnek legkimagaslóbb képviselői az u. n. kiváltságos osztályok, valamint a socialis demokrata eszméknek is a socialis demokratia kiváltságosai (mert ilyenek is vannak) a legtudatosabb képviselői. A nemzet fõntartásának indító oka nem a kiváltságos osztályok uralmának biztosítása, a mint a socialis demokratia célja sem a kiváltságos socialis demoratak uralma. De a gyakorlati életben valósággal a kiválókabbak jutnak mindenkor uralomra.

A földesurak és tőkésék a nemzeti művelődés kincseiben bőségesebben részesültek mint a proletariátus, s a proletariáns e műveltségből egyenlő részt követel; miután azonban ennek útjában áll a proletariátus gazdasági és társadalmi hely-

zete, változást kell teremteni e téren. Reformokat kell teremteni a munka, a nevelés és a közművelődési élvezetekben való részesedése terén, de a reformok megvalósítása a socialis demokracia nélkül is köröszülvihető.

Ellenséges indulattal tekint a socialis demokracia az iskolára és a hadseregére, mert ezek az uralkodó osztályok leghatásosabb támaszai. Ez igaz; de az iskola és a hadsereg kohóin átmenő népességet megnyerheti a socialis demokracia, mert rendelkezésére állanak e célra az egyesületi jog, a gyülekezési szabadság és a sajtó. Az iskola a gyermekkel foglalkozik, a hadsereg csupán néhány esztendőn át tartja hatalmában a fiataltságot, a socialis demokrata szakszervezetekben azonban a férfi áll hosszú esztendőkön át, s a gyűlések s a sajtó hangja hamar eloszlatják az iskola és a hadsereg emlékeit.

A socialis demokracia a nemzet teljessége számára közös művelődést akar teremteni s e közös műveltséget csupán a gazdasági viszonyok gyökeres átalakítása révén tudja megadni. E közös nemzeti műveltségnek nagyon drága ára van, t. i. a magántulajdon megszüntetése. (Der Kampf des Proletariats gegen die Bourgeoisie ist ein Kampf um das Eigentum. 154. 1.)

Nem foglalkozunk e helyütt azzal, hogy természetes intézmény-e a magántulajdon, avagy csupán az erőszak alkotása. Történeti jelenséggel állunk szemben, melynek eredete az ősidők homályába vész s a mely a nemzeti műveltségünkkel teljesen összeforrott. A magántulajdon nem az egyén, hanem a nemzet összessége szempontjából bírálendő el, s miután a magántulajdon túltengése káros lehet a nemzetre, szükségessé válhatik annak észszerű korlátozása. Ez észszerű korlátozás meg volt eddig és meg lesz ezután is, de a magántulajdon egyszerű megszüntetése a legképtelenebb ábránd.

Eredetében egységes nemzetet Európában nem találhatunk, hiszen az olaszok etruszk, római, kelta, germán, görög és szaracén, a francziák gall, római, britt és germán, a németek germán, kelta és szláv vérből származnak. Szerencsés történeti fejlődés egységes nemzetté tette azokat, s alkotó elemeik eltűntek. Más az állapot Ausztriában és Magyarországon. Ausztriában állami életet élt nemzeteket hódítással olvasztott be a birodalom, Magyarországra pedig a bevándorlás hozott nemzeti-

ségi elemeket.*) BAUER az összes nemzetiségeket egységesen tárgyalja s elnyomottakat lát bennük, kiket a német, illetőleg magyar földesurak és tőkésék (?) kizsákmányolnak. Ausztriában és Magyarországon azért oly erős a nemzetiségi gyűlölet, mert osztálygyűlölettel párosul. E nemzetiségi gyűlölet nagyban hátráltatja a munkásság gazdasági törekvéseit, mert nemzetiségi részekre bontja a proletariátust s erejét csökkenti. A socialis demokratiának tehát érdekében áll a nemzetiségi kérdés kiküszöbölése, hogy a kiváltságos osztályok elleni gazdasági harcát annál sikeresebben folytathassa, s a gazdasági harczra való egyesülésben áll a munkásság internationalitása.

A tőke nemzetközi jellege nyilvánvaló, s így a munkásságnak nemzetközi gazdasági szervezkedése teljesen megokolt, valamint megokolt olyan nemzetközi intézetek föllállítása is, melyek nemzetközi gazdasági érdekeket szabályoznak. A gazdasági kérdések szabályozása után azonban mindig megmarad a közművelődés egész birodalma, a mely a nemzeti élet számára bőséges teret biztosít.

A nemzetiségi kérdést BAUER Ausztriában a nemzeti önkormányzat megadásával véli megoldhatónak, a mely önkormányzatba a közoktatást és a közigazgatást is beleolvasztja. Nehéz azonban az önkormányzat alanyának körülhatárolása, miután különböző nemzetiségi területek gazdaságilag és történetileg annyira összeolvadtak, hogy a nemzetiségi alapon tett megkülönböztetés számos esetben nem természetes alakulás, hanem pusztá mechanizmus volna. A szabad nemzet szabad államban (*Freie Nation im freien Staat.* 357. 1.) Ausztriában néhol megvalósítható s megszüntetheti a nemzetiségi kérdést, de nem Magyarországon, a hol minden önkormányzati nemzetiségi terület magyar föld elvesztését jelenti. Ausztria fölosztható autonómus nemzetiségi területekre; de nem Magyarország, melynek részei nem századok beolvasztási politikájának eredményei, hanem a melyek a legtöbb esetben erőszakosan szakítottak le az ország testéből s dobattak oda a nemzetiségek zsákmányául.

Különös gyönyörűséggel elemzi BAUER a magyarországi társadalmi viszonyokat, s biztos kézzel olvasztja be Magyar-

*) Még Horvátországra is áll ez, mert a horvátok országa tudvalevőleg nem ott volt, a hol ma áll, s a török elől vándoroltak Szlavóniába, illetőleg Magyarország délnyugati megyéibe.

országot az osztrák monarchiába. Itt már egyáltalában nem a tudós, nem a socialis demokrata, hanem az osztrák politikus beszél. Pedig hát a valóság az, hogy Magyarország munkásnépének elmaradottságában sokkal több része van az osztrák központosító politikának, mint a kiváltságos osztályok állítólagos kizsákmányoló rendszerének. Magyarország a legújabb időkig földművelő állam maradt, a mely Ausztria tőkéseit gazdagította, mert mesterségesen akadályozták meg ipari fejlődését. Maga BAUER idézi p. o. hogy 1775-ben a vámtarifa tárgyalásakor gróf KLÜMEGEN egyenesen fölhívja a figyelmet Magyarország ipari fejlődésének megakasztására. (»Wenn man Farbzeug, Indigo in den deutschen Erblanden mit 5 Prozent belege, so müssten diese Artikel in Ungarn mit 30 Prozent angesetzt werden, weil dies das einzige Mittel sei, Ungarn von der Errichtung von Fabriken abzuhalten«. 407. 1.) BAUER ellentétben a saját maga idézte adatokkal, természetesen a magyar nemességre hárítja túlnyomóan az ország szerencsétlen gazdasági helyzetét, mert az szerinte csak a kiváltságait védelmezte. A nemesi kiváltságok védelmezése a magyar nemzeti lét védelme is volt, és Magyarország ipari politikáját is ugyanaz a nemesség kezdeményezte, s e kezdeményezés sikerét Ausztria érdekei tették lehetetlenné. Hogy Ausztria ipara virágozzék, a magyar piacot kellett biztosítani, s e piacra Ausztriának még ma is szüksége van, Érdekes ellentmondás BAUER részéről, hogy, mikor Ausztria hajlandó a magyar ipart fölvirágoztatni, az gazdasági reformáló törekvés; mikor azonban a magyar nemesség teszi ugyanezt, az osztályérdek. Még a városi élet föllendülése sem gazdasági fejlődés BAUER szerint, hanem az osztrák luxusipar fölvirágoztatása. (408. 1.) A nemesség teszi, BAUER szemében, földművelő állammá Magyarországot, mert gabona és húskiviteléből van a legtöbb jövedelme! Ez képtelen állítás, hiszen iparfejlesztéssel több jövedelemre tehetne szert, mert az ipar jövedelmezőbb, mint a földművelés. Ha Magyarország ipari munkássága megerősödik, az nem veszteség a földbirtokosra, mert termékeit itthon értékesítheti; hamis, és pusztán az izgatás szándékától sugallt, tehát BAUER-nak az az állítása, hogy, ha a földbirtokosság elveszti a külföldi piacot, akkor veszteségét a földmunkások munkabéréen fogja behozni. Mindenből arra következtet BAUER, hogy Magyarországnak az összmonarchiába kell

olvadnia. E beolvadás lehetősége akadályba nem fog ütközni, ha Ausztria az összes nemzetiségeknek megadja az önkormányzatot.

BAUER egész okoskodását természetesen meg lehet fordítani. Magyarország könnyebben elbánhat nemzetiségeivel, mint Ausztria, mert Magyarország nem kerül állami életet élt nemzetiségekkel szembe, s a nemzetiségek jogtalan törekvéseinek megfékezése által Magyarország válik hatalmasabb tényezővé, a melyhez Ausztria nemzetiségei a saját érdekükben hozzá-simulhatnak.

Véleményünk szerint ugyanaz az álnok osztrák politika tüzeli ma a magyar proletariátus harcát, a mely a múlt században a nemzetiségi kérdést kiélesítette. E politikával szemben hathatós védekezés, a magyar munkásosztály érdekeit a legnagyobb igyekezettel fölkarolni s ez által nem engedni, hogy a magyar munkásosztályt a nemzeti eszmével ellentétbe állíthassák. Nemzeti politikát kell üznünk, de nem a régiben maradás politikáját, hanem a nemzeti fejlődését s a korszerű haladásét. A proletariátus forradalmi törekvéseit akkor is tovább lehet ugyan szítani, de azok állambontó veszedelemmé nem válhatnak többé, mert a gazdasági és társadalmi érdekek a munkásságnak minden számottevő elemét a nemzeties törekvésekhez fogják lánczolni.

KAUTSKY, BAUER-rel szemben, a nyelvben látja a nemzetalkotó tényezőt s tagadja, hogy a nemzet történeti alakulat. A nemzeten belől kosmopolita elemeket talál a vallásban, a tőkésben, a kereskedőben, a tudósban, a munkásban s egyedül az értelmiséget ismeri el nemzetinek. (A tudós persze nem tartozik az értelmiséghez!)

Minden reformáló kísérletet hiábavalónak tart a nemzeti állam, illetőleg Ausztria megmentésére, mert a polgári társadalom vége elérkezett (Die bürgerliche Gesellschaft und der bürgerliche Staat sind unfähig geworden mehr als klägliches Flickwerk zu liefern) s egyedül a socialis demokrátiáé a jövő. E prófétai ihletben mi sem a KAUTSKY, sem a socialis demokrata tudomány erősségei alapján nem hiszünk; legalább is kétséges és nagyon messze jövő titka, hogy a munkásság szerveztsége és ereje mennyiben fogja a socialis demokrata államot a megvalósuláshoz közelíteni s az emberi továbbfejlődést ezáltal megakasztani.

G. A.

Az elmúlt év socialista mozgalmi.

Az 1907-ik esztendő egyike a legnagyobb jelentőségűeknek a nemzetközi socialista mozgalom újabb történetében. Nem csupán a politikai események tarka egymásutánja, a német-birodalmi, az osztrák és az orosz választások, nemcsak a ministerialismus irányának újabb virágzása Franciaországban, hanem a socialis demokrata pártoknak az a belső fejlődése is széles körű figyelmet érdemel, amely, az orthodoxus marxizmus-sal szemben megindult tudományos kritika kapcsán, mint gyakorlati irány, a párt politikai cselekvésében, taktikájában az 1907-ik év folyamán erősebb érvényesüléshez jutott.

A proletariátus mozgalmi az európai művelődés vonzó-körébe tartozó összes államokban kettős irányt mutatnak. Van tisztán gazdasági jellegű munkásmozgalom, amely, több-kevesebb proletarius öntudattal, a munkásság értelmi és anyagi gyarapodásán dolgozik. Ennek jellemvonása a nemzeti elkülönültség, a nemzeti sajátosságok, termelési fokozatok, társadalmi tagolódások elismerése, szóval az adott viszonyok keretében mozgó reformáló munka. A másik mozgalom, amely socialismus gyűjtő név alatt ismeretes, conceptio tekintetében sokkal magasabb és merészebb röptű, mert hisz alapjában akarja megváltoztatni nemcsak a mai termelés gazdasági és társadalmi rendszerét, hanem eme változás akadályait is: az államformát, a jogrendszert, az ethikai fölfogást és a nemzeti önállóság és sajátosság alapjait képező összes berendezkedéseket. Ennek a nagy conceptiójú politikának atyja MARX volt s ma letéteményese szülőhazájának, Németországnak, socialis demokrata pártja. Ennek ideológiája, ennek politikai taktikája, ennek szervezkedése szolgált minta gyanánt az összes államok socialisticus mozgalmiban, s a német socialis demokrata párt belső mozgalmi ma is végig hullámszerűen az egész világon. Az elmúlt évig a socialista mozgalmaknak ez az egyformásodása folyton előre haladt. A színtelen, helyesebben nemzetileg színezett munkásmozgalmak háttérbe szorultak s még ott is, ahol, mint pl. Angliában és Amerikában, ez az önálló munkásmozgalom megtartotta érzékét az adott viszonyok és a nemzeti sajátosságok iránt, ez lassan-lassan telítődött socialis-demokrata eszmékkel, amelyeknek hirdetői a régi kereteken belül iparkodtak azokat érvényre juttatni.

Igaz ugyan, hogy éppen az angol munkásmozgalmak visszahatásaként a német socialisdemokrata párt kebelében is történtek BERNSTEIN vezetése alatt kísérletek a két irányzat kiegyenlítésére, de a drezdai pártgyűlés óta a revisionisták nemcsak minden gyűlésen vereséget szenvedtek, hanem a pártvezetőségből, a pártsajtóból is kiszorultak, úgy hogy eszméik terjesztése érdekében kénytelenek voltak saját költségükön kiadni a »Socialistische Monatshefte« cz. havi folyóiratot. Bár ez a folyóirat a socialista párt hivatalos nyomása és gyanúsításai alatt sokat szenvedett, rövid nyolcz év alatt annyira megerősödött, hogy nemcsak a hivatalosan ajánlott »Neue Zeit«-ot szorította háttérbe, de az egész világ reformáló socialisdemokratáinak közlönyévé lőn, amelybe Anglia, Hollandia, Belgium, Amerika, Francia- és Olaszország, Ausztria stb. kiváló socialista-vezetői írnak. Olvasóinknak nem adhatunk kimerítőbb és teljesebb áttekintést az elmúlt év socialista mozgalmairól, mintha eme folyóiratban megjelent cikkek nyomán vázoljuk azok történetét, természetesen az audiatur et altera pars elvénél fogva kiterjeszkedvén a »Neue Zeit« álláspontjára is.

Az a nagy összetűzés, amely a gyarmatügyi költségek megszavazásakor a német kormány és az ellenzékét képező centrumpárt és a socialis demokratia között kitört, 1906. év végén a német birodalmi gyűlés felosztatásával végződött. A socialista párt ortodoxus marxista vezetősége ezt az eseményt nagy örömmel fogadta, mert a hadsereg, a gyarmatosítás, de különösen a húsdrágaság elleni mozgalom alkalmas választási jelszó gyanánt tűnt föl előttük. A revisionisták kissé alaposabban ismerték a viszonyokat, s ezért a hivatalos jelszavakat alkalmasabbakkal törekedtek gyarapítani. A Socialistische Monatshefte januáriusi számában, amely a revisionista töredék választási röpirata gyanánt tekinthető, csupán MAX SCHIPPEL ír a városi drágaságról, ellenben EDUARD BERNSTEIN a birodalmi gyűlés fölösztatását az alkotmány sérelmének tekinti és a választókat a német álpárlamentarismus elleni küzdelemre hívja föl. ADOLF von ELM, a német socialisták szövetkezeti és szakszervezeti mozgalmának vezetője a munkások egyesülési joga s a szakszervezetekről szóló törvény érdekében óhajtana Ígéretet venni a képviselőjelöltektől, OTTO HUE szintén a munkásság érdekképviselésének kiépítését sürgeti, KURT EISNER pedig az értel-

miséghez, az akadémikusokhoz fordul s a gondolati szabadság emlegetésével igyekszik szavazataikat megszerezni. Azonban a sors kerekét visszafordítani nem lehetett. A német socialisdemokrata párt vezetősége, az 1903-ik évi sikerektől elkábítva, caesari gögjét a választási mozgalom tartama alatt sem fékezte. A helyett, hogy a kispolgárság és az értelmiség körében igyekezett volna híveket toborozni, a revisionista jelöltek beszédeit censurázta és tapintatlan sajtóhadjárataival az úgynevezett »Mitlaufer«-eket elidegenítette magától. Ennek a magatartásnak eredménye tükröződött vissza a választás lefolyásában. A párt 36 képviselői megbízólevelet veszett, tagjainak száma majdnem felére csökkent s, ha a pótválasztásokban a centrum nem támogatja, úgy vesztesége egészen megsemmisítő lett volna. Veszett csaták után mindig keresnek bűnbakot. A »Neue Zeit«, a »Vorwärts« és a többi hivatalos pártlapok a proletaries választók lanyhaságát okolták. Ezzel a fölfogással a világtermelést tárgyaló évkönyveiről általánosan ismert socialista közgazda, RICHARD CALWER, szállt szembe. Neki talán egygyel több oka is volt a pártban lábrakapott gyanúsító-rendszert s az értelmiségnek a szabad vitát kizáró merev pártfölfogás által történt elriasztását jelölni meg a csatavesztés oka gyanánt, mert hiszen ő egyike volt ama revisionista képviselőjelölteknek, akit az orthodoxus marxisták a választási harc alatt a leghevesebben támadtak. CALWER először is kifogásolja a socialista párt magatartását a nemzeti kérdéssel szemben: »Nem szabad a német socialis demokratiának oly színben föltűnnie, mintha a külföldi tőkések és kormányokat a mi német ellenfeleinknél többre becsülné ... A bírálóat saját kormányunkkal szemben legyen igen éles, de nem tudom azt a hitet elfogadni, hogy a mi kormányunknak föltétlenül ostobábbnak és gonoszabbnak kell lennie, mint a külföldieknek. Erre engem sem a pártprogrammá, sem a socialista világnézetem nem kötelez.« Ha a socialista párt a jövőben ragaszkodik a meglévő viszonyokhoz, a valósághoz, tartózkodik a tisztán negatívus bírálattól és revideálja elavult fogalmait, akkor ily meglepetések nem fogják érni. BERNSTEIN, bár a parlamenti tevékenységet másodrendűnek tartja a szervezkedéssel szemben, kénytelen beismerni a vereség teljes nagyságát, annyival is inkább, mert anyagiakban ily fölkészülten még soha nem ment a párt a

választások elé. A »Neue Zeit«-tal (KAUTSKY) egyetért abban, hogy a jelöltek bukását az ingadozók elmaradásának lehet tulajdonítani, mert ezekre a mozgalmát nem terjesztették ki. WILHELM SCHRÖDER folytatja a BERNSTEIN által megkezdett gondolatot. A socialista párt választási taktikájával szembe állítja a »socialista-ellenes birodalmi egyesület« eljárását, amely célpontjául épen az ingadozó kispolgárság és értelmiség megnyerését tűzte ki. Nagy diadalt szerzett az egyesületnek s egyben a választás kimenetelére is döntő hatást gyakorolt az a körülmény, hogy bár eddig a jogosultaknak csupán 75.8%-a szavazott le, az 1907-iki választás alkalmával 85% jelent meg az urnánál.

Az a lesújtó vereség, amely a német socialista pártot a választással érte, úgy látszik kijózanító hatással volt az orthodoxusokra is. A »Neue Zeit« (ADOLF BRAUN) maga is kénytelen elismerni, hogy a nemzeti szempont, amelyet eddig a párt semmibe sem vett, döntő hatást gyakorolt a választás kimenetelére. A pártvezetőség pedig 1907. februárius 9-én kiadott fölhívásában figyelmezteti a párt tagjait egymás megbecsülésére és a viták tárgyilagosságára s ezzel hivatalosan is bezárta az 1903-iki dresdai pártgyűlésen fölvett actákat. Még élénkebben tüntetik szemünk elé a párt belső fölfogásában beállott változást BEBEL-nek és NOSKÉ-nak a parlamentben tartott beszédei, akik a német proletáriusság készségét jelentették ki a hazának külső ellenség ellen való megvédelmezésére. Az esseni pártgyűlésen néhányan megtámadták ezt az álláspontot, de BEBEL és VON VOLLMAR fölszólalásai után a gyűlés helyeslését fejezte ki NOSKE fölfogását illetőleg. Igen érdekes volt BEBEL beszéde, aki az értelmiséggel leendő egyetértésre és együttműködésre hívta föl az elvtársak figyelmét. »Hergelaufener Akademiker« és együttműködés! Dresda és Essen, o quae mutatio rerum!

Egyébként az esseni pártgyűlés jelentős dolgokról határozott volt, többek között a socialista pártiskola és sajtóiroda létesítéséről. A »Socialistische Monatshefte« tevékeny részt kért magának a gyűlés előkészítő munkáiból. Szeptemberi számában a revisionisták legjobb erői tárgyalták a pártgyűlés programját; OTTO HUE a teendőket általánosságban fejt ki; WILHELM KOLB a dresdai és esseni pártgyűlés között vont Párhuzamot, BERNSTEIN az értelmiség és a socialista párt

egymáshoz való viszonyát tárgyalja, SCHIPPEL a nemzeti kérdéstről ír; CALWER a költségvetés megszavazásáról; WILHELM SCHRÖDER pedig a socialista sajtóról.

Amily alapos előkészületeket tett a revisionisták pártlapja a választás és az esseni pártgyűlés érdekében, ép oly lelkiismeretesen tárgyalta le az augusztus 18-án Stuttgartban összeült nemzetközi socialista congressus anyagát is, de ez alkalommal főként a külföldi vezetők ragadták meg a tollat. JAMES RAMSAY MAC DONALD a nemzeti socialista pártokról; HENRI VAN KOL a nemzetközi congressus szavazási módszeréről; Luis BERTRAND a sociális demokratia részvételéről a politikai hatalomban; az osztrák KARL LEUTHNER az antimilitarismusról stb. stb. írtak. A stuttgarti congressus egyáltalán a revisionismus fényes diadala volt a megcsontosodott marxizmussal szemben, s ami legjellemzőbb a végbement változásra: épen a német sociális demokratia képviselői harcoltak elsősorban a reformáló socialismus eszméi érdekében. Az első tárgy a gyarmatkérdés volt. BERNSTEIN, DAVID, van KOL fölszólalásai után a congressus ugyan a gyarmatpolitikával ellentétes álláspontra helyezkedett, azonban e határozatnak csak néhány szótöbbsége volt, s az összes gyarmatosító államok socialista pártjainak képviselői (németek, angolok, francziák, belgák, hollandiak stb.) a gyarmatosítás mellett voltak. Ez a szavazás ismét nyilvánvalóvá tette, hogy a nemzetközi socialista congressusok szavazási módja fölötte hiányos, mert nem tükrözi vissza híven az érdekelt pártok valódi fölfogását. A congressuson tárgyalt második nagy kérdés a militarismus volt. HERVE és társai a legmerevebb tagadás álláspontját foglalták el azzal szemben, azonban, daczára JAURES ékesszólásának, a congressus a limine visszautasította a kérdés tárgyalását. Eme határozat létrejöttében oroszlánrésze volt a v. VOLLMAR által vezetett német sociális demokratáknak, akik kifejezetten meg akarták mutatni, hogy az Internationalismus nem szükségkép azonos az anti-nationalizmussal, vagy amint COSTA ezt kifejezte: »mi nem akarunk a haza szép és fölemelő művelődési kincseiről lemondani.« Tárgyalásra került még a párt- és szakszervezetek egymás közötti viszonya, a ki- és bevándorlás kérdése, s a nők szavazati joga, és a fejtegetésekből kitűnt, hogy a legtöbb socialista párt szívesörömet szakít az eddigi merev politikával,

hogy teljes erejét az alkotó munkára irányozhassa. »A phrasisek korszakának végre meg kell szűnnie, s nekünk gyakorlati téren kell munkálkodnunk . . . « (VAN KOL stuttgarti beszéde).

A revisionista gondolatnak a socialista párt vezető köreiben való ténnyel való igazolását igazolja a nem német munkáspártok 1907. évi fejlődése is. Nemszámítva a magyarországi socialisták demokratizációját, amely, actiójának tudományos alapjait illetően, még ma is a socialista munkásmozgalmak kőkorszakát éli s politikáját is ehhez irányítja, minden más művelt nemzet munkásközei között a nemzeti sajátosságok és az adott viszonyok méltatásával találkozunk. Hogy csak a szomszédba tekintünk át, az osztrák socialista párt fényes választási győzelme, a mely azt a szerzett 87 megbízólevél révén a birodalmi gyűlés egyik leghatalmasabb pártjává tette, – KARL LEUTHNER cikke szerint – annak az okos körültekintésnek volt köszönhető, amelylyel az osztrák socialistavezetők nemcsak a birodalmi érdekeket, de még az egyes nemzetiségi vidékek érdekeinek védelmét is fölkarolták. Bár tévedés azt hinni, hogy a socialisdemokrácia parlamenti ténnyel való igazolása a nemzetiségi vészkezeseket meg fogja szüntetni, ha a békének néplélektani előfeltételeit megteremti s az új utakon is a régi eszményeket gyakorlati munkával szolgálja: a választásban elért eredményei maradandók lesznek.

Az angol munkáspártnak BELFAST-ban tartott congressusa szintén a revisionista álláspont diadalát jelenti. A congressus azért is különösen érdekes volt, mert a körülbelül egy millió párttagot számláló munkáspárt első önálló föllépése és választási sikere (30 mandátumot hódított) óta ez volt az első gyűlés, amely a párt jövő ténnyel való igazolását volt hivatva megállapítani. Tekintettel arra, hogy a munkáspártnak három töredéke van s a főbb ismertett egyformásító socialista törekvés legerősebben az angol munkáspártban tör érvényesülésre, a politikai cselekvés alapjait meghatározó congressus tárgyalásai elé nagy várakozással néztek nemcsak Angliában, de a külföldön is. A congressus első tárgya az az indítvány volt, hogy a párt végezel gyanánt a termelési eszközök társadalmosztását fogadja el, vagyis helyezkedjék socialisdemokrata álláspontra. PETE CURRAN és KEIR HARDIE fölszólalásai folytán, akik reámutattak ennek az indítványnak a párt polgári elemeivel ellentétben álló természetére s az ebből fakadó párt-

bomlásra, a congressus határozatilag kimondotta, hogy a végcéllal foglalkozni nem kivan. Épp így elvetette a congressus a külön munkásprogramra megalkotására vonatkozó előterjesztést is, mert ez csak a párt helyzetét nehezítené a társadalompolitikai alkotásokban a nélkül, hogy erre gyakorlati szükség volna, mert hisz megvalósítása mindazideig lehetetlen, míg a párt parlamenti többségé nem válik.

MORRIS HILLQUIT szerint az 1905-ik évi trustbotrányok következtében a socialista szervezetek száma az Egyesült Államok területén is megerősödött. A socialista szakszervezetek kívül majdnem 2000 helyi politikai egyesület működik több mint 40.000 taggal, s a pártlapok száma 50. Ennek daczára sem kíván az amerikai socialista párt különválni az »American Federation of Labor« munkás-egyesülettől, hanem hűségesen résztvesz annak kispolgári alapokon álló működésében.

Igen élénk küzdelme volt az orthodoxus socialista fölfogásnak a revisionista áramlattal az 1907. év folyamán Franciaországban, Hollandiában és Oroszországban.

Franciaország volt tulajdonképen az első ország, amelyben a socialismus kettős irányának különválása az elméleti fejtegetések fejlődési fokáról a gyakorlati megvalósulás terére lépett. A MILLERAND minisztersége alkalmával fölvetődött pártviszályokból született meg a ministerialismus (a német socialisták terminológiája szerint Opportunismus), amely irányzat létjogosultsága fölött nemcsak francia socialisták vitakoztak, de tárgyát képezte az több nemzetközi socialista congressusnak is. Most az eltemetettnek vélt ministerialismus két független socialistának, BRIAND-nak és VIVIANI-nak tárczavállalása miatt ismét időszerűvé lőn. Az egyesült socialisták, amint ezt EUGENE FOURNIERE, Párizs egyik kerületének socialista képviselője kifejti, ezzel a vállalkozással szemben már nem foglalnak el oly merev álláspontot, mint egykor MILLERAND miniszterségével szemben, jóllehet JAURES, aki CLEMENCEAU elnöksége óta megszűnt a köztársaság dictátora lenni, vezeti az ellenzékét a két socialista miniszter ellen. (Jellemző, hogy azelőtt ő volt a ministerialismus szószólója.) Hogy a socialisták szélsősébb csoportjai beérik az egyszerű tiltakozással s a kiközösítés erősebb fegyverét nyugodni hagyják, abban bizonyára lényeges része van a két socialista miniszter tárczavállalásában irányadó szempontoknak is. BRIAND, a vallás-

ügyi miniszter, a socialisták előtt egyaránt kedves separatiós törvény végrehajtására vállalkozott, VIVINYI pedig Luis BLANC-nak és a 48-iki forradalomnak kedves eszméjét, a munkásügyi minisztériumot teremtette meg, ahová több socialistát meghívott vezető állásba. Az irányzat, melynek ők képviselői, nagy politikai súlyt ad a független socialistáknak s azokat előbb utóbb vezető szerephez juttatja a francia munkásmozgalomban annyival is inkább, mert az egyesült socialisták antimilitarizmusa, valamint a párizsi közúti vasút strike-jakor követett magatartása sokakban lehűtötte a forradalmi socialisták iránt érzett rokonszenvet.

Hollandiában nem ment ilyen simán a revisionismus terjedése. A húsvét ünnepén Haarlemben tartott congressuson, amint ezt WILLEM HUBERT Vliegen írja, – a pártprogrammá átvizsgálására kiküldött bizottság összeállításán, nemkülömben a párt parlamenti taktikáján annyira összekülönbözött a két töredék, hogy az orthodoxusoknak a »Nieuwe Tijd« körül tömörülő csoportja, amely a szavazáskor kisebbségben maradt, teljesen visszavonult a további mozgalmaktól.

Az orosz socialista mozgalom is, bármint akarná azt ROSA LUXEMBURG haasenneidei nagy beszéde forradalminak föltüntetni, megérezte a revisionarismus áramlatát. ROMAN STRELTZOW cikkei szerint az orosz socialisták politikai tömegstrikejai csak addig sikerűitek, amíg az összes polgári társadalom együtt harczolt a proletariátussal a japáni háború folytán meggyöngült czári absolutismus ellen, amíg a vasutasok is strike-oltak és a gyárosok teljes munkabért fizettek strike-oló munkásaiknak. A második дума-választás kedvező eredménye a szélső pártokra nézve nem a LENIN vezetése alatt álló terrorista-csoport működése következtében volt, hanem a PLECHANOW által vezetett mérsékelt taktikája folytán, akik belátták azt, hogy az orosz választási rendszer mellett*) igen fontos a polgári pártokkal való összeműködés, különösen az előleges megegyezés. Csakis ily módon vált lehetségessé, hogy az ellenzék képező polgári demokraták (kadettok) mellett a munkáspárt 100 főnyi képviselőhöz jutott, amelyből csak 12 tartozik a LENIN-féle forradalmi csoporthoz. Ez az

*) Oroszországban a pótválasztás rendszere ismeretlen. A relatív többségben levő jelölt megkapja a mandátumot.

eredmény a polgári ellenzékkel való együttműködés mellett a szakszervezeti mozgalom fejlődésének is tulajdonítható, amennyiben a 359 szervezetben tömörült 240.000 munkás jórésze tisztán gazdasági alapon politizál.

Az a nagy siker, amelyet a revisionista-párt a politika terén a legtöbb mai nagytőkés (capitalista) államban elért, nem szédítette meg BERNSTEIN-t és a körülötte csoportosuló gárdát. A tudományos bírálatot és a szabad, tárgyilagos kutatást egy pillanatra sera ejtették el, sőt az események logikája által egy időre elnémított orthodoxusok visszavonulását arra használták föl, hogy tudományos rendszerük alapján politikai programjuk hiányzó részeit kiegészítsék. Hosszas volna visszaadni mindama cikkeknek tartalmát, amelyek a főnti cél érdekében az 1907. év folyamán a »Socialistische Monatshefte« hasábjain napvilágot láttak s ezért csak a legalkalomszerűbb, az orthodoxus MARX-rendszerrel leginkább ellentétes fejtegetések ismertetésére szorítkozunk. Egyike a legérdekesebb cikkeknek JOHANNES HEIDEN tanulmánya, aki éles bírálat alá veszi a német szociális demokratia magatartását a munkásvédelmi törvényekkel szemben. A szociális demokratia a végezel érdekében igen lebecsüli a társadalom szociális alkotásait, sőt igen sokszor reakciósnak bélyegzi azokat. A munkásokra nézve azonban nagyon mindegy, hogy a parlament milyen indító okokból alkotja meg a védőtörvényt, fő az, hogy annak üdvös hatása legyen. Ha azt látja a munkás, hogy a socialista-párt heves izgatást folytat oly törvények ellen, amelyek később az életben beválnak, hamosan hátat fordít a pártnak. A Centrumnak főerőssége választóival szemben mindig az volt, hogy a szociális védőtörvények értékét helyesen tudta mérlegelni. A szociális demokratia-párt fejlődése is arra az időre esik, amidőn az a munkásvédelmi törvények mellett foglalt állást. így bár eredetileg a munkásbiztosító törvényeket szavazatával nem támogatta, 1899-től 1903-ig annak minden novelláris módozatát, valamint egyéb munkásvédelmi törvényt is elfogadott. Az 1903-ik évi választási siker óta ismét a merev tagadás terére lépett, s ez sokban hozzájárult a mostani vereséghez. Tanulság ebből, hogy a merev elméleteken alapuló kíméletlen bírálatot a munkásügyi törvényekkel szemben mellőzni kell és a teremtő alko-

tás érdekéhen a polgári pártokkal leendő együttműködéstől sem szabad visszariadni.

RICHARD CALWER egy elméleti szempontból is figyelemre méltó cikkében a cartelleknek a MARX-féle túltermelés elmélettel ellentétes célzatára mutat rá. A cartell a termelést szabályozza, a válságok hatását mérsékeli s, az alapját képező gondolat maga határozottan socialisticus lévén, érdemes vele szemben a socialismus álláspontját újra megfogalmazni. A válságelmélet egy másik leszármazottjával, a proletariátus szűkségszerű gyarodásának elvével, száll szembe EDMUND FISCHER a socialis demokratia középosztály-politikájáról szóló cikkében. MARX nyomán eddig pártdogma gyanánt szerepelt, hogy a középosztály önálló existential kihalóban vannak és a nagytőkés termelés oly társadalmi alakulást fog létrehozni, hogy végezetül néhány nagytőkés számtalan proletáriussal fog szemben állani. A mai gazdasági fejlődés azonban teljesen ellentétes ezzel a tétellel: a középosztály számban, erkölcsi és anyagi súlyban egyre gyarododik, mert a nagyvállalatok könyvelői, igazgatói, a szabad szellemi foglalkozást űzők, hivatalnokok, kereskedők, gazdák stb. stb., továbbá azok a munkások, kiknek gyermekei fölsőbb társadalmi osztályba emelkedtek, egyáltalán nem számíthatók a proletariussághoz sem gazdasági helyzetük, sem értelmi kapcsolatuknál fogva. A socialis demokrata párt merev magatartása is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az egyérendűség (solidaritás) érzésére szinte ráutalt emez elemek minden rokonszenvűket elveszítsék a proletariusság törekvései iránt. Helyes kézmíves- és hivatalnok-politika, megfelelő parasztvédelem ezt a rokonszenvet meg fogja teremteni, s a középosztály érdekében való működés a socialismus alapelveivel sincs ellentétben, mint-hogy a socialismus föladata nem lehet a lelketlen egyformásítás, pusztá numerusok létrehozatala, hanem az egyéni előhaladás, kiválás igazságos útjainak biztosítása.

Ezt a gondolatmenetet tovább építi AUGUST MÜLLER a socialisták mezőgazdasági programjáról írt tanulmányában. Mindenekelőtt a szélső szabadkereskedelmi irány ellen foglalt állást s a védővámoknak Ausztráliában dívó rendszerét ajánlja elvtársai ügyeimébe. A fölött ugyanis nem lehet vita a socialista pártban, hogy a mezőgazdaság akkor áll hivatása magaslatán, ha üzemei a nyers hozadék fokozása érdekében a legújabb technikai

vívmányokat és tudományos fölfedezéseket is értékesítik, ez a törekvés pedig a szabadkereskedők által óhajtott föltétlenül alacsony gabonaárakkal alig egyeztethető össze. A mezőgazdasági termelés különleges jelenségeit figyelembe kell venni s ennek alapján a pártprogrammát a mezőgazdaság fejlődéssel összehangozásba hozni, különösen ügyelve az egészséges parasztpolitika szem előtt tartására. »A mezőgazda mozgalom életrevalóságát tény gyanánt kell elfogadnunk. Állásfoglalásunkban ezzel és egyáltalán az agrárius kérdéssel számolni kell.«

Befejezésül még a revisionistáknak a hazafiassággal szemben elfoglalt álláspontját kell röviden ismertetnünk. Hogy ez a tárgy szőnyegre került, annak LIEBKNECHT antimilitarista propagandája és hazaárulási pöre képezte indító okát. Magát a militarismus kérdését WOLFGANG HEINE tárgyalja s, bár állást foglal a katonai szellem túltengése ellen, másrészt azonban a leghatározottabban elítéli a fiatalság körében úzótt antimilitarista propagandát, amelynek semmi értelme nincs és veszedelmes következményekkel járhat. A hazafiság kérdését maga BERNSTEIN, a revisionisták vezére, teszi vizsgálat tárgyává. Fejtegeti e fogalom létrejöttét s, bár szerinte a középkor nemzeti és politikai összetartozandóságot nem ismert, csupán ethnologiai alapon nyugvó összeműködést s bár így a mai nagy nemzeti államok nem szervesen jöttek létre, azok mégis az emberiség nagy művelődési közösségének és evolutiójának szükséges szervei, amelyeket egyetlen nagy államnak helyettesíteni nem lehet. A nemzeti állam e sociologiai functio szempontjából progressivus elv, tehát a socialismusnak, mint progressivus pártnak, szükségkép nemzetinek kell lennie. Ez elvi álláspontnak első következménye a haza területi épségének és függetlenségének biztosítása, amelynek érdekében a népet fegyverforgatásra kell nevelni. Amint azonban ez a militarista álláspont nem azonos az államban államot képező katonai uralommal, akként a socialistáknak a demokrata egyenlőségen fölépült nationalismusa is egészen más jellegű, mint a közkeletű polgári nationalismus. Nem áll az ellentétben a kosmopolita öntudattal, sőt azt kiegészíti, annak tartalmat ad, mert a v i l á g p o l g á r s á g, a művelődésnek ez a pompás vívmánya ott, ahol annak a nemzeti föladatokhoz és a nemzeti köte-

lessé g ékhez való vonatkozásai hiányoznak, szivacszerű, jellemtelen élősdiséggé fajul.

A socialista mozgalmak 1907. évi története mindennél ékezőbben igazolja, hogy a socialis demokrata párt fejlődése mindinkább eltér a MARX által kijelölt utaktól és óriási léptekkel halad a tisztán gazdasági alapon álló, a nemzeti szükségleteket és sajátosságokat tisztelő munkásmozgalom irányába. A socialista eszmék és a proletarius öntudat terjedése érdekében szükségképp megindult integráció befejezéséhez közeleg s az egyes nemzetek munkásságának tudása, politikai ügyessége mindenütt különös, más országok proletariusságától eltérő célokat kezd követni. A MARX-féle nemzetközi központosításnak nemsokára csupán az összes proletáriusok egymás iránti rokonszenve és a munkásság érdekeinek szem előtt tartása fog tartalmat adni, de maga a nagy végezel: a nagytőkés termelés társadalmivá tétele teljesen megszűnik mozgó erő gyanánt hatni az egyes socialista pártok munkájában. Nemzeti alapon, alkalmazkodván az adott gazdasági és társadalmi viszonyokhoz és esetről-esetre szövetségre lépve a polgári pártokkal, mint progressív munkáspárt fogja teljesíteni a socialis demokrácia a – proletariátus érdekképviseletével kapcsolatos világtörténelmi hivatását; a fölforgató törekvések, az utópista célok és eszmék pedig belekerülnek a társadalmi fejlődés tiszteletreméltó történelmi múzeumába MORUS TAMÁS, FOURIER, SAINT SIMON, PROUDHON és a többi nagy álmadozók rendszerei mellé.

Czétényi.

Különféle egyesületek és társulatok.

Széchenyi jelentősége napjainkban.

Az Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Országos Széchenyi-Szövetsége Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN halálának évfordulóján emlékűnnepet tartott s azon dr. GAAL JENŐ, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatója, a következő beszédet tartotta:

»A kegyeletnek ez a meghatározó ünnepe, melyet a Magyar Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Országos Széchenyi-Szövetsége

legnagyobb társadalmi reformátorunk megrendítő gyászos kimúl-
tának negyvennyolczadik évfordulója alkalmából rendez, úgy
alapgondolatának fennköltségénél, valamint összes közállapo-
tainknál fogva, melyek minél több valódi tette utalnak ben-
nünket, megérdemli, hogy hatásával ne maradjon csupán az ér-
zelmek világában. Ez a nap nemcsak ennek a negyvennyolcz
évi időszaknak, melyet a körülöttem lefolyt eseményeknek eleinte
távolibb, majd egészen közeli feszült megfigyelése közben magam
is végig éltem, hanem az azt megelőzőt s a vele való beható
foglalatoskodás révén szintén átélt korábbi négy évtizednek képét
is élénken lelki szemeim elé idézi. »Ez utóbbiak kezdetén«
mondta nem kisebb ember, mint Deák Ferencz, »tökéletes sötét-
ség uralkodott hazánk egész nagy területén. De jött gróf SZÉ-
CHENYI ISTVÁN és meggyújtotta a maga hatalmas szövetnekét.
Körülötte azonnal erős fény áradt szét, de a távolibb terek
még mindig félhomályba, sőt sötétségbe voltak burkolva. Es
akkor jöttünk mi, hogy az ő lobogó fáklyájánál meggyújtsuk
apró mécseinket, melyeket a térség mennél több pontján igye-
keztünk elhelyezni. így lett ez országban világosság, mely mel-
lett bajainkat, hátrányainkat, hibáinkat és teendőinket meglát-
hattuk.«

Megindult erre a hatályosabb reformáló tevékenység, s a ma-
gyar népből nemzet, az országból kiépült állam lett. Es ha a
magyar társadalom magára eszmélt s az említett korszak alatt
oly gyökeresen átalakult, úgy, hogy az ma fokozatilag igen sok-
ban, de lényegileg alig különbözik a művelt nyugati társadal-
maktól, annak érdeme első sorban és mindenek fölött kétség-
kívül a SZÉCHENYI-é. Leghatározottabb ellenlábás, de egyúttal
egyik legőszintébb bámulója nevezte el őt 1840-ben, november
19-ikén, Pestvármegye székházának gyűléstermében a Legna-
gyobb Magyarának, és húsz év múlva, a számkivetésben is arra
buzdította a magyarságot, hogy a dicső elhunynak végtisztes-
ségéhez tegyen meg mindent, a mit nemzet legnagyobb fiának
csak megtehet.

Ha valahol nagyszabású férfiak emlékét csak némileg híven
tudjuk fölidézni, lehetetlen, hogy ott ünnepi hangulat ne legyen.
Az hatott át engem is, valahányszor SZÉCHENYI iratait kezembe
vettem, mert azokból kettőről győződtem meg: hogy ezt a
nemzetet és annak helyzetét valóban senki sem ismerte oly jól;

továbbá, hogy áldozatra kész igaz bensőséggel és önföläldozóan nem szerette soha senki jobban a magyarságot, mint ő. Ez a valóban alapos ismeret és ez a határtalan szeretet képesítette őt arra, hogy oly korban, midőn már mindenki, maga a nemzet is, megszűnt remélni, annak megváltója legyen. Ezzel a halálra szánt és csaknem halálra vált fajjal úgy tett, mint – egy kiváló írónőnk szerint – viselkedni kell a jó édes anyának. Ha gyermekét már minden orvos menthetetlennek jelentené ki, neki még akkor sem szabad róla egészen lemondania, hogy megmentésére mindent elkövethessen. És SZÉCHENYI valóban a végső sikerre vonatkozó legnagyobb kétségek közt fogott nemzetmentő munkásságához. De buzgalmát azok nem lohasztani, hanem emberfölötti módon fokozni voltak képesek.

Elsőrangú, de csaknem ellentétes nagy képességei bámulatos harmóniában működtek közre, hogy eleinte megoldhatatlannak látszó föladatát magasabb ihletszerű intuícióval oly szerencsésen oldja meg, hogy a rendszerének főszközeit képező szemenszedett kezdeményező alkotásai az ő korabeli lehetetlen viszonyok közt csodaszámba menő sikerrel hatottak mind. Ezek nélkül soha sem ért volna célzt, mert kortársai közül még a legkiválóbbak is szavait és eszméit – a jól megmagyarázható okokból – egészen alig értették meg, ezért vajmi könnyen félreértették őt magát is. Azok valódi értelmét csaknem kivétel nélkül sokkal később fogták föl, a mire számtalan fényes bizonyíték létezik.

Most azonban nekünk SZÉCHENYI rendszerének meg nem szívlelése esetén már nincs ilyen mentségünk. Elöttünk áll az a ma^a imponáló egész nagyságában, és előttünk állanak a múlt összes tanulságai, mint nyomatékos igazoló bizonyítékai annak. Ezek fényesen kimutatták, hogy élete, példája, alkotásai és iratai együttvéve beláthatatlan idők számára lerakták a magyar nemzet társadalmi politikájának szilárd elvi alapjait. Mi maradt volna ez az ország nélkülök; mi vált belőle, midőn szemei elől tévesztette őket; és mi lett volna abból, ha az általuk tüzetesen kijelölt útról soha nem tér le? Hol lennénk, ha a SZÉCHENYI szelleme folyton köztünk él? És ma sincs más menekvésünk, mint, bűnbánóan magunkba szállva, ismét visszatérni hozzá.

Erről már régebben mélyen meglévén győződve, körül-

belül egy évtizede múlt, midőn életem egy áldott pillanatában elhatároztam, hogy ennek a hitemnek tőlem telhetőleg nyomatékosan és másokra nézve is lehetőleg meggyőzően kifejezést fogok adni. Annyi nemes érzés és gondolat oly következetes egymásutánban soha sem hatott át, mint ebbeli törekvéseim során. Magas tökéletességű eszmények közt jártam mindig. Különös érzés volt, midőn a hozzájuk vezető utakat és módokat, az amazokon kiemelkedő akadályokat, de legyőzésük eszközeit is színről-színre láthattam. Aggódni érte, de egyszersmind bízni nemzetem jövőjében; elfogulatlanul észlelni annak hiányait, hibáit és bűneit, de a bámult és részben tisztelt nagy nemzetekkel szemben kizárólag mégis csak azt szeretni, mert egyedül az az enyém; minden, bármily alacsony sorsú, sőt megtévelyedett honfitársamban is édes testvért látni, a ki iránt, a viszonzás reménye, sőt még az elismerésre való számítás nélkül is, erőm és tehetségemhez mért, magamtól el nem hárítható, szoros kötelességeim vannak; a haladást áldozatra készen nagyra becsülni, mert egyént és nemzetet egyedül az vezet az emberiség legmagasabb céljához, a folytonos tökéletesedéshez; de egyúttal kapcsolatban tartani a jelenen át múltunkat a jövővel; a »kelet népének,« mint a hogy fáját nevezni szerette, néha nem tetszetős, sőt közbötllenül káros alaptulajdonságaiban is fölismerni a polgári erények új, magasabbrendű fejlődéssel bízató csiráit és fölfogni azt, hogy a társadalom legkisebb, legigénytelenebb és leggyöngébb tagjai is, kellően tömörülve, miként lehetnek a nemzeti nagyság tényezőivé: mindezt Tőle tanultam. A jelzettek hatása alatt égtem a vágytól, hogy ennek a sok nemes érzésnek és magasztos gondolatnak minél több honfitársam mennél inkább részesévé válhassék. Azt hittem, hogy a mi reám oly mély és olyan maradandó benyomást tett, az más ép érzésű emberre sem tévesztheti el hatását. El is tökélttem magamban, hogy, amíg mozogni tudok és míg szólásra nyílhatnak ajkaim, addig az én Ceterumque censeo-m váltig ez az intelem lesz: vissza Széchenyihez! De csak hozzá, az ő valódi szelleméhez és nem valamely meghamisított, lényegéből, igaz valójából kiforgatott káros álszellemhez. Az ő szelleme őszinte, benső és természetes nemzeti egységet, s nem mesterseges széttagoltságot és visszavonást; egyetemlegességet és nem osztályharczot; békés küzdelmet s fontolva haladást, nem pe-

dig hanyathomlok rohanást az ismeretlen sötétbe; a harmóniát hazafiság és emberiség között, és nem általa is hitványnak nevezett világpolgárságot; felekezeti türelmet, de önniegadó, igaz vallásosságot; szabad kutatást és gondolkozást, de nem perversus gondolati szabadosságot; mérsékletet gyávaság, bátorságot oktalan vakmerőség nélkül; mind magasabbra való tudatos törekvést és a magyar jellem tökéletesbbítése által elérhető minden irányban megnyerő, hódító és beolvastzó kétségbevonhatlan fölsőbbiséget jelent.

Önök, fiatal barátaim, a múlt napokban Czenken jártak, mert a Legnagyobb Magyarnek az újjáalkotott országnak általa teremtett szívében, a hálás nemzet által emelt méltó nyugvó helye nincs. Nem panaszlom ezt föl, mivel ő így is jó helyen, nagy őseinek oldalán nyugszik, a kik közül Pál 1687-ben hosszú egyenetlenség után egy szavával békét teremtett a király és nemzet között, György primás milliokat áldozott közczélokra, Ferencz pedig a nemzeti muzeumot és a mai egész Széchenyi nemzetséget alapította meg. Csak bizonyítékául hoztam föl annak, hogy gróf Széchenyi István, mint igazi nagy úr, mindig csak adott a nemzetnek, de még halálában sem kapott attól semmit. Azért nevezem őt a Legáldozatrakészebb Magyarnek, a ki tartalék nélkül, egészen a nemzeté volt, holott a többi áldozatrakészek még is ismertek bizonyos föntartást.

A nagy Széchenyi szelleme, negyvennyolcz éves sírjából kikelve, mint mikor előttem is, 1901. évi május hó 26-án megjelent, Önökhöz, az Országos Széchenyi Szövetség tagjaihoz, ha jól értették, ismét ezeket a szavakat mondhatta, melyek már olvasva is annyiszor meghatottak engem: »Hazám reményei! Romlatlan ifjak! Nem reszket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e föl bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadék népet megmenteni és egy törzsökös nemzetet eszményi Magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni. Lépjetek hát valódi hazátok hú szolgálatába, melyen kívül úgy sincs számotokra hely. «

Azzal a szívem mélyéből fakadó óhajjal zárom be szavaimat: hogy, halhatatlan mesterünk fölhívásának Önök és az utánuk vég nélkül következő emberöltők ifjúsága engedve, miként ő kívánta, szóról szóra minden úgy legyen.